

Waar gaat dat heen?

Recreatiemotieven, landschapskwaliteit en de oudere wandelaar

Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011

Wot
Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu werkdocumenten

J.L.M. Donders, J. Luttik, C.M. Goossen, F.R. Veeneklaas,
J. Vreke & T.J. Weijschede

Waar gaat dat heen?

De reeks 'Werkdocumenten' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu). De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van de WOT Natuur & Milieu verspreid. De inhoud van dit document is vooral bedoeld als referentiemateriaal voor collega-onderzoekers die onderzoek uitvoeren in opdracht van de WOT Natuur & Milieu. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd.

Dit werkdocument is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de WOT Natuur & Milieu en is goedgekeurd door Paul Hinssen (deel)programmaleider WOT Natuur & Milieu.

WOT-werkdocument **271** is het resultaat van een onderzoeksopdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie (EL&I). Dit werkdocument draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals de Natuurverkenning 2011, de Balans van de Leefomgeving en andere thematische verkenningen.

Waar gaat dat heen?

Recreatiemotieven, landschapskwaliteit
en de oudere wandelaar

Achtergronddocument bij
Natuurverkenning 2011

J.L.M. Donders

J. Luttik

C.M. Goossen

F.R. Veeneklaas

J. Vreke

T.J. Weijschede

Werkdocument 271

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, november 2011

Referaat

Donders, J., J. Luttik, M. Goossen, F. Veeneklaas, J. Vreke & T. Weijschede (2011). *Waar gaat dat heen? Recreatiemotieven, landschapskwaliteit en de oudere wandelaar. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011*. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-werkdocument 271. 86 blz. 1 fig.; 6 tab.; 45 ref.; 5 bijl.

Het onderzoek richt zich op de vraag welke kwaliteiten van groen belangrijk zijn gezien vanuit verschillende motieven waarmee mensen recreëren, nu en in de toekomst. Er is een literatuurstudie uitgevoerd naar recreatiemotieven en -trends, met als leidraad de link tussen recreatiemotieven en landschapskwaliteit, gevolgd door mondelinge interviews onder oudere wandelaars. Alle respondenten wandelen met meerdere behoeften, die soms voor een individu gekoppeld zijn aan een bepaalde omgeving. Een patroon is slechts in een enkel geval zichtbaar. Wandelaars komen het meest overeen in een grote behoefte aan afwisseling, maar zij vullen dit verschillend in. Het Nederlandse landschap wordt na goede wandelervaringen in het buitenland, vooral vanwege de afwisseling in landschapstypen meer gewaardeerd. Wandelen is voor ouderen een belangrijke activiteit vooral omdat het relatief lang haalbaar is. Het komt vaak in de plaats van meer dynamische activiteiten. Voor ouderen zijn ook de kleinere natuurgebieden die dicht bij huis liggen zeer waardevol.

Trefwoorden: recreatiemotieven, landschapskwaliteit, trends, ouderen, wandelen

©2011 **Alterra, onderdeel van Wageningen UR**

Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 07 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

---

De reeks WOt-werkdocumenten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit werkdocument is verkrijgbaar bij het secretariaat. **Het document is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl.**

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; Fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Woord vooraf

Dit onderzoek naar recreatiemotieven en wensen voor landschapskwaliteiten is uitgevoerd in opdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in het kader van de Natuurverkenning 2011. Het uitbrengen van een Natuurverkenning is een wettelijke taak, die onder verantwoordelijkheid valt van het PBL en waaraan Wageningen UR via de WOT Natuur & Milieu een belangrijke bijdrage levert.

De Natuurverkenning heeft tot doel een aantal mogelijke toekomstrichtingen voor natuur en landschap op lange termijn te schetsen, waarbij ingespeeld wordt op ontwikkelingen die op de samenleving kunnen afkomen. Naast het schetsen van die mogelijke ontwikkelingen geeft de Natuurverkenning ook handelingsperspectieven voor het beleid op korte en middellange termijn.

Om verschillende redenen staat het huidige natuurbeleid onder druk. Een van die redenen is dat ondanks inspanningen de biodiversiteitsdoelen niet gehaald worden. Daarnaast stuit het beleid op weerstand in de uitvoering ervan en is het beleid mogelijk niet bestand tegen ontwikkelingen als klimaatverandering. Ook groeit de aandacht voor het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen en staan de zogenaamde ecosysteemdiensten in de beleidsdossiers. Vanuit de samenleving klinkt het geluid dat het natuurbeleid toe is aan een herijking. Natuurverkenning 2011 wil hierop inspelen en de maatschappelijke discussie rond het huidige natuurbeleid prikkelen en voeden.

Het onderzoek naar recreatiemotieven en wensen ten aanzien van landschapskwaliteiten is voor een belangrijk deel gebaseerd op de verhalen van de respondenten die voor dit onderzoek uitgebreid over hun wandelingen hebben verteld. Daarvoor willen wij ze hartelijk bedanken. Tevens bedanken wij Agnes van den Berg voor de gegeven adviezen.

Josine Donders, Joke Luttk, Martin Goossen, Frank Veeneklaas, Jan Vreke en Titus Wejschede

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	9
1 Inleiding	13
1.1 Probleemsituatie en achtergrond	13
1.2 Kennisvraag en onderzoeksvragen	13
1.3 Projectdoelstelling	14
1.4 Werkwijze	14
1.5 Definities en afbakening	14
1.6 Leeswijzer	15
2 Recreatiemotieven	17
2.1 Verschillende visies op recreatiemotieven	17
2.2 Van recreatiemotief naar voorkeuren en gedrag	18
2.3 Indelingen in doelgroepen op basis van recreatiemotieven	18
2.4 Combinaties van motieven	19
3 De relatie tussen motieven en omgevingskwaliteiten	21
3.1 Inleiding	21
3.2 Zappen door het landschap	21
3.3 Smaakmakers in het landschap	22
4 Trends en recreatiemotieven	23
4.1 Inleiding	23
4.2 Demografische ontwikkelingen	24
4.3 Culturele ontwikkelingen	26
4.4 Sociaaleconomische ontwikkelingen	29
4.5 Technologische ontwikkelingen	29
4.6 Klimaatverandering	31
4.7 Overige ontwikkelingen	32
4.8 Trends in fietsen en wandelen	32
4.9 Ingrijpende gebeurtenissen in de NVK-scenario's	35
4.10 Tussenconclusie	37
4.11 Vergrijzing en recreatie	37
5 Motieven en voorkeuren van oudere wandelaars	41
5.1 Interviews: methodiek	41
5.2 Interviews: resultaten	42
5.2.1 Behoeften	42
5.2.2 Combinaties van behoeften: motieven	45
5.2.3 Vergelijking met de motieven volgens Goossen	45
5.2.4 Omgevingskenmerken	46
5.3 Behoeften gekoppeld aan omgevingsvoorkeuren	52
5.4 Invloed van tijd en plaats	54

6 Conclusies	57
Literatuur	61
Bijlage 1 Kijkrichting <i>Beleefbare natuur</i> in NVK 2011	65
Bijlage 2 Vragenlijst	67
Bijlage 3 Behoeften met omschrijving door de respondenten	71
Bijlage 4 Specifieke behoeften door de respondenten gekoppeld aan specifieke kwaliteiten	79
Bijlage 5 Storend tijdens de wandelingen	81

Samenvatting

Achtergrond, aanleiding en doel

Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft behoefte aan kennis over het recreatieve gebruik van het groen, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve termen: men wil niet alleen weten hoeveel groen er nodig is, nu en in de toekomst, maar ook welke kwaliteit dit groen moet hebben. Deze kennis is onder andere nodig voor de Natuurverkenning (NVK) 2011, waarin een van de onderwerpen is 'hoe het recreatief gebruik van groen zich, onder invloed van demografische, economische en technologische ontwikkelingen, in de toekomst zal ontwikkelen'.

Dit project gaat over recreatiemotieven van recreanten en kwaliteit van het groen. Waardering en gebruik van groen hangen sterk samen met de kwaliteit van groen. Kwaliteitseisen voor groen verschillen met het type gebruik en de motieven waarmee een recreant op pad gaat. De achterliggende veronderstelling van dit project is dat mensen recreëren met een bepaald motief of combinaties van motieven, en dat de groene omgeving aan bepaalde kwaliteitseisen moet voldoen om geschikt te zijn voor bepaalde recreatiemotieven. Het doel van het onderzoek is om in beeld te brengen welke kwaliteiten van groen van belang zijn gezien vanuit verschillende motieven waarmee mensen recreëren, nu en in de toekomst.

Aanpak

Om zicht te krijgen op recreatiemotieven en groenkwaliteiten, nu en in de toekomst, voerden we eerst een literatuurstudie uit naar recreatiemotieven en trends in recreatie, waarin de focus lag op de link tussen recreatiemotieven en landschapskwaliteit. Na de literatuurstudie volgde een serie mondelinge interviews, op basis van open vragen, onder dertien oudere wandelaars uit Wageningen en omstreken. We kozen voor de oudere wandelaar omdat vergrijzing zo'n belangrijke trend is, en wandelen de meest voorkomende activiteit. Meer specifiek was het doel van de interviews om antwoorden te krijgen op deze vragen:

- Vanuit welke motieven gaan mensen wandelen?
- Zijn deze motieven te koppelen aan bepaalde landschapskwaliteiten?
- Verschilt dit per persoon?
- Zijn er verschillen tussen de babyboomgeneratie en oudere ouderen in wandelmotieven en gewenste landschapskwaliteiten?

In onze visie zijn algemeen menselijke behoeften het startpunt voor recreatief gedrag. Deze behoeften kunnen op verschillende manieren bevredigd worden. Een behoefte kan een reden zijn om te gaan recreëren. Op dat moment is het een recreatiemotief geworden. Achter een recreatiemotief ligt vaak een combinatie van behoeften. Uit het recreatiemotief volgt een wens voor een bepaalde vorm van recreatie, die persoonsgebonden is maar wel van dag tot dag kan verschillen. Vanuit deze wens volgt een specificatie van de voorkeur voor een type omgeving: bijvoorbeeld een rustig plekje langs de rivier, of een terrasje in het stadspark. Waar iemand ten slotte heengaat – het feitelijke gedrag – hangt af van de mogelijkheden die er zijn, die bepaald worden door zaken als de beschikbare hoeveelheid tijd en geld en het aanbod.

Trends: vergrijzing en de oudere wandelaar

Naar verwachting zal de bevolking nog enkele decennia blijven groeien. Een belangrijke demografische trend is vergrijzing: nu is ruim één op de zeven Nederlanders ouder dan 65, in 2040 is dat bijna één op de vier. Er zijn dus in 2040 veel ouderen. Ouderen hebben andere

wensen op het vlak van recreatie dan jongeren. Deels hebben die te maken met de hoeveelheid vrije tijd en met fysieke beperkingen als gevolg van het ouder worden, deels met gewoonten en voorkeuren, waarvan het nog maar vraag is of die in 2040 nog zo zijn als nu. Reizen is steeds gewoner geworden. Ervaringen in het buitenland kunnen de blik op recreatie in Nederland veranderen. Tegelijkertijd verandert de band met het platteland: de meeste mensen hebben tegenwoordig geen familiebanden meer met het platteland, en dat verandert hun kijk erop. Ervaringen in de jeugd kunnen sterk vormend zijn en recreatievoorkeuren en recreatiegedrag bepalen; er zijn aanwijzingen dat er een cohorteffect bestaat in recreatieve voorkeuren en gedrag (Van den Broek *et al.*, 2010). Tegelijkertijd ontdekken mensen in de loop van hun leven nieuwe dingen waar ze plezier aan beleven. Zo blijken veel oudere wandelaars pas op latere leeftijd met het wandelen begonnen te zijn.

Resultaten: motieven en omgevingskwaliteit

Alle wandelaars uit ons onderzoek gaan met verschillende behoeften op pad. De behoeften 'er tussen uit', 'hoofd leegmaken', 'buiten zijn' en 'ontspanning' worden door vrijwel alle respondenten genoemd; daarnaast spelen een groot aantal andere behoeften mee, die van wandelaar tot wandelaar sterk kunnen verschillen. Sociale ervaringen, het ervaren van een gevoel van vrijheid of het ontdekken van een nieuwe omgeving, komen regelmatig terug. Daarnaast komen bijzondere ervaringen voor als spanning en avontuur, bezinning, of de esthetische ervaring. Aan het wandelen is de behoefte gekoppeld om in beweging te zijn, of om aan de fysieke conditie te werken.

Sommige behoeften zijn voor een individu wel te koppelen aan een bepaalde omgeving, maar slechts bij een enkele behoefte is er een patroon zichtbaar. Het sterkst gaat dit op voor vrijheid: in alle antwoorden komen weidse, open landschappen voor; ook het ontbreken van routes is een paar keer genoemd bij deze behoefte. De meeste geïnterviewden wandelen met 'hun pakket' aan behoeften in verschillende landschappen, of combineren meerdere landschappen in één wandeling. De grootste overeenkomst tussen de wandelaars is dat zij daarbij zoveel mogelijk afwisseling wensen. De invulling daarvan lijkt deels samen te hangen met persoonlijke voorkeuren, maar afwisseling in landschapstypen, en grenzen of overgangen, water en uitkijkjes dragen er zeker aan bij. Opvallend is dat een concrete aanleiding om te gaan wandelen, zoals boosheid of een somber gevoel, vaak gepaard gaat met een specifieke, persoonlijke voorkeur voor een bepaald landschap of bepaalde omgevingskwaliteiten. Verder is het voor veel wandelaars belangrijk om van huis uit te kunnen wandelen; slechts één wandelaar beschrijft uitsluitend wandelingen verder weg.

Een grote omvang van een gebied is voor veel mensen van invloed op de intensiteit van de beleving. Andere kwaliteiten, naast afwisseling en omvang, die de wandelaars belangrijk vinden, zijn keuzemogelijkheden wat betreft de route, rust en weidsheid.

Alle respondenten op één na hebben ervaringen met wandelen in het buitenland en zijn daardoor of anders tegen natuur aan gaan kijken, of hebben kennis gemaakt met het lopen van routes. Verschillende mensen hebben meer waardering gekregen voor het Nederlandse landschap, met name voor de grote variatie op een klein oppervlak.

Conclusies en aanbevelingen

Het uiteindelijke doel was om omgevingskwaliteiten te benoemen. De conclusie op dat punt is dat afwisseling belangrijk is. Het gaat zowel om variatie in natuur of begroeiing, als om afwisseling tussen landschappen. Het kan gaan om nieuwe plekken ontdekken, het kan dus hetzelfde type omgeving zijn maar dan op een andere plek. Of variatie gedurende de dag, het seizoen of in de weersomstandigheden, die dezelfde plek steeds een ander aanzien geven of

een andere belevingswaarde. Kortom: afwisseling is niet alleen een zeer belangrijk aspect van de omgeving, maar kent ook vele gedaanten. De respondenten noemen vooral vaak de afwisseling tussen landschapstypen. Verder worden de afstand van huis, de aanwezigheid van natuur, routhemogelijkheden, bos, water, grenzen of gradiënten en reliëf genoemd als bijdragend aan de afwisseling. Verder zijn natuur (ongereptheid), rust en weidsheid of openheid veel genoemde kwaliteiten.

In de omgeving van Wageningen zijn veel verschillende landschapstypen te vinden, zoals het rivierenlandschap, de bossen, reliëf, en het agrarisch landschap. De respondenten blijken het aspect variatie in deze omgeving te optimaliseren, op individuele wijze, maar vaak door te kiezen voor een wandelroute langs verschillende landschapstypen. In Wageningen kan dat ook goed. Het is wel de vraag hoe wandelaars in een omgeving met een beperkt aanbod aan landschapstypen de benodigde afwisseling vinden. Ons advies voor de ruimtelijke inrichting is dan ook: voorkom nivellering, zorg ervoor dat hoekjes, een boom, en vooral ook gradiënten blijven bestaan en beleefbaar zijn voor de wandelaar. Leg nieuwe paden aan langs gradiënten, langs oevers, en langs zichtlijnen. De wandelaar kan dan zijn 'eigen' weg vinden, bij voorkeur in een rustig en voor de intensere ervaring ook in een niet te klein gebied. Laat ook iets te beleven over voor de wandelaar die juist liever geen platgetreden paden betreedt: een teveel aan routes en informatieborden is storend voor deze wandelaar. Dit roept de vraag op in hoeverre parken en natuurgebieden mee moeten gaan in de digitaliseringstred. Mogelijk worden 'bereikloze' plekken de recreatieve toplocaties waar mensen tot rust kunnen komen.

Ouderen wandelen relatief veel. Gegeven de demografische trends zal in 2040 de groep ouderen groot zijn; de laatste raming staat op 4,5 miljoen 65-plussers, waarvan 1,5 miljoen 80-plussers. Gezien de trends naar gezondheid en jeugdigheid en de aandacht voor het voorkomen van welvaartsziekten als suikerziekte en obesitas is het aannemelijk dat een groot deel van de ouderen tegen die tijd veel zal wandelen, in ieder geval tot dat lichamelijke beperkingen om de hoek komen kijken. Deze gaan op een goed moment een belemmering vormen, dat moment ligt nu rond het 75e jaar. De actieradius wordt eerst groter – mensen krijgen na hun pensionering meer tijd om een wandeling verder weg te ondernemen – en neemt daarna gaandeweg af vanwege fysieke beperkingen. De wandelomgeving komt dan steeds dicht bij huis te liggen; hobbelige paden worden minder geschikt. Wandelen blijft vergeleken met andere sportieve activiteiten wel lang haalbaar, en komt ook vaak in de plaats voor meer dynamische activiteiten als fietsen of joggen: de jogger van nu is de wandelaar van de toekomst. De voormalige joggers zijn wel gediend bij uitdagende elementen op hun wandelparcours, zoals mul zand of reliëf. Daar kan bij aanleg en onderhoud van wandelpaden rekening mee gehouden worden.

Om de oudere wandelaar met kleinere actieradius goed te bedienen, is het juist belangrijk om (kleinere) natuurgebieden dichtbij de woonomgeving in stand te houden.

1 Inleiding

1.1 Probleemsituatie en achtergrond

Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft behoefte aan kennis over het recreatieve gebruik van het groen, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve termen: men wil niet alleen weten hoeveel groen er nodig is, nu en in de toekomst, maar ook welke kwaliteit dit groen moet hebben. Deze kennis is onder andere nodig voor de Natuurverkenning 2011, waarin een van de onderwerpen is 'hoe het recreatief gebruik van groen zich, onder invloed van demografische, economische en technologische ontwikkelingen, in de toekomst zal ontwikkelen'. Dit project gaat over recreatiemotieven van recreanten en kwaliteit van het groen. Daarnaast is er het zusterproject *Mass movement: Recreatief gebruik van groengebieden* (Goossen *et al.*, 2011) dat kennis heeft ontwikkeld over het recreatieve gebruik van groen.

Dat waardering en gebruik van groen in sterke mate worden bepaald door de kwaliteit van groen is een bevinding die keer op keer uit onderzoek naar voren komt (zie o.a. Goossen en De Boer, 2008). 'Kwaliteit' is echter geen algemeen gegeven van groene gebieden; het is afhankelijk van het soort gebruik en van het motief waarmee recreanten een gebied willen bezoeken. De ingang van dit project is het recreatiemotief. De achterliggende veronderstelling is dat mensen recreëren met een bepaald motief of combinaties van motieven, en dat de groene omgeving aan bepaalde kwaliteitseisen moet voldoen om geschikt te zijn voor bepaalde recreatiemotieven.

1.2 Kennisvraag en onderzoeksvragen

De kennisvragen zijn:

1. Beschrijving van recreatiemotieven en samenhang daarbinnen, ten behoeve van het in kaart brengen van kwaliteitseisen voor groen.
2. In beeld brengen welke kwaliteiten van groen van belang zijn gezien vanuit verschillende motieven waarmee mensen recreëren.
3. Schetsen van huidige en toekomstige ontwikkelingen (trends) die van invloed zijn op recreatie en recreatiemotieven.

De onderzoeksvragen zijn:

1. Wat zijn belangrijke recreatiemotieven?
  - Hoe hangen ze onderling samen?
  - Welke combinaties van motieven komen veel voor?
2. Hoe kunnen kwaliteiten van groen aan (combinaties van recreatiemotieven) gekoppeld worden? Met andere woorden: welke groene omgeving past bij een bepaald motief?
  - In hoeverre is het voor deze vraag van belang om onderscheid te maken naar verschillende recreatieactiviteiten?
  - Welke spanningsvelden zijn er tussen verschillende kwaliteitseisen?
  - In hoeverre zijn kwaliteitseisen uitwisselbaar?
3. Welke trends zijn van invloed op recreatiemotieven en recreatiegedrag in de toekomst?
  - Wat betekent dit voor kwaliteitseisen voor groen in de toekomst?

1.3 Projectdoelstelling

Het eerste doel van dit project is om kennis te ontwikkelen over de relatie tussen recreatiemotieven en kwaliteitseisen voor groen.

Het tweede doel is om een toekomstperspectief te schetsen voor recreatie, rekening houdend met maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op recreatiemotieven en daarmee op de behoefte aan kwaliteit van het groen in de toekomst. Richtjaar daarvoor is 2040. Dit onderdeel sluit aan bij de kijkrichtingen Natuurverkenning 2011, en dan vooral bij de kijkrichting *Beleefbare natuur*, die is gebaseerd op het idee dat natuur er vooral is om van te genieten (zie Bijlage 1).

1.4 Werkwijze

De werkwijze bestaat uit:

1. Literatuurstudie recreatiemotieven en kwaliteit recreatiegroen.

Er is al veel onderzoek gedaan naar recreatiemotieven. De eerste stap uit het onderzoek is daarom het op een rij zetten van de belangrijkste bevindingen uit de literatuur. Het gaat daarbij vooral om literatuur over de link tussen recreatiemotieven en landschapskwaliteit. Ook het bestuderen van de literatuur over trends in recreatie is onderdeel van deze studie. Daarvoor hebben we vooral aansluiting gezocht bij eerdere trendstudies uitgevoerd in opdracht van het PBL of de WOT Natuur & Milieu.

2. Aanvullend onderzoek via interviews.

Met als doel meer inzicht krijgen in de relatie tussen recreatiemotieven en kwaliteiten van groen. Omdat vergrijzing zo'n belangrijke trend is, hebben we ervoor gekozen de interviews af te nemen onder ouderen. Wandelen is de meest voorkomende activiteit. Daarom zoomen we in op wandelende ouderen. Meer specifiek is het doel van de interviews om antwoorden te krijgen op deze vragen:

- Vanuit welke motieven gaan mensen wandelen?
- Zijn deze motieven te koppelen aan bepaalde landschapskwaliteiten?
- Verschilt dit per persoon?
- Zijn er verschillen tussen de babyboomgeneratie en oudere ouderen in wandelmotieven en gewenste landschapskwaliteiten?

1.5 Definities en afbakening

In het project wordt gekeken naar recreatiemotieven en kwaliteiten van groen (inclusief water) zowel in het buitengebied als in stedelijk gebied, maar met het accent op het eerste. Kwaliteitsaspecten die van belang zijn voor recreatie zijn bijvoorbeeld ligging (waaronder bereikbaarheid), inrichting en type groen (waaronder toegankelijkheid, sociale veiligheid, geluid, parkeergelegenheid, landschapstype, de mate waarin het gebruik is 'voorgeprogrammeerd') en beheer van het groen (wild versus netjes onderhouden).

Onder motieven verstaan we redenen om te gaan recreëren, zoals de behoefte aan ontspanning.

1.6 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 gaat over recreatiemotieven. Paragraaf 2.1 gaat kort in op de verschillende visies die er zijn op recreatiemotieven, vervolgens zetten we in paragraaf 2.2 uiteen hoe we de slag gemaakt hebben van recreatiemotief naar voorkeuren en gedrag van recreanten. In paragraaf 2.3 nemen we indelingen in doelgroepen onder de loep. Recreanten gaan meestal met een combinatie van motieven op stap. De laatste paragraaf van hoofdstuk 2 gaat over verschillende manieren om tegen combinaties van recreatiemotieven aan te kijken.

Hoofdstuk 3 beschrijft omgevingskenmerken.

Hoofdstuk 4 beschrijft een aantal trends die van invloed zijn op recreatie, en bespreekt hoe de trends in de toekomst (richtjaar 2040) door kunnen gaan werken in recreatiemotieven, omgevingsvoorkeuren en recreatief gedrag. De achterliggende trends die achtereenvolgens in paragraaf 4.2 t/m paragraaf 4.7 aan bod komen zijn: demografische ontwikkelingen, culturele ontwikkelingen, sociaaleconomische ontwikkelingen, technologische ontwikkelingen, klimaatverandering en overige ontwikkelingen. Aan trends in fietsen en wandelen is paragraaf 4.8 gewijd. In paragraaf 4.9 kijken we hoe de zogenaamde ingrijpende gebeurtenissen die voor de NVK-scenario's zijn uitgewerkt uit kunnen werken op recreatie in 2040. Na een tussenconclusie (paragraaf 4.10), waarin we vaststellen dat vergrijzing de belangrijkste trend is om uit te werken in aanvullend eigen onderzoek, diepen we 'vergrijzing en recreatie' verder uit (paragraaf 4.11). Het hoofdstuk sluit af met conclusies die dienen als opstapje naar hoofdstuk 5.

Hoofdstuk 5 geeft de analyse van een serie interviews onder oudere wandelaars. Paragraaf 5.2 beschrijft de behoeften en combinaties van behoeften die uit de interviews naar voren komen. Ook wordt hier ingegaan op de omgevingskenmerken die de wandelaars belangrijk vinden. Daarna, in paragraaf 5.3, worden behoeften en motieven gekoppeld. Slotparagraaf 5.4 gaat over de invloed van jeugdervaringen en reiservaringen op het wandelen.

Hoofdstuk 6 geeft de conclusies.

2 Recreatiemotieven

2.1 Verschillende visies op recreatiemotieven

De vraag waarom mensen reizen of recreëren is nog een relatief jonge onderzoeksvraag. De eerste studies naar toerismemotivatie dateren uit begin jaren zeventig van de 20^e eeuw. Sinds de jaren zeventig is er veel onderzoek gedaan naar motivatie in recreatie- en toerismestudies (Van Marwijk, 2009). Overzichten van de literatuur zijn bijvoorbeeld te vinden in Dann (1981) of Kay (2003), of Van Marwijk (2009).

Het gros van de studies gaat er impliciet of expliciet vanuit dat mensen reizen om bepaalde behoeften te bevredigen (Kay, 2003). Andere studies zetten persoonlijke waarden centraal als basis voor motivatie, omdat deze bepalend zijn voor houding en gedrag, dus ook voor toeristisch of recreatief gedrag. Een derde invalshoek is die van de baten of beloning (benefits): mensen gaan op pad omdat zij bepaalde baten zoeken. Daarnaast is ook de "Pull en push"-benadering populair; deze benadering maakt onderscheid tussen de motivatie zelf (push), en de aantrekkelijkheid van de bestemming die de recreant verleidt op pad te gaan (pull). Dann (1977) werkt bijvoorbeeld vanuit deze benadering, waarin hij twee vormen van 'push' onderscheidt: *anomie* (de wens om te ontsnappen aan het dagelijks bestaan) en *ego-enhancement* (de wens om erkenning te krijgen). Een vijfde invalshoek is die van motivatie en de intensiteit van de ervaring; een geleidelijke schaal van een oppervlakkige ervaring, waarin de recreant toeschouwer is, tot een intens beleefde ervaring, waarin de recreant volledig opgaat in de omgeving.

Veel studies combineren verschillende elementen. Zo heeft volgens Iso-Ahola (1982) recreatiegedrag twee elementen: je gaat naar iets op zoek (*seeking*), en je laat je dagelijkse beslommingen achter je (*escape*). Het eerste, het zoeken, kan in de sfeer liggen van de persoonlijke beloning (iets leren, rust en ontspanning) en in de interpersoonlijke beloning (gezellig samen zijn). Ook het tweede, het ontsnappen, kan zowel in de persoonlijke (je persoonlijke problemen vergeten) als in de interpersoonlijke sfeer liggen (tijdelijk van collega's, vrienden of familie verlost zijn). Dit geeft vier mogelijke combinaties van motivaties; iemand kan gemotiveerd zijn door een zo'n combinatie, of door alle vier; alle mengvormen komen voor, het is een dynamisch gebeuren. Volgens Iso-Ahola is het onderscheid tussen push en pull weinig zinvol omdat het twee kanten van dezelfde medaille zijn.

Driver (1983) stelde een lijst op van 138 items voor *Recreation Experience Preference Scales and Domains*. Om een voorbeeld te geven, het domein Autonomie en leiderschap heeft drie categorieën (onafhankelijkheid, autonomie en controle); de items bij onafhankelijkheid zijn 'onafhankelijk voelen' en 'alleen zijn'. De schalen zijn uitvoerig getest en gevalideerd; er zijn allerlei studies mee uitgevoerd (zie Manfredo *et al.* 1996 voor een overzicht) onder andere naar de link met recreatieve activiteiten, maar (voor zover wij weten) niet naar de link met kwaliteitseisen van de omgeving. Veel van de items van Driver zien we terug als behoeften in Luttik *et al.* (1999), die nader ingaan op dertien behoeften zoals vrijheid, rust en ontspanning. Zij komen tot een eerste aanzet van landschapskenmerken en natuuraspecten die voor de bevrediging van die behoeften van belang zijn.

2.2 Van recreatiemotief naar voorkeuren en gedrag

Hoe komen we van recreatiemotief naar de kwaliteit van de groene omgeving? We veronderstellen dat deze link verloopt volgens tabel 1, zij het niet noodzakelijk in deze volgorde.

Tabel 1: Van recreatiemotief naar kwaliteit groene omgeving

Algemeen menselijke behoeften	Recreatiemotieven	Persoonsgebonden wensen	Persoonsgebonden voorkeuren	Gedrag (confrontatie met de werkelijkheid)
Abstracte ofwel basale behoeften die door natuurbeleving bevredigd kunnen worden, zoals de behoefte aan vrijheid en ontspanning.	De reden waarom je iets gaat ondernemen of gaat recreëren; combinaties aan behoeften;	Concretisering van het motief bv: ontspanning door een stille rustige omgeving op te zoeken of juist gezellige drukte	Specificatie van de wensen; voorkeuren voor type omgeving en activiteit. Bijvoorbeeld: een stadje bekijken, een natuurwandeling of een motorrijtoer maken	Feitelijk gedrag hangt uiteindelijk af van zaken als: kun je er komen, hoeveel wil je uitgeven, welke plekken ken je?

Algemeen menselijke behoeften zien we als het startpunt voor recreatief gedrag. Mensen hebben bijvoorbeeld behoefte aan rust of ontspanning, behoeften die op verschillende manieren bevredigd kunnen worden. Een behoefte kan een reden zijn om je op het recreatiepad te begeven, ofwel een recreatiemotief; vaak zal het gaan om een combinatie van behoeften. Bij het recreatiemotief hoort een wens, die persoonsgebonden is maar wel van dag tot dag kan verschillen: vandaag heb ik zin om te ontspannen in een stille rustige omgeving, morgen is het mijn wens om bij te komen middenin de gezellige drukte. Vanuit deze wens volgt een specificatie van de voorkeur voor een type omgeving: bijvoorbeeld een rustig plekje langs de rivier, of een terrasje in het stadspark. Waar je ten slotte heengaat – het feitelijke gedrag – hangt af van de mogelijkheden die er zijn: hoeveel tijd heb je en waar kun je dan komen, welke plekken ken je, wat wil je doen, hoeveel wil je uitgeven.

2.3 Indelingen in doelgroepen op basis van recreatiemotieven

Motieven om te recreëren zijn al op veel verschillende manieren beschreven en ingedeeld. Daarbij worden naast motieven termen gebruikt als behoeften, ervaringen, belangen of belevingssferen. Goossen en De Boer (2008) geven een overzicht van verschillende mogelijkheden om recreatiedoelgroepen te onderscheiden. De indelingen zijn gebaseerd op verschillende typen criteria (of een mix daarvan):

- algemene, persoonlijke kenmerken zoals leeftijd, opleiding en inkomen;
- recreatieve activiteiten;
- oriëntatie op natuur;
- motieven en gewenste beleving.

De laatste jaren zijn vooral indelingen naar psychografische kenmerken populair (Goossen en De Boer, 2008). Een voorbeeld daarvan is het WIN-model van TNS/NIPO; WIN staat voor Waarden in Nederland. Dit is een op waarden en socio-demografische kenmerken gebaseerde segmentatie van de Nederlandse bevolking. Het gaat daarbij om waarden die mensen het belangrijkste vinden in hun leven. Het model onderscheidt acht groepen (zorgzamen, behoudenden, genietters, luxezoekers, zakelijken, ruimdenkers en geëngageerden) die qua

leefstijl, opvattingen, drijfveren en gedrag, waaronder recreatiegedrag, sterk van elkaar verschillen (Goossen, 2009). Motivaction gaat uit van acht Mentality-milieus samengesteld op basis van sociale milieus en waarden die variëren van behouden, bezitten, verwennen tot ontplooiën en beleven (www.motivaction.nl).

Voor onze studie zijn in de eerste plaats de indelingen op basis van motivatie en gewenste beleving interessant. Volgens Dann (1981) zijn er twee hoofdvormen te onderscheiden van typologieën op basis van motivatie: de eerste op basis van gedrag (bijvoorbeeld *sunlust* en *wanderlust*), de tweede op rol (toerist, recreant, etc.). Verder variëren indelingen van theoretische kaders (Elands en Lengkeek) tot concrete redenen om te recreëren (bijvoorbeeld Jökövi & Schöne, 1998). De indeling in vijf belevingssferen van Goossen en De Boer (2008) combineert beide: de indeling van Elands en Lengkeek is als uitgangspunt en inspiratiebron genomen, maar Goossen en De Boer maken ook een slag naar een meer concrete invulling daarvan.

Cohen (1979) is de grondlegger van het gebruik van doelgroepen op basis van dimensies van beleving (Goossen en De Boer, 2008). Cohen ziet recreatie als een zoektocht naar het 'andere', en onderscheidt vijf ervaringswerelden. Elands en Lengkeek (2000) borduren voort op zijn werk. Zij stellen dat de spanning tussen de dagelijkse leefwereld en de leefwereld van recreatie verschillende vormen en intensiteit aan kan nemen. Ook zij werken met vijf verschillende ervaringswerelden: amusement, afleiding, interesse, vervoering en toewijding. De diepte van de ervaringen neemt toe van oppervlakkig (amusement) tot intens (toewijding). Bij amusement is de afstand tot de dagelijkse werkelijkheid het kleinst. Het gaat bijvoorbeeld om met vrienden aan de bar zitten. Bij afleiding wordt de afstand al wat groter. Het gaat er om even weg te zijn van het normale, dagelijkse leven; even ontspannen en de batterij opladen. Bij interesse neemt de afstand tot de dagelijkse werkelijkheid nog verder toe. Het gaat om kennismaken met de geschiedenis van een bepaald gebied, met andere volken; het stimuleren van de verbeelding. Als de ervaringen nog dieper gaan, kan zelfs de fase van vervoering optreden; daarbij speelt ook confrontatie met jezelf en je (fysieke) grenzen en daarmee het verwerven van zelfkennis een rol. In de fase van toewijding tenslotte, gaat het erom volledig geabsorbeerd te worden door een andere wereld, in een zoektocht naar authenticiteit (Elands en Lengkeek, 2000).

Deze indeling heeft gediend als inspiratiebron voor de vijf recreatiemotieven (Gezelligheid, Er tussen uit, Interesse, Opgaan in andere wereld en Uitdaging) die Goossen & De Boer (2008) hanteren. Hun motieven zijn in de eerste plaats op recreanten gericht, terwijl de oorspronkelijke indeling van Elands en Lengkeek zich sterk op toeristen richtte. De vijfde ervaringswereld, toewijding, maakt dit duidelijk. Bij toewijding wil men deel uit gaan maken van 'die andere wereld', bijvoorbeeld door zich (tijdelijk) te vestigen in een ander land. Toewijding is dus minder goed van toepassing op recreatie. Daarnaast bleek bij de validatie van de ervaringswerelden (Bauman *et al.*, 2002) dat uitdaging een belangrijk motief is bij recreatie. Dit uit zich in sportieve recreatie-activiteiten, waarbij de strijd met jezelf en de natuurlijke elementen centraal staan. Toewijding is daarom vervangen door Uitdaging.

2.4 Combinaties van motieven

Driver (1983) brengt wel structuur aan in recreatiebehoeften, maar geeft in de eerste plaats een uiteenrafeling van de verschillende behoeften. Ook Luttik *et al.* (1999) kijken in de eerste plaats naar afzonderlijke behoeften. Zij gaan wel in op de vraag welke behoeften meer of minder overeenkomen of samenhangen, maar niet op de vraag met welke combinaties van behoeften mensen recreëren. Toch is dit laatste over het algemeen wel het geval (Ormsby *et al.*, 2004); een recreatief uitje levert meestal een aantal 'beloningen' of ervaringen op. Een

wandeling levert bijvoorbeeld eenzaamheid, de kans om de natuur te ervaren en lichaamsbeweging op. Er zit ook een zekere systematiek in: om bepaalde diepere behoeften te kunnen bevredigen, is het nodig om eerst even bij te komen, los te komen van de dagelijkse beslommingen (Luttik *et al.*, 1999; 'the inner sense of peacefulness takes time to develop' (Kaplan & Kaplan: 140).

De motieven van Goossen en De Boer (2008) bestaan uit combinaties van behoeften. Zo omschrijven zij het motief 'Interesse' als "lekker er tussen uit en ook nog iets leren". Goossen *et al.* (2010) stelden daarnaast vast dat het meestal niet bij één motief blijft. Mensen combineren bijvoorbeeld vaak 'Gezelligheid' en 'Er tussen uit' als zij gaan recreëren, zo bleek uit hun onderzoek naar combinaties van motieven. Zij maakten daarvoor gebruik van het Continu Vrijtijds Onderzoek (CVTO), waarin zij in 2008 een vraag lieten meelopen over motieven. De uitkomst was dat er een duidelijk verschillend patroon in motieven bestaat per recreatieactiviteit (zie Tabel 1: 'Gezelligheid' en 'Er tussen uit' komen allebei veel voor, zowel als hoofdmotief als in combinatie. 'Uitdaging' komt in beeld bij de meer sportieve activiteiten, vaak in combinatie met 'Gezelligheid' en/of 'Er tussen uit'. 'Opgaan' is het belangrijkste motief voor volkstuinieren, alleen en in combinatie met 'Er tussen uit' en in mindere mate met 'Interesse'. Tabel 2 geeft per activiteit de top vijf van meest genoemde motieven (met een minimum van 5%).

Tabel 2: Combinaties van motieven voor recreatie-activiteiten. De kolommen 1 t/m 5 geven de top vijf weer van de meest genoemde motieven (met een minimum van 5%)

	1	2	3	4	5
Wandelen (n=926)	14%	13%	7%	5%	5%
Fietsen (n=638)	10%	8%			
Recreëren bij water (n=389)	23%	18%	8%	6%	
Recreëren niet bij water (n=356)	18%	15%	8%	5%	
Autotochtje (n=556)	28%	21%	10%	8%	
Motortochtje (n=72)	21%	14%	11%	10%	7%
Vissen (n=71)	13%	9%	6%	6%	
Volkstuinieren (n=81)	11%	9%	9%	7%	7%
Joggen (n=213)	32%	27%	10%	9%	
Mountainbiken (n=47)	36%	15%	9%		
Skaten/skeeleren (n=53)	32%	27%	10%		
Wielrennen (n=54)	31%	30%	9%		
Wandelsport (n=183)	12%	12%	9%	7%	6%

Bron: eigen bewerking op basis van Goossen *et al.* (2010).

	Gezelligheid
	Er tussen uit
	Interesse
	Opgaan
	Uitdaging

3 De relatie tussen motieven en omgevingskwaliteiten

3.1 Inleiding

Motieven voor recreatie zijn hier geen doel op zich, maar van belang om te komen tot gewenste kwaliteiten van groen. In de regel wordt bij kwaliteiten van een recreatieve omgeving onderscheid gemaakt tussen gebruiks- en belevingswaarde. Gebruikskwaliteiten worden over het algemeen gekoppeld aan de activiteit die iemand uitvoert (Goossen & De Boer 2008). Er kunnen bijvoorbeeld voorzieningen nodig zijn om een activiteit op de gewenste manier uit te voeren. Zo zullen de meeste mensen een pad wensen als zij willen wandelen. Daarentegen komen eisen voor de (natuurlijke) inrichting, de belevings sfeer, wel vooral voort uit de achterliggende motieven waarmee men recreëert en de natuuroriëntatie van de recreant (Goossen & De Boer 2008). Kwaliteiten zoals openheid, geur, temperatuur, contrast, woestheid of kalmte zijn te associëren met een bepaalde beleving van het landschap.

Kijkend vanuit recreatiemotieven kunnen toch ook gebruikskwaliteiten van belang zijn. Ook in verband met de beleving is de vraag relevant of er inderdaad paden gewenst zijn, of juist niet, en welke belevingskwaliteit deze paden dan moeten hebben. De gebruikskwaliteiten zijn hier dus relevant, maar alleen als ze tegelijkertijd ook deel uitmaken van belevingskwaliteiten (wel of geen paden) of om daaraan te koppelen hoe een bepaalde gebruikskwaliteit er in de praktijk uit moet zien (bijvoorbeeld kronkelend, wel of niet verhard).

In dit hoofdstuk bespreken we drie Nederlandse voorbeelden van studies waarin de link wordt gelegd tussen recreatiemotieven en kwaliteiten van groengebieden.

3.2 Zappen door het landschap

In 'Zappen door het landschap' werken Brinkhuijsen *et al.* (2001) vier belevings sferen uit voor steeds hetzelfde gebied. Uitgangspunt daarbij is dat mensen gebeurtenissen verschillend beleven, afhankelijk van leeftijd, karakter, humeur, ervaringen uit het verleden en context. Bovendien willen ze dingen graag op verschillende eigen manieren beleven, steeds minder vanuit vaste interpretatiepatronen, of vanuit traditionele groepsverbanden. Om aan te sluiten bij de gevarieerde behoeften van de recreant, gaan de vier belevings sferen elk op een andere manier om met het spanningsveld 'vrije beleving' versus 'de geregisseerde beleving'. Om vandaar naar concreet landschap te kunnen gaan, is daaraan een tweede spanningsveld toegevoegd, namelijk 'het aansluiten bij de kwaliteiten van de plek (genius loci)' versus 'footloose activiteiten'; landschappen die onafhankelijk zijn van de plek en volledig afhankelijk van de verbeelding van de makers, bijvoorbeeld skihellingen op voormalige vuilstorten of een tropische beleving van Center Parcs met palmen in de polder. Kader 1 geeft een korte beschrijving van deze belevings sferen.

De vier belevings sferen verschillen op het punt van de relatie die de recreant met het landschap heeft, maar ook in het meer passief of actief zijn van de recreant om de beleving tot stand te brengen.

Kader 1. Vier belevingsferen

In het landschap met reisleder is het landschap zelf onderwerp en doel van belevenissen. Excursiegangers krijgen kant-en-klare verhalen aangeboden, geënt op het verleden en heden van de plek en de mensen. Populaire en veelvoorkomende thema's zijn historie en natuur.

In het landschap als decor is de omgeving vooral mooi. Zij dient als achtergrond voor aantrekkelijke belevenissen die aan vermaakzoekers worden aangeboden. De landschapsbeelden worden naar believen geleend uit andere landen, andere tijden en andere werelden.

Pioniers *koloniseren het landschap* met onverwachte en onbedoelde activiteiten die de betekenis van gebieden in een ander daglicht plaatsen. De vindingrijkheid van de pioniers levert nieuwe activiteiten en beelden op, die naar hun aard niet te plannen zijn.

Veldlopers tenslotte maken zich het landschap eigen door persoonlijke verhalen te beleven die voor anderen onzichtbaar en onherkenbaar kunnen zijn. Ze zullen *opgaan in het landschap* en plekken gebruiken om de verhalen van het landschap te ontdekken en nieuwe te vertellen."

Bron: Brinkhuijsen *et al*(2001). 'Zappen door het landschap'.

3.3 Smaakmakers in het landschap

Ook Goossen en De Boer (2008) leggen een verband tussen recreatiemotieven en belevingsferen in het landschap. Zij concluderen onder andere dat mensen bepaalde gebieden opzoeken voor bepaalde motieven. Verder stellen zij vast dat er veel overeenkomsten zijn tussen recreanten, ongeacht het motief waarmee zij recreëren. De meeste recreanten wensen afwisseling in bomen, struiken en dieren. Ook rust en ruimte scoren hoog, evenals een natuurlijk uiterlijk. Bovendien verhoogt de aanwezigheid van water de belevingswaarde. Maar er zijn wel nuanceverschillen die samenhangen met het motief waarmee iemand op pad gaat. Dat geldt vooral voor 'drukte van andere mensen', die erg storend is bij het motief 'Opgaan in de natuur', maar veel minder erg is bij het motief 'Gezelligheid'. Ook voor toegankelijkheid en voorzieningen zijn er verschillen tussen motieven.

Goossen *et al.* (2009) en Goossen en Donders (2011) proberen om, uitgaande van recreatiemotieven, ontwerpers een handreiking te bieden om recreatieve landschappen te ontwerpen. Zij onderzoeken de beeldassociaties die recreanten hebben bij verschillende motieven. Hun zoektocht geeft inzicht in de 'smaakmakers' die bepalen of een landschap aansluit bij een bepaald motief. De studies werken voor Midden-Delftland en het Groenewoud uit welke aanpassingen in het landschap zouden kunnen helpen om de kloof tussen gevraagde en aangeboden landschappen te dichten. Dan blijkt bijvoorbeeld dat de groep recreanten in Midden-Delftland die er met het motief 'er tussen uit' op uit trekt, beter bediend moet worden. Voor dit motief zijn de 'smaakmakers' een mooi landschap, rust, ligging dichtbij en contrast met de stedelijke omgeving belangrijk. Via inrichtingsmaatregelen als een betere ontsluiting, de aanleg van geluidswallen en het creëren van meer afwisseling tussen bos, water en open plekken valt dit tekort op te lossen.

4 Trends en recreatiemotieven

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de trends die de komende decennia te verwachten zijn in recreatie en de betekenis van deze trends voor de kwaliteitseisen die recreanten stellen aan de groene omgeving.

Voor recreatie zijn er ruwweg twee ingangen:

- verschuivingen aan de vraagkant, ofwel in behoeften, motieven, wensen, voorkeuren en gedrag;
- verschuivingen aan de aanbodkant, ofwel in landschapskwaliteit; in hoeverre past het landschap dan nog bij de kwaliteitswensen van recreanten.

Trends zijn vaak met elkaar verweven. Zo hebben verschuivingen in behoeften gevolgen voor het ruimtegebruik, en daarmee ook voor de landschapskwaliteit. Tegelijkertijd kunnen verschuivingen in behoeften gevolgen hebben voor de 'gevraagde' landschapskwaliteit.

Deze verschuivingen komen niet uit de lucht vallen, er zitten andere ontwikkelingen achter. Demografische ontwikkelingen leiden er bijvoorbeeld toe dat de wensen op het gebied van recreatie verschuiven doordat de bevolkingssamenstelling verandert. De belangrijkste trend op dit gebied is de vergrijzing (Veeneklaas en Vader, 2010). Ouderen hebben andere behoeften, motieven, wensen, voorkeuren en recreatiegedrag dan andere leeftijdsgroepen. Voor een deel hebben die met leeftijd te maken (bungeejumpen is vermoedelijk niets voor de meeste 70-plussers), voor een deel met de tijd waarin een generatie opgroeit – kinderen van nu hebben bijvoorbeeld minder mogelijkheden om buiten in de natuur te spelen dan de huidige 70-plussers vroeger hadden, waardoor ze een andere band met de natuur opbouwen.

Veranderingen in landschapskwaliteit worden vaak veroorzaakt door veranderingen in ruimtegebruik. En die zijn ook weer ingegeven door ontwikkelingen op allerlei vlak. Een voorbeeld: door de bevolkingsgroei en de daling van het aantal personen dat in een huis woont, groeit het aantal woningen en neemt de verstedelijking toe. Maar ook leidt de verandering in de bevolkingssamenstelling tot andere woonwensen en behoeften, en die hebben ook weer hun weerslag op het ruimtegebruik. Veranderingen in het ruimtegebruik geven dus ook zelf weer aanleiding tot andere wensen en ander gedrag.

In dit hoofdstuk kijken we naar trends in recreatiemotieven, landschapsvoorkeuren, recreatief gedrag en landschapskwaliteit, aan de hand van een aantal 'achterliggende' trends, of drijvende krachten, die hierop inwerken. We beredeneren aan de hand van de 'keten' van behoeften naar gedrag die we ook in het vorige hoofdstuk gebruikten, hoe ontwikkelingen doorwerken in behoeften, motieven, wensen, voorkeuren en gedrag (zie ook Tabel 3). Daarnaast beredeneren we hoe ontwikkelingen doorwerken in het ruimtegebruik en de landschappelijke kwaliteit, en dus op de mate waarin de omgeving tegemoet komt aan wensen en voorkeuren van recreanten, en hoe ze daarop in zullen spelen, kortom, welk recreatiegedrag je kunt verwachten. Ten slotte kijken we ook naar de onverwachte gebeurtenissen, en de consequenties daarvan voor recreatiemotieven, die verwerkt zijn in de NVK 2011.

Tabel 3: Van behoeften naar gedrag

Algemeen menselijke behoeften	Recreatiemotieven	Persoonsgebonden wensen	Persoonsgebonden voorkeuren	Recreatiegedrag
Bijvoorbeeld de behoefte aan ontspanning of avontuur	De reden waarom je iets gaat ondernemen	Bijvoorbeeld ontspanning in een stille rustige omgeving of door gezellige drukte	Een stadje bekijken, een natuurwandeling of een motorrijtoer maken	Keuze uit mogelijkheden bereikbaarheid / kosten / bekendheid / activiteit

4.2 Demografische ontwikkelingen

Algemene, lichte groei maar lokale krimp van de bevolking, vergrijzing en de toename van (niet-westerse) allochtonen zijn de belangrijkste demografische trends (Veeneklaas en Vader, 2010). Het aantal ouderen in de Nederlandse samenleving neemt toe en er komen naar verhouding minder jongeren. Nu is ruim één op de zeven Nederlanders ouder dan 65, in 2040 is dat bijna één op de vier. Met de vergrijzing neemt ook het aantal alleenstaanden toe. De verwachting is dat het aantal niet-westerse allochtonen in Nederland zal groeien van nu 1,8 mln. (11%) naar 2,8 mln. (16%) in 2040.

Groei-krimp

De verwachting is dat de bevolking van Nederland nog enige decennia zal blijven groeien van 16,5 naar 17,8 miljoen inwoners in 2040, waarna een omslag van groei naar krimp plaatsvindt. In december 2010 stelde het CBS de prognose met 360.000 naar boven bij, omdat de laatste cijfers laten zien dat mensen langer leven dan eerder gedacht werd (CBS, december 2010). Hoewel groei de hoofdtrend is, zijn er grote regionale verschillen. Op dit moment is er al sprake van bevolkingskrimp in sommige delen van Nederland (Zuid-Limburg, NO-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen en enkele vergrijsde gemeenten in midden van het land). Maar in enkele gebieden in het westen van Nederland plus de provincie Utrecht, in midden Brabant en in het noorden (Groningen-Assen) wordt een duurzame bevolkingsgroei verwacht. Daarnaast treedt een daling op van het aantal personen per huishouden. De krimp in aantallen huishoudens zal daardoor beperkt blijven tot een vijfde van de gemeenten in een klein aantal regio's (Veeneklaas en Vader, 2010).

Vergrijzing

De belangrijkste trend op demografisch gebied is de vergrijzing, met als tegenhanger de daling van het aantal jongeren, niet alleen relatief, maar ook in absolute aantallen (Veeneklaas en Vader, 2010). Het CBS verwacht dat in 2040 het grootste aantal 65-plussers zal worden bereikt. In dertigjaar tijd groeit hun aantal van 2,5 naar 4,6 miljoen, 143 duizend meer dan volgens de vorige prognose. De nieuwe prognose voorspelt een sterkere toename van zowel het aantal 65-79-jarigen als het aantal 80-plussers. In de komende decennia is niet alleen sprake van een snelle vergrijzing, maar ook van dubbele vergrijzing. Binnen de groep 65-plussers neemt het aandeel van de 80-plussers vanaf medio jaren twintig sterk toe, van een kwart naar ruim 40 procent begin jaren vijftig van deze eeuw.

Ouderen hebben andere wensen op het vlak van recreatie dan jongeren. Deels hebben die te maken met fysieke beperkingen als gevolg van het ouder worden en dat zal in 2040 nog zo zijn. Maar deels hebben ze te maken met gewoonten, voorkeuren en mogelijkheden. Daarvan is het nog maar vraag in hoeverre de ouderen van de toekomst lijken op de huidige ouderen. Hierover meer in paragraaf 4.11.

Niet-westerse allochtonen

Kort samengevat (zie De Boer, 2007) hebben de niet-westerse allochtonen die nu in Nederland leven vergeleken met overige Nederlanders een voorkeur voor stadsparken boven natuurgebieden buiten de stad. Ook hebben ze relatief vaak een functioneel natuurbeeld en een voorkeur voor goed onderhouden, verzorgd groen. Hoe deze voorkeuren zich de komende jaren gaan ontwikkelen is natuurlijk nog onduidelijk, maar de verwachting is wel dat de verschillen tussen allochtonen en autochtonen af zullen nemen (De Boer, 2007). Zo concludeert RLG (2004) dat allochtonen van de tweede generatie minder aan de etnische cultuur hechten dan de eerste generatie: ze gaan vaker naar het strand, gaan de stad in en bezoeken cafés en discotheken. Ook is de trend dat steeds minder allochtonen uit de landen rond de Middellandse Zee 's zomers afreizen naar hun geboorteland of het land waar hun familie woont. Dit betekent dat deze groep vooral in de zomer meer zal gaan deelnemen aan recreatieve activiteiten in Nederland (RLG, 2004).

Gevolgen voor recreatie in 2040

De directe link tussen demografische ontwikkelingen en recreatie loopt via omvang en samenstelling van de bevolking. Groei van het aantal inwoners betekent groei van het aantal recreanten. Als de bevolkingssamenstelling verandert, zal ook de recreatieve vraag veranderen, bijvoorbeeld omdat ouderen aan andere vormen van recreatie doen dan jongeren.

Een toename van de bevolking brengt in combinatie met het kleiner worden van de huishoudens een groter ruimtebeslag door woningen met zich mee. De verwachting is dat de vraag naar extra woningen vooral in de Randstad en de andere drukbevolkte gebieden van het land groot zal zijn. Daar is dus veel behoefte aan een aantrekkelijke omgeving voor recreatie, terwijl er tegelijkertijd veel bijgebouwd zal worden. Veeneklaas en Vader (2010) wijzen op drie mogelijke trends in wonen die samenhangen met vergrijzing:

- Toename van de binnenlandse pensioenmigratie en pensioenemigratie;
- Toename van het permanent bewonen van recreatiewoningen, als het beleid ter zake soepeler wordt;
- Toename van het belang van de directe woonomgeving.

Ook is het denkbaar dat er speciale woonvormen voor ouderen gaan ontstaan, zoals de woongemeenschappen voor ouderen die in de VS nu al vrij veel voorkomen (retirement communities). Er bestaan in Nederland ook al enkele voorbeelden van. Zo kent Zeeland het landgoed Rijckholt, een 'dorp voor ouderen' (www.rijckholt.info). Daarnaast valt nog de trend naar 'semigreren' te noemen: in Nederland werken, en een deel van het jaar op je favoriete plek elders in de wereld wonen om tot rust te komen en van het warme klimaat of de mooie omgeving te genieten (<http://www.rnw.nl/nederlands/article/semigranten-halen-het-beste-uit-twee-werelden>). Voorlopig doen vooral gepensioneerden dit, maar er is ook een voorhoede aan het ontstaan van werkende semigranten. Zie ook de voorbeelden in Kader 2.

Kader 2. Het nieuwe wonen en werken

Er gaan steeds meer stemmen op om prettig wonen, werken, natuur en recreatie meer in elkaar over te laten vloeien. In Natuurverkenning 2 (NVK2), maar ook in het NVK-traject van 2011 klinkt dat geluid. 'De groengebieden tussen de steden worden de parken van de 21^e eeuw' (NVK2). Hier zegt de bewoner niet 'Hier woon ik en dat is het park' maar 'In dat park woon ik' (Sytsma en Huizinga in: De Heer, 2010). De vraag is of je het landschap wel op elke plek moet willen sparen. Vooral als je kijkt naar gebieden aan de rand van de stad en tussen de steden in. Die gebieden die haast vanzelf al steeds meer de functie van een groot stedelijk park beginnen te krijgen (Reijndorp in: De Heer, 2010).

Ook de ANWB (2009) breekt een lans voor deze benadering:

Meer ruimte voor prettig wonen én voor water én voor natuur betekent dat deze drie ruimtelijk meer in elkaar moeten overvloeien. In tegenstelling tot de vigerende verstedelijkingsvisies, kiest deze visie nadrukkelijk niet voor een sterk accent op nieuwe hoogbouw. Nederland moet daarentegen tegemoet komen aan moderne woonwensen: ruim wonen met meer particulier en publiek groen/blauw in de buurt. Stadsparken, groenstroken, waterstructuren en dergelijke worden in de ANWB-visie op publieksvriendelijke wijze verbonden met robuuste recreatiegebieden rond steden. Nieuwe suburbane gebieden krijgen meer ruimte dan nu. Ze worden bijvoorbeeld gebouwd op brede dijken of terpen en gemodelleerd naar de bekende vakantieparken. De wooncomplexen worden omgeven door een aantrekkelijk gebied waarin de barrièrewerking van infrastructuur (rijkswegen, spoorlijnen, waterwegen e.d.) wordt opgeheven.

4.3 Culturele ontwikkelingen

De 65-plusser van de toekomst heeft wellicht andere voorkeuren dan die van nu; ook de voorkeuren van andere groepen, zoals allochtonen, kunnen veranderen. Beelden van natuur en platteland kunnen verschuiven, en daarmee de kwaliteitseisen voor het recreëren vanuit een bepaald motief. De ANWB signaleert dat er naast traditionele vormen van recreatie als wandelen en fietsen een groeiende belangstelling bestaat voor andere, ook meer commerciële activiteiten (ANWB, 2009). Tegelijkertijd neemt het aantal ondernomen vrijetijdsactiviteiten buitenshuis af (Goossen *et al.*, 2010). Redenen voor deze daling zijn: de economische crisis, toename van familiebezoek (met name bij allochtonen) en internet en *gaming*. Wandelen en fietsen staan sinds jaar en dag in de top-10 van meest ondernomen vrijetijdsactiviteiten buiten de deur, al noteren 'pret-activiteiten' als recreatief winkelen en uit eten gaan hoger (CBS, CVTO; diverse jaargangen; zie Goossen *et al.* 2010). Een trend is dat alle activiteiten uit de top-10 een daling laten zien. Dit valt te verklaren uit de grotere diversiteit in activiteiten: de spoeling wordt dunner.

Globalisering en regionalisering

Globalisering en regionalisering worden vaak in één adem genoemd (zie o.a. Dagevos *et al.*, 2000). Globalisering wordt wel geassocieerd met verre reizen en kosmopolitisme; regionalisering met recreatie in de eigen streek en belangstelling voor lokale identiteit. Ook wel (zie bijvoorbeeld Goossen *et al.*, 1998) met versnelling (globalisering) en vertraging (regionalisering). Deze dubbele trend is nog steeds duidelijk aanwezig. Een voorbeeld van nu is de gelijktijdige populariteit van *glamping* (glamorous camping) en kamperen bij de boer of op natuurterreinen, twee trends in kamperen. Het IAM (zie Kader 3) spiegelt voor hoe regionalisering in de plaats zal komen voor globalisering. Voorlopig gaan we er vanuit dat beide trends naast elkaar blijven bestaan: naast de behoefte aan een vakantie in Costa Rica bestaat ook de behoefte aan de zondagmiddagwandeling door het bos in de buurt (KCR, 2010). Interessante vragen zijn in hoeverre mensen door vakanties op nieuwe ideeën gebracht worden en andere wensen krijgen voor recreatie in Nederland. In termen van tabel 3: behoeften en motieven veranderen niet, terwijl wensen, voorkeuren en recreatiegedrag wel eens zouden kunnen veranderen door ervaringen in het buitenland.

Ook kan de band tussen voorkeuren en wat je van huis uit gewend bent losser raken door het vele reizen. Zo bleek uit een onderzoek door Veer en Luttik (2009) dat in Nederland wonende expats vrij eensgezind zijn in hun keuze van hun favoriete park. Op nummer 1 staat Central Park (New York), op 2 het Vondelpark, op 3 Hyde Park in Londen. Deze voorkeur was niet te koppelen aan het geboorteland van de geënquêteerden. Maar ook de tegentrend hiervan komt voor. Zo noemt Elleke Steenbergen van Forum het ..."opvallend dat het referentiepunt voor het Park van de Toekomst van allochtonen altijd parken zijn in het land van herkomst. Dat geldt óók voor de tweedegeneratieallochtonen" (De Heer, 2010).

Kader 3. Globalisering en regionalisering

Na de Val van de Muur (1989) kon globalisering als overheersende macrotrend invloed uitoefenen. Globalisering werd toegejuicht als zouden alle mensen kosmopolieten, wereldburgers, in een 'global village' worden. Rond 2001 sloeg de publieke opinie om, globalisering zou slechts leiden tot schaalvergroting en uniformisering, Amerikanisering en commercialisering. Mede door politieke ontwikkelingen, met name de oorlog in Irak, sloeg globalisering om in het tegendeel. Er is nu eerder sprake van de-globalisering en de eerste tekenen van een tegentrend, regionalisering, zijn zichtbaar. Niet het mondiale maar het nationale, het regionale en het lokale staan voorop.

Bron: Interactieve Media (IAM) Hogeschool van Amsterdam)

Risico en veiligheid

In de jaren '90 is – onder andere door het werk van sociologen als Giddens en Beck - het besef ontstaan dat de risico's die mensen lopen in de moderne maatschappij deels door de maatschappij veroorzaakt zijn (denk bijvoorbeeld aan Tsjernobyl, maar ook aan klimaatverandering). Beck beschrijft hoe we in het tijdperk van de Second Modernity leven; waar in eerste instantie kennis en wetenschap werden ingezet om ziekten te bestrijden en de natuurrisico's te beteugelen, moeten nu de problemen die het gevolg zijn van de inzet van kennis en industrie worden opgelost. Dit heeft het risicobesef in de maatschappij veranderd: risicomanagement is mogelijk (stop kerncentrales), veel meer dan bij een komeetinslag of een tsunami. Dit werkt door in recreatie: men zoekt wel de *thrill*, maar wil niet het gevaar. In de sfeer dus van voorkeuren en wensen.

Tegelijkertijd worden incidenten opgeblazen en breed uitgemeten in de media: een kind is door een grazer gebeten, de natuur zit vol teken waar je de ziekte van Lyme van kunt krijgen. De globalisering, de verzwakking van het familie- en buurtleven, en de permanente boodschap van 'risico' die de media doorgeven, zijn stuk voor stuk open bronnen voor onbehagen en onzekerheid. Oftewel, we leven in een risicomaatschappij, een term gelanceerd door de socioloog Beck (1997). Tegelijkertijd is veiligheid een belangrijk cultureel aspect, in die zin dat er een 'alles onder controle' verwachting bestaat.

Stad versus land

Tot voor kort hadden heel veel mensen nog wel een familielink met de landbouw: je vader was boer, of anders je opa wel. Dit wordt steeds minder. Dit heeft invloed op natuurbeelden en wensen voor recreatie.

Individualisering en socialisering

De hedendaagse consument, vooral die uit de jongere generaties, heeft steeds meer behoefte aan persoonlijke controle, wil eigen beslissingen kunnen nemen en wil kunnen kiezen uit een gevarieerd aanbod. Trendwatchers wijzen daarnaast al jaren op de tegentrend socialisering of sociaal individualisme, waarbij mensen met behulp van internet (sociale media) relaties aangaan met hun omgeving (zie Kader 4, en ook Luttik *et al.*, 2000; en Eye Opener op <http://www.secondsight.nl/page/10223/nl>).

Kader 4. Tuindaten: Delen van eigendom

Landshare is een Brits initiatief dat mensen zonder tuin maar mét groene vingers uitkomst biedt. Landshare is net als YardShare, SharedEarth en Urban Gardenshare een datingbureau voor tuinen en tuiniers. Mensen met een stukje land waar ze niets mee doen, kunnen zich aanmelden op de site waarop ze hun grond kunnen aanbieden. Geïnteresseerden kunnen op de oproep reageren en iets moois komen maken van het stukje grond. De tuintjes variëren van kleine achtertuintjes tot grote velden op een boerderij. De tuinen moeten wel gebruikt worden als moestuin, waarvan de opbrengst gedeeld wordt door de eigenaar van de grond en de tuinier die de tuin verzorgt. Het realiseren van initiatieven zoals Landshare wordt gemakkelijk gemaakt door het wijdverspreide gebruik van sociale netwerken.

Bron: www.PSFK.com, 21 december 2010. www.landshare.net

Zelfverwerkelijking wordt steeds belangrijker

Zelfverwerkelijking; zelfexpressie, je identiteit tot uitdrukking laten komen wordt steeds belangrijker. Bijvoorbeeld, de kopers van 4WD's kopen zo'n auto niet omdat ze over ruige paden rijden (integendeel, de paden zijn keurig geplaveid); ze kopen het verhaal van de auto die over ruige paden rijdt. Er komt steeds meer accent te liggen op de ervaring ("beleef het Hemmingway-gevoel") dan op de voorkeur voor een bepaalde bestemming of product ("Natuurpark in Kenia") (Nordin, 2005). Ook duurzaamheid is een element dat identiteit kan verschaffen. Voor zo'n 25% van de vakantiegangers is duurzaamheid een overweging (ING, 2010). Net als veel andere sectoren kent de recreatie- en toerismebranche keurmerken die de consument op weg moeten helpen: de Green Key en de Blue Flag.

Gezondheid, fitheid en jeugdigheid als ideaal

Op zich niet nieuw, maar de schaal waarop wel (Nordin, 2005). Deze trend grijpt in op behoeften en recreatiemotieven. Ook het besef dat bewegen in de buitenlucht en contact met de natuur belangrijk zijn voor de gezondheid wordt steeds meer gemeengoed; ook komen er steeds meer wetenschappelijke bewijzen voor (zie Kader 5 en www.agnesvandenbergh.nl).

Kader 5. De grootste trend is de zorgvakantie

"De zorgvakantie wordt echt een grote verbreding van, en vernieuwing in de vakantiemarkt. Dat kan ook niet anders. De groep senioren groeit enorm. Al krijgen we steeds meer beperkingen naarmate we ouder worden, dat houdt niet automatisch in dat we ons niet meer willen ontspannen of met vakantie gaan. De zorgsector en vakantiemarkt zullen elkaar in die behoefte omarmen. Er zijn op dit moment al allerlei onderzoeken aan de gang om bijvoorbeeld bestemmingsplannen in gemeenten aan te passen, zodat de vakantie- en recreatieparken kunnen inspelen op die toekomst."..."De fitnessbranche investeert al in toevoegingen van vernieuwende lifestyle en trendy cursussen. In de seniorenflats en woonvoorzieningen komen speciale fitnessruimten. En mede door het Persoonsgebonden Budget (PGB) hebben mensen de mogelijkheid om eens een fijne, verzorgde vakantie te boeken. Of wat dacht je van de zorghotels? Of vakantieparken waar je ook met autistische kinderen heen kunt, omdat er zowel zorg als vermaak is."

(Bron: interview met Van Leeuwen, SLIMM Adviesbureau voor Sport, Recreatie en Toerisme).

Op zoek naar ontspanning

Recreatie & balans: mensen zijn steeds meer op zoek naar ontspanning, evenwicht en ervaringen die de stress uit het hectische dagelijkse leven verdrijven. Dit maakt natuurlijke ervaringen en het rurale, simpele leven aantrekkelijk. Waarden als welzijn, fitness, balans, vitaliteit, spiritualiteit en milieubewustzijn worden steeds belangrijker (Nordin, 2005). In termen van tabel 3 heeft deze trend invloed op behoeften en motieven voor recreatie.

Polarisatie en differentiatie

Er komt steeds meer verschil in leefstijlen, waarden en attitudes. Sociale verschillen worden groter. Gedrag van recreanten wordt steeds gedifferentieerder en moeilijker te voorspellen (Nordin, 2005). Het wordt steeds moeilijker mensen in "hokjes" te plaatsen.

Burgers versus overheid

Er wordt vaak gesteld dat de afstand tussen burger en overheid toeneemt. De burger herkent zich niet meer in de politiek en voelt zich niet vertegenwoordigd. Populistische politieke partijen spelen daarop in en groeien (in heel Europa). Daarentegen is burgerparticipatie erg in trek en wordt vaak toegepast. Burgers gaan zich steeds meer bemoeien met en inzetten voor het onderhoud en beheer van natuur en recreatie en eisen inspraak hierin. Deze "inspraakgroep" betreft wel een bepaald type mens (veelal hoger opgeleid). Tegelijkertijd is er een grote groep mensen die wel klagen, maar hierin niet participeren (al dan niet vanwege frustraties als gevolg van eerder ervaringen).

4.4 Sociaaleconomische ontwikkelingen

Na jaren van economische groei en stijging van het welvaartsniveau zitten we nu in een periode van economische stagnatie. Ook de waardevastheid van de pensioenen is aan het wankelen gebracht. Niemand weet hoe het welvaartsniveau zich de komende jaren zal ontwikkelen. Van dalende welvaart kun je verwachten: meer recreatie dichtbij huis, meer vakanties in eigen land. Van stijgende welvaart kun je verwachten: meer vraag naar prijzige voorzieningen, bijvoorbeeld op het gebied van wellness, meer internationale reizen.

De hoeveelheid vrije tijd waarover werkende mensen beschikken neemt per saldo af, stijgt daardoor in (emotionele en financiële) waarde: aan de ene kant wordt het steeds belangrijker dat de ervaring voldoet aan de verwachting, aan de andere kant is men meer bereid er (meer) voor te betalen (ANWB, 2009).

Twee derde van de beroepsbevolking werkt op dit moment al in de dienstensector. Daarmee zijn het niet langer de landbouw, industrie of transportknooppunten die bepalen waar activiteiten plaatsvinden. Bedrijven in de dienstensector zijn relatief vrij om te kiezen waar ze zich vestigen. Doordat bovendien familiebanden steeds losser worden, en de mogelijkheden voor communicatie en mobiliteit groter, neemt de vrijheid om te kiezen waar je wilt wonen toe. Sterker nog, we gaan misschien wel toe naar een maatschappij waar de bedrijven zich vestigen waar de mensen willen wonen omdat de leefomgeving er aantrekkelijk is (Florida, 2002). Zo heeft Google Zurich gekozen als vestigingslocatie voor een onderzoekscentrum. Google wijst potentiële sollicitanten op Zurich's hoge Quality of Life: het onderzoekscentrum ligt aan het meer van Zurich en biedt vanuit de kantine een adembenemend uitzicht op de Alpen. Op korte afstand kun je er een heel scala aan outdoor-activiteiten en sporten beoefenen (Veer en Luttik, 2009). Daarmee verandert de verhouding tussen werk- en recreatieve omgeving. Een andere uiting daarvan is dat werken in parken in opkomst blijkt te zijn (Smeets & Gadet, 2008):

“Nieuw is dat Amsterdammers tegenwoordig ook werken in het park. Dit komt vooral voor in het Westerpark (10% van de hoog opgeleide bezoekers) en het Vondelpark (6%), en nagenoeg niet in de parken buiten de ring. Uit het onderzoek blijkt het belang van deze ‘nieuwe’ parkactiviteit. Van de hoger opgeleiden met een eigen bedrijf, geeft 46 procent aan dat de aanwezigheid van een park in de omgeving een belangrijke reden is geweest om de onderneming daar te vestigen.”

4.5 Technologische ontwikkelingen

Technologische ontwikkelingen hebben invloed op de informatievoorziening over recreatie en toerisme. Er is steeds meer informatie beschikbaar, overal en op elk moment. Iedereen kan heel eenvoudig van huis uit informatie opzoeken over recreatieve en toeristische bestemmingen en zelf reisesjes boeken. Dit heeft ertoe bijgedragen dat mensen tegenwoordig steeds vaker zelf hun arrangement, reis, of uitstapje samen kunnen stellen op basis van hun specifieke voorkeuren. Complete kant-en-klare producten zullen steeds minder verkocht worden in de recreatie- en toerismebranche. Informatie op internet is daarbij cruciaal; vergelijkingsites worden steeds populairder.

Opkomst GPS

Niet alleen in de auto, ook in de recreatie is GPS in opkomst. Er zijn steeds meer commerciële aanbieders van recreatieproducten die met GPS of Smartphone werken. Zo is geocachen populair: een vorm van GPS-wandelen over gebaande paden, waarbij de nadruk ligt op het zoeken naar verstopte pakketjes ('caches') met behulp van een GPS. In gebieden van Staatsbosbeheer liggen inmiddels honderden caches www.geocaching.nl.

Wie houdt van fietsen, maar niet van verdwalen op smalle bospaadjes, of slingerende paadjes tussen weilanden of duinenrijen, kan op pad met Garmin Nüvi. Dit navigatieapparaat voor op de fiets werkt hetzelfde als een gewoon navigatiesysteem, alleen kom je ermee niet op N- en snelwegen. Ook krijg je niet standaard de kortste weg, maar laat Garmin je altijd een 'zo mooi mogelijke' route rijden (www.lifestyleagent.nl)

Opkomst Smartphones

De ontwikkelingen met Smartphones gaan razendsnel. Huysmans & De Haan (2010) voorzien dat in 2015 iedereen er een heeft. Dat betekent dat iedereen op elke willekeurige plek in Nederland altijd zijn GPS-coördinaten bij de hand heeft, het laatste weerbericht kent en weet waar je in de buurt kunt eten. Via reviews weet je ook of het eten daar past bij je smaak. De kwaliteit wordt dus direct aan de plek gekoppeld. Reviews (zoals Zoover en Tripadvisor) zijn enorm in opkomst en gaan een grotere rol spelen in beslissingen en daarmee in het recreatiegedrag. Dit maakt dat je minder snel voor verrassingen komt te staan, maar wel via je Smartphone (of andere digitale gadgets) verrassende mogelijkheden kunt vinden waar je anders aan voorbij zou lopen. In termen van tabel 3 zal dit dus in de eerste plaats doorwerken in het recreatiegedrag.

Kader 6. Steeds vaker achter het beeldscherm

Een steeds groter deel van de vrijetijdsbesteding vindt thuis achter een beeldscherm plaats. Goossen *et al.* (2010) stelden dit vast op basis van eigen onderzoek, maar ook het CBS-dagtochtenonderzoek en het Continu Vrijetijdsonderzoek (CVTO) constateren deze trend. De RLG wees al in 2004 op het stijgend gebruik van videospelen, game-boys en virtual reality: spelvormen die in staat zijn de aandacht van de gebruiker (speler) lang vast te houden en deze het gevoel te geven in een droomwereld te leven. Dit zou de neiging om voor recreatieve activiteiten naar buiten te gaan wel eens af kunnen remmen, omdat de speler volkomen in het spel opgaat en erdoor wordt 'vastgehouden'. De meeste kinderen brengen veel tijd door in deze sferen, en het is de vraag hoe dat doorwerkt in hun natuurbeleving en belangstelling voor de natuur. Veel mensen maken zich hier zorgen over (Richard Louv, Louise Chawla). Illustratief is het Britse onderzoek van de National Trust waaruit blijkt dat veel kinderen de namen van gewone planten en dieren niet kennen. Zo herkent slechts één op de drie kinderen een ekster als ze een plaatje van deze vogel te zien krijgen, maar herkennen negen van de tien kinderen Yoda uit Starwars wel (http://www.nationaltrust.org.uk/main/w-global/w-news/w-news-further_news/w-news-wildlife_alien/w-news-wildlife_test.htm). Dit past bij het beeld van de parken van de toekomst zoals geschetst door Wim Timmermans (in De Heer, 2010): "Er zijn geen door de overheid opgelegde (natuur)doelen, maar wel Nintendo oplaadstations."

Opkomst sociale media

Via sociale media als Facebook en Twitter is het heel gemakkelijk om voortdurend digitaal verbonden te zijn met vrienden, kennissen, collega's en geestverwanten. De digitale connectiviteit zorgt ervoor dat je via bijvoorbeeld je Smartphone ook nog continu verbonden bent met je eigen sociale netwerken op internet, zodat je ook je digitale vrienden om raad kunt vragen: waar is hier het beste café? Kun je even de route doorseinen die je hier laatst gelopen hebt? Er komen ook steeds meer sites (bijv. mapmyrun.com) waarop je met de digitale gemeenschap uit kunt wisselen waar goede routes zijn of bezienswaardigheden die de moeite waard zijn. In termen van tabel 3 heeft dit gevolgen voor het recreatiegedrag, maar het heeft ook te maken met behoeften in de sociale sfeer: je bent verbonden met anderen, je bent met anderen (kinderen van nu vinden dat ze niet alleen zijn als ze via hun laptop in contact staan met anderen).

Een vraag voor de toekomst is in hoeverre parken en natuurgebieden mee moeten gaan in de digitalisering. Misschien worden 'bereikloze' plekken juist recreatieve toplocaties waar mensen even onbereikbaar kunnen zijn om echt tot rust te komen.

4.6 Klimaatverandering

Klimaatverandering heeft directe en indirecte gevolgen voor recreatie. Direct, doordat de keuzes die mensen maken veranderen met de weersomstandigheden. Het MNP (2005) trok deze conclusies:

- Temperatuurstijging in Nederland zal vermoedelijk het zomerseizoen verbeteren en verlengen waardoor toerisme en recreatie kunnen toenemen.
- Ons land zal waarschijnlijk aantrekkelijker worden voor buitenlandse vakantiegasten; Nederlanders zullen eerder geneigd zijn vakanties in eigen land door te brengen.
- Klimaatverandering zal waarschijnlijk de groeiende vraag naar recreatie- en natuurgebieden versterken.
- Temperatuurstijging van het ondiepe (zwem-)water heeft potentiële gezondheidsrisico's vanwege het mogelijk verhoogd voorkomen van pathogene micro-organismen.

De Jonge (2008) werkt de gevolgen van klimaatverandering uit per type recreatieve activiteit en stelt vast dat van alle buitensporten de watersport waarschijnlijk het meest te maken zal krijgen met de gevolgen van klimaatverandering. Klimaatverandering leidt tot meer fluctuering in de waterstand. Bij lange periodes van warm en droog weer zal het waterpeil op veel plaatsen zakken en kan een aantal populaire watersportgebieden minder bevaarbaar worden. Maar ook wandelen en fietsen zijn weersgevoelig. Het aantal fietstochten is duidelijk gecorreleerd met de gemiddelde dagtemperatuur en het aantal uren zon per dag. Voor wandelen is dat verband met de gemiddelde dagtemperatuur minder sterk, maar wandelen hangt weer wel samen met het aantal uren zon per dag.

Indirecte effecten lopen via inrichtingsmaatregelen, bijvoorbeeld in reactie op de zeespiegelstijging of de grotere waterafvoer via de grote rivieren. Deze maatregelen hebben indirecte gevolgen voor recreatie: sommige plekken zullen aantrekkelijker worden, andere minder. Dit heeft gevolgen voor het ruimtegebruik en dus voor de landschappelijke kwaliteit. Goossen *et al.* (2003) onderzochten de gevolgen van rivierverruimende maatregelen in het Maasgebied en concludeerden dat het nog onduidelijk is hoe deze maatregelen uitpakken voor recreatie en toerisme. De aanleg van natte natuur kan het rivierenlandschap aantrekkelijker maken, maar kan ook leiden tot verminderde recreatieve toegankelijkheid. In ieder geval maken recreatief medegebruik en natuur wel vaak een belangrijk onderdeel uit van het plan, en is de intentie om recreatieve kwaliteit te verbeteren er vaak wel. Dat dit zijn vruchten af kan werpen bleek uit een studie van Buijs *et al.* (2004). In deze studie komt naar voren dat bewoners de heringerichte uiterwaarden met natuurontwikkeling hoger waarderen dan de oorspronkelijke graslanden. Dit bleek ook samen te hangen met toegenomen gebruiksmogelijkheden: vroeger mocht je alleen om de weilanden heenlopen, nu mag je als recreant het gebied in.

Een ander indirect effect is het effect van klimaatverandering op natuur. Meer droogte, hitte en wateroverlast zullen er onvermijdelijk toe leiden dat bepaalde populaties achteruit gaan of zelfs uit Nederland verdwijnen. Het veranderende klimaat is op termijn ongeschikt voor 15% van alle hier voorkomende dier- en plantensoorten (Vonk *et al.*, 2010). Maar andere soorten krijgen de kans zich hier te vestigen. Zij kunnen de rol van de verdwijnende soorten overnemen. Bij een veranderend klimaat kan de biodiversiteit dus op peil blijven. Veeneklaas (2008) wijst op de mogelijkheid om nieuwe exoten te introduceren zoals palmboom en olijfbom 'langs lanen, bij recreatieve concentratieplekken en in parkachtige delen' (p.10). Daarmee neemt lokaal de variatie in het landschap toe, iets dat over het algemeen sterk gewaardeerd wordt door recreanten.

4.7 Overige ontwikkelingen

Commercialisering natuur

Nu de overheid zich terug trekt uit de natuurfinanciering en ruimtelijke ordening, komt er ruimte voor particulier initiatief. In principe is een park voor veel partijen interessant. Een parkbeheerder kan prima, net als de beheerder van een themapark (waar je geld voor betaalt), naar buiten treden met allerlei commerciële arrangementen. Deze aanpak zie je in het buitenland al veel meer. Kijk naar steden als Londen, Vancouver en Kaapstad. De lokale overheden hebben websites waarop ze laten zien wat ze te bieden hebben op het gebied van parken (bijvoorbeeld www.vancouver.ca). Daarnaast heeft elk park zelf vaak ook een website (bijvoorbeeld www.royalparks.org.uk/parks/hyde_park). Daar kun je bijvoorbeeld vinden hoe je het voor elkaar kunt krijgen om in dat park te trouwen. Ondernemers springen in op de behoefte van recreanten. Dit betekent dat recreanten (als consumenten) een actievere rol krijgen in het vormgeven van de leefomgeving. Zij organiseren zelf dat de omgeving aan hun behoeften tegemoet komt.

De theaterfunctie van de natuur wordt belangrijker

Zowel voor jongeren als voor allochtonen geldt dat zien en gezien worden een belangrijke reden is om de deur uit te gaan. Deze behoefte zou daarom in de toekomst dus wel voor meer mensen dan nu belangrijk kunnen zijn. Deze behoefte past vooral goed bij stadsparken, maar ook bij het strand en zwemplassen. In de woorden van Reijndorp (in: De Heer, 2010): "Een theater waarin de stadbewoners tegelijkertijd toeschouwer en acteur zijn. Kijken en bekeken worden. Dat maakt het zo fascinerend. Wij Nederlanders vinden het niet fijn om dat van dichtbij te doen, maar in het park vinden we er voldoende ruimte voor. Het kan leiden tot conflict ('Wat zijn dat voor mensen, wat doen ze en kan dat wel?') maar ook tot een soort toenadering. 'Dat zijn andere mensen, maar eigenlijk doen ze niet veel anders dan wij.' Zo kan een nieuwe vertrouwdheid tussen groepen ontstaan, op een hele prettige, ontspannen manier." Zie ook Kader 7.

Kader 7. Doelgroepdenken achterhaald

Van verschillende kanten klinkt kritiek op het doelgroepdenken. Twee voorbeelden:

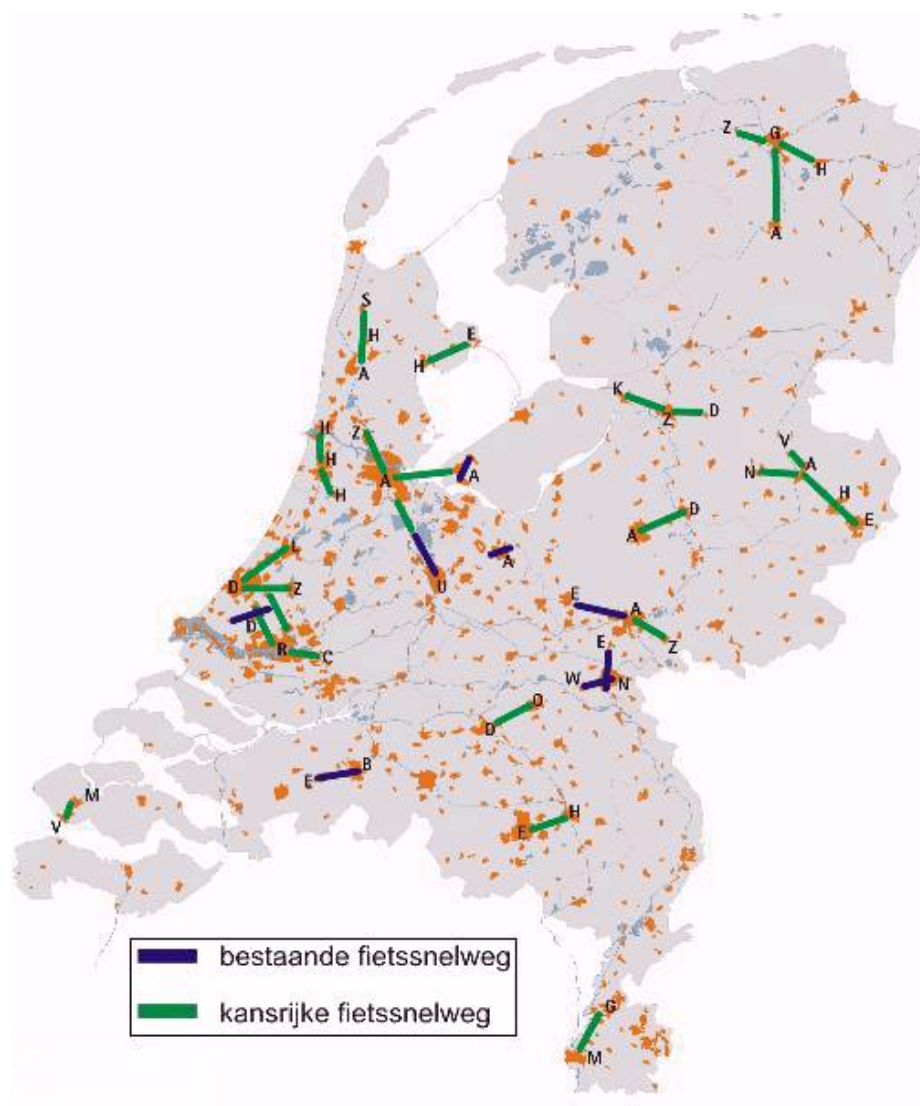
"Want één ding is zeker: de doelgroepen vervagen en daarom moeten we steeds minder doelgroepgericht denken als het gaat om recreatie en vakantie. Een recreatiepark is niet alleen bedoeld voor kinderen. Ook ouderen beleven er plezier aan. 'Beleving' is dan ook het woord van de toekomst. Beleving voor jong en oud en voor mensen met, en mensen zonder beperking." Van Leeuwen (Bron: interview met Van Leeuwen, SLIMM Adviesbureau voor Sport, Recreatie en Toerisme).

"Wat je vooral niet moet doen, is parken gaan inrichten voor verschillende groepen. Geen multi-culti parken. Het gaat er namelijk niet om wie iets doet in het park, maar wat mensen doen. Het maakt niet uit wie er gaat voetballen (jong, oud, allochtoon, autochtoon), het gaat erom dat er gevoetbald wordt en dat daar een geschikte plek voor is. Om dat te bereiken, moet je in een park verschillende sferen creëren. Denk niet in doelgroepen, maar in sferen. De sfeer van de meer gecontroleerde tuin, een sfeer waar je met kinderen weer meer kunt, een sfeer met water waar je met bootjes kan varen... Schep variatie in gecontroleerde en vrije plekken." (Reijndorp in: De Heer, 2010).

4.8 Trends in fietsen en wandelen

Ten slotte zijn er nog wat trends te noemen die niet direct aan een van de voorgaande drijvende krachten te koppelen zijn maar wel aan fietsen en wandelen, de meest bedreven buitenactiviteiten in de vrijetijd. De opkomst van fietssnelwegen bijvoorbeeld, waarvan er in Nederland al een paar bestaan. Een fietssnelweg is een lang fietspad zonder kruisingen,

waarop fietsers snel grote afstanden kunnen afleggen (Figuur 1). Het idee erachter is het gebruik van de fiets voor het woon-werkverkeer te bevorderen en op die manier files te voorkomen. Het snelle zit hem erin dat dat er geen kruisingen zijn met gemotoriseerd verkeer, ze wel een uitstekend wegdek (bij voorkeur asfalt) hebben, maar geen verkeerslichten. Hoewel ze dus in de eerste plaats bedoeld zijn voor woon-werkverkeer, zijn ze natuurlijk ook geschikt voor recreatief fietsen. Bijvoorbeeld op een snelle fiets: een fiets met hulpmotor, een andere trend in fietsen; in 2009 goed voor 12% van de fietsverkopen (BOVAG-RAI, www.bovag-rai.nl), in omzet nog veel meer (zie Tabel 4). En dat is nog exclusief de verkoop van snorfietsen, waar er ook nog eens 55.000 van over de toonbank gingen (BOVAG-RAI, www.bovag-rai.nl). Ook in opkomst is de fietsautomaat, waarvan de eerste in 2009 het licht zag, inmiddels zijn er meer. Je kunt er een OV-fiets 'uit de muur trekken'. De OV-fiets is zelf overigens ook een sterke groeier. De verkoop van vouwfietsen daalde van 31.000 naar 10.000 exemplaren, wellicht als tegenhanger van de OV-fiets. Maar misschien is de fiets van de toekomst wel de elektrische vouwfiets. Volkswagen heeft er al een ontwikkeld, waarvan het concept onthuld werd op de Auto China 2010. De *Bike* is een elektrische vouwfiets, die als hij is opgevouwen precies past in de ruimte voor een reservewiel; tijdens het rijden wordt de fiets opgeladen.

Figuur 1: Bestaande en kansrijke fietssnelwegen in Nederland
(bron: <http://www.fietssnelwegen.nl/Tool/index.htm>)

Tabel 4: Verkoop nieuwe fietsen naar categorie (Bron: BOVAG-RAI, www.bovag-cijfers.nl)

SALES OF NEW BICYCLES BY CATEGORY		2009	2008	2007	2006	2005	2004
(x 1.000)							
Totaal nieuwe fietsen	Total new bicycles	1.281	1.337	1.401	1.322	1.239	1.248
Stadsfiets	City bicycle	632	677	846	784	675	651
Hybride incl. tracking bike	Hybrid incl. tracking bike	205	224	141	197	206	214
MTB/ATB*	MTB/ATB*	67	68	48	50	63	79
Kinderfiets	Child bicycle	172	183	227	201	207	227
Elektrische fiets	Electrical bicycle	153	134	89	44	34	22
Racefiets*	Racing bicycle*	40	36	14	10	25	19
Vouwfiets*	Folding bicycle*	10	13	33	33	29	31
Overig*	Other*	2	2	3	3	-	5

* Cijfers zijn indicatief.
* Numbers are estimates.

Steeds meer mensen zijn actief op zoek naar verdieping en spiritualiteit. Al dan niet in combinatie met een geloofsovertuiging vinden mensen deze verdieping in het intensiveren van beleving en contact met de natuur. Dat het wandelen hierin voor grote groepen mensen voorziet, mag onder meer blijken uit de populariteit van pelgrimages. Zo zag het Spaanse Santiago de Compostela het aantal pelgrims gedurende de afgelopen 25 jaar vervijftigvoudigen (van 2.500 in 1985 tot 125.141 in 2008); het aantal Nederlandse pelgrims steeg navenant (www.santiago.nl/statistieken.php in: Nationale Wandelmonitor 2010). Het pelgrimeren beperkt zich niet meer tot Santiago de Compostela en Rome; de belangstelling breidt zich uit naar Mekka en Hindi of Boeddhistische bedevaartplaatsen [fietsvakanties.weblog.nl /fietsvakanties/2008/07/trends-bij-fiet.html](http://fietsvakanties weblog.nl /fietsvakanties/2008/07/trends-bij-fiet.html). Maar ook binnen Nederland neemt het wandelen met dit motief toe. Nederland heeft het Pelgrimspad (453 km van Amsterdam naar Visé). Op veel plaatsen in het land worden meditatieve stiltewandelingen georganiseerd.

Ook de belangstelling voor extreme survivaltochten neemt toe (Volkskrant 31 december 2010). In de woorden van fotograaf Mike Roelofs, die een paar keer bij trekkings in Canada assisteerde: 'Hoe meer de samenleving verstedelijkt, hoe groter de behoefte om er even helemaal uit te stappen. Even voelen waar we werkelijk staan, onderdanig aan de elementen'. Die behoefte merkte hij ook bij de deelnemers, van wie enkelen een haast religieuze bezieling krijgen. 'Sommigen lopen hun voeten helemaal kapot, als een soort zelfkastijding.' Zie ook Kader 8.

Kader 8. Stiltewandelingen

"Stiltewandelingen... het lijkt een rage te worden, een hype! Steeds meer coaches, bedrijven en andere organisaties bieden stiltewandelingen aan. Soms ook 'gewone' particulieren. Gratis of tegen een vergoeding.

Stiltewandelingen spelen duidelijk in op de behoefte bij veel mensen om de herrie en de drukte te ontvluchten. Om door in stilte te wandelen terug bij zichzelf te komen. Te ontspannen en opnieuw te genieten van het leven.

Stiltewandelingen worden op verschillende wijzen verzorgd. Individueel of in groepsverband. Vaak met aandacht voor ademhaling, rust, ruimte en stilte. Of met bewust gebruik van de zintuigen: zien (ogen), horen (oren), ruiken (neus), voelen (tastzin) en proeven (mond, smaak).

Stiltewandelingen vinden plaats in natuurgebieden, maar ook wel in steden en dorpen, zowel in Nederland als in het buitenland. Horecagelegenheden (hotel, café of restaurant) kunnen worden betrokken bij de wandelingen. Om wat te drinken, te eten of wat bij te praten.

Stiltewandelingen kunnen ook een meditatief of spiritueel karakter hebben en begeleid worden door coaches."

Bron: www.onthaasten-en-genieten.nl

Ook wandelcoaching is aan een opmars bezig (Zadoks, 2009). Onder het motto “de natuur troost, spiegelt en inspireert” trekken steeds meer coaches er wandelend op uit met hun cliënten. Deze coaches gebruiken de natuur als spiegel voor mensen en organisaties als het gaat om kracht, groei, overleving, samenwerking, rust, schoonheid en creativiteit. Uitgangspunt is dat contact met de natuur zorgt voor contact met je eigen natuur, levenskracht en stroming, met als effect meer vitaliteit, creativiteit en effectiviteit.

Kader 9. Wandelcoaching

“Wandelcoaching is een manier van coaching waarbij je wandelt in het bos, het duingebied of langs het strand en ondertussen vertelt waarin je op dit moment vastloopt. Wandelen in de natuur helpt je om stil te worden in je hoofd en werkt rustgevend. Door zelf in beweging te zijn ontstaat er rust in je hoofd en beweging in de manier waarop je tegen een situatie aankijkt. Je zult op nieuwe ideeën komen en nieuwe wegen kunnen inslaan.”

www.spiritueelwijzer.nl/action/keyword/47/wandelcoaching

4.9 Ingrijpende gebeurtenissen in de NVK-scenario's

De Natuurverkenning 2011 werkt met twee omgevingsscenario's. Om de scenario's verrassender te maken en om de onzekerheid die inherent is aan de toekomst meer tot zijn recht te laten komen, zijn de gevolgen van een aantal 'ingrijpende gebeurtenissen' in de scenario's verwerkt. Ingrijpende gebeurtenissen zijn denkbare toekomstige gebeurtenissen die niet waarschijnlijk hoeven te zijn, maar die wel een grote impact op natuur en landschap kunnen hebben. Tijdens twee workshops werden hiervoor ideeën verzameld, waarvan er vijf vervolgens nader werden uitgewerkt. Selectiecriteria waren: mate van verrassing en de mate waarin een gebeurtenis impact heeft op natuur(beleid).

1. Natuur wordt als bedreiging ervaren: ecofobie

De verdergaande natuurontwikkeling draagt bij aan een aantal opeenvolgende incidenten waar de media veel aandacht aan besteden. Als gevolg hiervan ontstaat er een ware 'ecofobie' in Nederland, die nog wordt versterkt doordat mensen weinig contact met de natuur meer hebben en hierdoor de risico's slecht kunnen inschatten.

Ecofobie & recreatiemotieven

Omdat mensen de natuur anders ervaren, krijgt de natuur een andere rol bij het vervullen van behoeften; de natuur moet aan andere eisen voldoen om rust en ontspanning te bieden. Mensen willen open, droge gebieden, zodat ze gevaarlijke dieren kunnen zien aankomen en niet bang hoeven te zijn voor malaria. De meeste mensen mijden grote natuurgebieden. Voor een andere groep, degenen die spanning en avontuur zoeken, wordt de natuur aantrekkelijker.

2. Terugtrekkende overheid

De overheid trekt zich vergaand terug. Overheden investeren geen geld meer in de natuur. Zij kopen geen gronden meer aan voor natuurontwikkeling en geven geen subsidies meer voor natuurbeheer. Terreinbeherende organisaties worden geprivatiseerd en moeten zichzelf bedruipen. De ruimtelijke ordening wordt geliberaliseerd. Zo wordt als onderdeel van de deregulering het verbod op bouwen in het buitengebied opgeheven.

Als gevolg verruigen en verbossen natuurgebieden en neemt de biodiversiteit versneld af. Er treedt ongebreidelde verstedelijking op, waardoor de druk op de natuur sterk toeneemt en het landschap verrommelt. De kans is groot dat de mooiste plekken het eerst worden bebouwd. Daarnaast ontstaat er versnippering van natuurgebieden en gaan samenhangende structuren verloren.

Maar er zijn ook kansen. Zo zullen burgers en bedrijven zich meer verantwoordelijk gaan voelen voor natuur en landschap en zelf initiatieven gaan nemen. Op deze manier zullen zij proberen te voorkomen dat de kwaliteit van de woon- en werkomgeving verschaalt. Daarnaast kan de natuur betaalde ecosysteemdiensten leveren. Hierbij gaat het om het vermarkten van functies die de natuur biedt, zoals bescherming tegen hoog water, zoetwatervoorraad, kooldioxideopslag en biologische plaagbestrijding.

Terugtrekkende overheid en recreatiemotieven

In het westen van het land, waar de verstedelijkingsdruk hoog is, zal het stopzetten van het ruimtelijke ordeningsbeleid ertoe leiden dat de mooie plekken schaarser worden, vooral dichtbij huis. Recreatiemotieven veranderen niet, maar de plekken die voldoende kwaliteit bieden wel. Het kan natuurlijk zijn dat mensen zich aanpassen en hun eisen 'naar beneden' bijstellen. Ook is het mogelijk dat er al vrij snel particulier initiatief ontstaat om mooie plekken te beschermen en te behouden als publiek toegankelijk terrein. Het stopzetten van het natuurbeleid leidt ertoe dat natuurterreinen versnipperd raken en bijzondere stukjes natuur die veel onderhoud nodig hebben verloren gaan. Voor recreanten die bijzondere plekken nodig hebben voor hun recreatiemotieven zal de spoeling dunner worden. Maar als betaling voor ecosysteemdiensten doorzet, is het mogelijk dat recreanten gaan betalen voor het behoud en onderhoud van de plekken die zij bijzonder waarderen zodat deze toch behouden blijven.

3. Voedselcrisis leidt tot maximale landbouwproductie

Een wereldwijde voedselcrisis leidt tot sterk stijgende voedselprijzen. Door de sterke stijging van de voedselprijzen wordt het voor boeren lucratiever om voedsel te produceren, wat tot gevolg heeft dat de landbouw meer grond gaat gebruiken en dat zij intensiever wordt. Het resultaat hiervan is dat de prijzen van de landbouwgronden stijgen. In reactie hierop ontstaat er in veel landen behoefte om meer voedsel in eigen land te produceren, opdat de afhankelijkheid van de wereldmarkt kleiner wordt. In delen van ons land zal een grote druk ontstaan om natuurgebieden in landbouwgronden om te zetten. Tegelijkertijd zal de landbouw ook meer water gebruiken, waardoor water voor natuur schaarser wordt.

Voedselcrisis en recreatiemotieven

Dit is slecht nieuws voor recreanten; er is minder ruimte voor natuur en de natuurkwaliteit gaat achteruit. Het agrarisch gebied zal minder toegankelijk worden voor recreanten. Multifunctionele landbouw, die recreanten meer te bieden heeft dan intensieve grootschalige landbouw, zal verdwijnen. Hoe mensen dit ervaren is de vraag, het kan zijn dat ze er begrip voor hebben.

4. Nederland moet zijn eigen energievoorziening regelen

Energie wordt schaars in Nederland. Ons land zet sterk in op het gebruik van eigen energiebronnen, vooral van gas (waaronder niet-conventioneel aardgas oftewel schaliegas) en duurzame energie. De winning van duurzame energie (wind, biomassa) vergt veel ruimte. Omdat natuur vooral als bron van energieproductie wordt opgevat, wordt het niet langer beschermd. Biodiversiteit en belevingswaarden zijn ondergeschikt. Het voorzien in de eigen energiebehoefte heeft grote gevolgen voor natuur en landschap, o.a. door de grootschalige teelt van biomassa en het plaatsen van windmolens.

Zelfvoorzienend in energie en recreatiemotieven

Dit belooft evenmin veel goeds voor de recreant.

5. Klimaatverandering gaat veel sneller dan verwacht

De klimaatverandering blijkt veel sneller te gaan dan verwacht. Het wordt warmer en het weer wordt extremer. In sommige gebieden ontstaat toenemende droogte, wat tot meer bos- en heidebranden leidt. In andere gebieden neemt de wateroverlast juist toe. In de kleinere

natuurgebieden die weinig buffers hebben zal er veel flora en fauna verdwijnen. In de kwelzones van de duinen en het Veluweplateau pakt de klimaatverandering juist gunstig voor de flora en fauna uit. In hooggelegen gebieden ontstaat er door de toenemende wateroverlast een grotere ruimtedruk op de natuur. Zo willen er meer mensen in de duingebieden en op de Veluwe gaan wonen.

Versnelling klimaatverandering en recreatiemotieven

Diverse effecten: verschuivingen, variatie in natuur en landschap neemt per saldo misschien wel toe; meer druk op natuurgebieden; wisselend effect op flora en fauna leidt tot verrijking en verarming.

4.10 Tussenconclusie

Er zijn veel trends die invloed hebben op behoeften, recreatiemotieven, voorkeuren, wensen en gedrag. Van veel trends is de mate waarin ze door zullen zetten onzeker, evenals hun uitwerking ("het kan vriezen, het kan dooien"). Een belangrijke trend, waarvan nu al zeker is dat hij doorzet en impact heeft op recreatiemotieven en gedrag is de vergrijzing. Daarom gaan we in de volgende paragraaf nader in op deze trend.

4.11 Vergrijzing en recreatie

Recreatiegedrag en -motieven hangen samen met leeftijd. De belangrijkste trend op demografisch gebied is de vergrijzing (Veeneklaas en Vader, 2010). Zoals we in paragraaf 4.2 vaststelden: er zullen in 2040 veel 65-plussers zijn; de raming staat nu op 4,6 miljoen). Zoveel is duidelijk. Veel minder duidelijk is welke behoeften en wensen deze ouderen zullen hebben, het is nog maar de vraag in hoeverre het gedrag van de huidige senioren een goede voorspeller vormt van het gedrag dat de senioren van de toekomst aan de dag zullen leggen. Zo stellen Bruls *et al.* (2003) dat het helemaal niet zo hoeft te zijn dat het gedrag van ouderen in 2030 lijkt op dat van de huidige ouderen; misschien heeft het wel meer overeenkomsten met het gedrag van de huidige jongeren. Dit wordt gestaafd door onderzoek dat uitwijst dat ouderen na hun pensionering de extra vrije tijd vaak besteden aan activiteiten en hobby's die zij voor hun pensionering ook al beoefenden of beoefend hebben.

Ouderen, recreatiemotieven en vrije tijd

De meeste ouderen werken niet meer en hebben niet langer de zorg voor kinderen, al zorgen tegenwoordig steeds meer ouderen voor hun kleinkinderen. Ouderen hebben over het algemeen veel vrije tijd. De trend is wel dat ouderen langer deelnemen aan het arbeidsproces. Volgens een in juni 2010 afgesloten akkoord gaat de AOW in 2020 naar 66 jaar, en de laatste jaren laten al een forse stijging van het aantal werkende 60-plussers zien. De groep gepensioneerde 'jongere' ouderen zal dus kleiner worden, op zijn minst relatief. Voor gepensioneerden heeft recreatie een andere betekenis dan voor werkenden; voor ouderen gaat het bij recreatie daardoor ook om het bevredigen van andere behoeften. Lengkeek (1996) noemt in dit verband de behoefte aan dagvulling, structuurgeving, inspiratie voor creativiteit, zingeving, identiteit en profilering, socialisatie en contact, zekerheid en geborgenheid en recreatie 'gewoon' als bron van vermaak, lol en plezier. Er is wel een overlap met de behoeften van andere leeftijdsgroepen, maar er is ook verschil, op zijn minst een accentverschil. Een verschil dat wel verandert in de loop der tijd, al blijft de beeldvorming daar soms bij achter (zie kader 10).

Kader 10. Beeldvorming

“ Als je tegen de vijftig loopt wordt het al hachelijk”, aldus de filosoof Baars. Hij wijst erop dat we steeds langer jonger mogen blijven, maar steeds vroeger als oud worden beschouwd. De periode waarin alles moet gebeuren (carrière maken, kinderen krijgen, je pensioen verdienen) is heel kort geworden. Vijftigers worden al ‘ uitgedreven’, omdat ze niet meer slagvaardig genoeg zouden zijn. Ouderen worden geacht actief, fit en jong te blijven, maar wel in hun eigen hokje. “Je wordt uitgedreven, en daarna word je geactiveerd. Er zijn speciale professionals die ouderen tot bewegen moeten aanzetten.”

Ook adviseur Van Leeuwen bekritiseert de manier waarop er naar ouderen gekeken wordt: "De fout die nu helaas nog te vaak wordt gemaakt, is dat er over senioren en ouderen wordt gesproken zoals we er vroeger over spraken. Maar de 70ers van nu moet je aanspreken als actieve 55-jarigen. De 50-jarigen leven als pittige 35ers. Nog te veel en te vaak zijn er vervelende associaties met 'oud en versleten' als we praten over 50+. En dat is helemaal fout." (Bron: interview met Van Leeuwen, SLIMM Adviesbureau voor Sport, Recreatie en Toerisme).

Formatieve ervaringen en het cohorteffect

De kerngedachte achter het cohorteffect is dat mensen mede zijn gevormd door de sociale omstandigheden en historische gebeurtenissen uit hun jeugd: vooral mensen in hun puberteit zijn vatbaar voor veranderingen en beïnvloeding van hun waarden en normensysteem. De formatieve periode duurt tot ongeveer het vijftiengste levensjaar. Verschillende geboortecohorten hebben met wisselende formatieve omstandigheden en gebeurtenissen te maken. Daardoor kunnen zij verschillen in de manier waarop ze naar de wereld kijken.

Verschillen tussen geboortecohorten maken dat er duidelijk herkenbare maatschappelijke generaties te onderscheiden zijn. Over de mate waarin dat het geval is verschillen de meningen. Overigens beweert niemand dat gedragspatronen, waarden- of smaakvoorkeuren onveranderlijk vastliggen. Iemand behoort immers niet alleen tot een bepaald geboortecohort, maar doorloopt gedurende het leven ook diverse levensfasen en maakt ook nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen mee. Wel veronderstelt het denken in termen van maatschappelijke generaties dat het eerder opgedane wereldbeeld ook in latere levensfasen en in andere historische omstandigheden van invloed blijft (Van den Broek *et al.*, 2010).

Het periode-effect en het leeftijdseffect

Naast cohorteffecten, kunnen ook periode-effecten een rol spelen. Daarvan spreek je als een toename in een bepaalde vrijetijdsbesteding verklaard kan worden doordat deze activiteit in de loop der jaren aan populariteit heeft gewonnen, zoals bij het gebruik van internet het geval is. Dit effect is dus niet speciaal gekoppeld aan de formatieve jaren, maar heeft invloed op iedereen die in een bepaalde periode leeft. Ten slotte kan de deelname aan verschillende vrijetijdsbestedingen beïnvloed worden door de levensfase waarin mensen verkeren (Van den Broek *et al.*, 2010).

Verschillen en overeenkomsten tussen oudere recreanten

Uiteraard zijn er binnen de groep ouderen grote verschillen, al was het alleen maar omdat er een grote spreiding in leeftijd is binnen de groep. Dit kunnen verschillen in gezondheid zijn; het spreekt voor zich dat iemand die slecht ter been is een ander recreatiepatroon heeft dan een kwieke wandelaar. Daarnaast speelt ook verschil in inkomen en opleiding een grote rol.

Verschillen tussen generaties – oftewel cohort-effecten – kunnen het toekomstig recreatiepatroon van ouderen beïnvloeden. De ouderen van de ‘grijze coup’ (of zilveren golf) maken deel uit van de babyboomgeneratie. Zij verschillen van de huidige ouderen: ze hebben grosso modo meer reiservaring, kennen de vrijetijdsindustrie beter, hebben een meer individualistische insteek, zijn sterker gericht op de eigen gezondheid en hebben daardoor ook

veel aandacht voor sport en bewegen en waarschijnlijk maken ze zich nieuwe technologische snufjes sneller eigen dan de huidige generatie ouderen (Bruls *et al.*, 2003).

De vraag is welke formatieve ervaringen achter een cohorteffect in recreatiegedrag zouden kunnen zitten. Van den Broek *et al.* (2010) noemen twee voorbeelden. Het eerste is de aanleg van nieuwe recreatiegebieden en de ontsluiting van bestaande natuurgebieden in de jaren '60 en '70. Mensen die in deze periode opgroeiden, waren daardoor meer dan eerdere cohorten in de gelegenheid om te wandelen, fietsen of picknicken. De vraag is of dit de cohorten die dit in hun jeugd hebben meegemaakt heeft beïnvloed in hun recreatiegedrag (ruwweg degenen die nu jonger zijn dan 65). Een tweede voorbeeld is het groeiende aanbod van vrijetijdsactiviteiten als attractieparken, dierentuinen, tropische zwemparadijzen, bowlingbanen of skihellingen sinds ruwweg de jaren '80 (zie ook Metz, 2002). De vraag is of dit soort vrijetijdsactiviteiten ook tot het repertoire van de 60-plussers van nu doorgedrongen zijn.

Beide voorbeelden zou je overigens ook als periode-effect kunnen opvatten. Vaak wordt voor recreatie en toerisme gewezen op verschil in reiservaring tussen generaties (zie bijvoorbeeld Bruls *et al.*, 2003) dat ontstaan is met de toename in welvaart in de jaren '70: wie vanaf die tijd jong was heeft in zijn jeugd reiservaringen opgedaan die voor eerdere generaties pas op latere leeftijd was weggelegd. Babyboomers hebben bijvoorbeeld gemiddeld meer reiservaring dan oudere generaties, omdat zij in een eerdere leeftijdsfase zijn begonnen met reizen. Een ander generatieverschil is ervaring op het gebied van sport en bewegen. De babyboomgeneratie zou geobsedeerd zijn met jeugd en gezondheid (zo wordt vaak beweerd) en heeft er veel voor over om jong en fit te blijven. Oudere generaties kennen dit minder. Wij voegen daaraan toe dat ook de band met het boerenbedrijf in de loop der tijd is afgenomen: de huidige generatie ouderen had via familiebanden meer contact met boeren dan jongere generaties.

Van den Broek *et al.* (2010) onderzochten of er verschillen zijn tussen generaties op basis van een enquête onder de bevolking (2604 respondenten van verschillende leeftijden). Eén van de onderwerpen in de studie is of er cohort-, leeftijds- en periode-effecten kunnen worden aangetoond in de besteding van de vrije tijd. De studie bekijkt van vijf vrijetijdsactiviteiten hoe de deelname hieraan zich de afgelopen decennia heeft ontwikkeld en hoe die ontwikkeling te duiden is in termen van cohort, periode en levensfase: het bezoeken van natuurgebieden, attractie- of dierenparken, stadsparken of -bossen, bezienswaardige gebouwen en sportwedstrijden.

Verschillen in het bezoek aan (beschermde) natuurgebieden worden voor het grootste deel verklaard door verschillen tussen cohorten. Onder eerdere cohorten (lees ouderen) trekken meer mensen minstens eenmaal per jaar de natuur in dan onder het meest recente cohort (lees jongeren). Levensfase en periode spelen een kleinere rol, al blijft het bezoek aan natuurgebieden bij inwonende kinderen wat achter. Of men stadsparken of -bossen bezoekt, wordt het sterkst beïnvloed door het geboortecohort. Onder recentere cohorten bezoeken meer mensen minimaal eenmaal per jaar een stadspark of -bos dan onder eerdere cohorten. De invloed van periode en levensfase is kleiner.

Al met al zijn er in de besteding van de vrije tijd dus patronen van cohortgebonden gedrag te onderkennen. Maar wat voor sommigen een heel vanzelfsprekend deel van het vrijetijdsrepertoire is waarmee men opgroeide (en waarin men een *native* is), is voor anderen iets wat men niet oppikte omdat men al met andere verschijningsvormen opgroeide of juist iets wat men pas later in het leven leerde kennen en in het vrijetijdsrepertoire inpaste (en waarin men *immigrant* is) (Van den Broek *et al.* 2010).

Ouderen en bewegen

Voor elk van de vijf activiteiten (het bezoeken van natuurgebieden, attractie- of dierenparken, stadsparken of bossen, bezienswaardige gebouwen en sportwedstrijden) geldt dat er veel minder 75-plussers aan deelnemen dan 65-74-jarigen. Dit valt te verklaren doordat 75-plussers gezondheidsproblemen krijgen die hen beperken eropuit te gaan (De Haan 2010). De Haan constateert verder dat het sport- en beweeggedrag van zelfstandig wonende ouderen in Nederland in het afgelopen decennium wel een gunstige ontwikkeling heeft doorgemaakt; meer ouderen voldoen aan de beweegnormen en minder ouderen zijn inactief. Programma's die het bewegen van ouderen stimuleren zijn in opkomst. Zo is er bijvoorbeeld het programma Meer Bewegen voor Ouderen, voor 50-plussers, waar veel gemeenten aan meedoen. Veel mensen voelen zich aangesproken en komen ook in beweging. Ouderen sporten gemiddeld bijna een uur per week (4-9 keer zoveel als in 1975) en fietsen en wandelen gemiddeld 3 uur per week. Uit cijfers van het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen blijkt dat 52 procent van alle ouderen boven de 50 jaar voldoet aan de Nederlandse norm 'gezond bewegen'. Dat betekent dat ze vijf keer per week minimaal 30 minuten per dag matig tot intensief bewegen. Ouderen die gezond zijn nemen meer deel aan recreatieactiviteiten (dan minder gezonde ouderen) en profiteren ook meer van de gunstige effecten van recreatie op de gezondheid (zelfversterkend effect).

Kader 11. Beweegtuin senioren in de buitenlucht

zondag 10 augustus 2008

BENNEKOM - Bij woon- en zorgcentrum Beringhem in Bennekom worden volgende week maandag speciale beweegtoestellen geplaatst voor senioren. Deze toestellen vormen de eerste 'Beweegtuin' van Gelderland. Initiatiefnemers zijn zorginstelling Opella en de Gelderse Sport Federatie (GSF). De ouderen kunnen gebruik maken van de fitness-toestellen in de buitenlucht.

De toestellen zijn niet alleen bedoeld voor bewoners van Beringhem. Ook andere senioren in Bennekom en naaste omgeving mogen ervan gebruik maken. De apparatuur bestaat onder meer uit een crosstrainer, loopbrug en heuptwister. Ze worden geplaatst in de tuin van het woon- en zorgcentrum aan de Commandeursweg. De beweegtuin is speciaal ontworpen voor de leeftijdscategorie 65-plus en draagt bij aan de conditie, lenigheid en stabiliteit bij het bewegen.

Opella heeft, in samenwerking met de Gelderse Sport Federatie subsidie aangevraagd en gekregen van de provincie Gelderland. Het totaalbedrag van bijna 50.000 euro dat voor dit project beschikbaar is gesteld, wordt gebruikt voor de inrichting van de Beweegtuin en begeleiding bij activiteiten.

Fitness voor ouderen in de open lucht is in de Nederlandse sportwereld vrij nieuw. In Spanje horen dergelijke toestellen al geruime tijd tot het dagelijkse leven van senioren. In 2005 werd daar al de eerste beweegplek voor ouderen geopend. Op dit moment staan in Spanje al meer dan veertig beweegtuinen.

In Gelderland onderzoekt de provincie of er ook in andere plaatsen behoefte bestaat aan een beweegtuin.

Bron: www.degelderlander.nl

Conclusies vergrijzing

- Er zijn aanwijzingen dat er een cohorteffect bestaat in recreatieve voorkeuren en gedrag.
- Leeftijdscategorie (veel vrije tijd) en leeftijd (lichamelijke gebreken, kleinere actieradius) hebben zeker effect.
- We weten ook nog heel veel niet: vandaar de noodzaak van aanvullend onderzoek via interviews, zie hoofdstuk 5.

5 Motieven en voorkeuren van oudere wandelaars

5.1 Interviews: methodiek

Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft behoefte aan meer inzicht in recreatiebehoefte en de daarbij gewenste kwaliteiten van groen. De recreatiebehoefte variëren met de recreatieve activiteit: bij de ene behoefte past een wandelingetje beter, bij de andere zonnen of hardlopen. Ook de gewenste kwaliteiten, zeker als het om gebruikskwaliteiten gaat, variëren met de activiteit. Omdat wandelen een hele belangrijke activiteit is – en naar verwachting ook zal blijven – hebben we ervoor gekozen om ons onderzoek op wandelaars te focussen. Daarnaast is vergrijzing een belangrijke trend. Dit heeft ons ertoe gebracht de interviews te houden onder oudere wandelaars. Maar we weten ook dat de oudere niet bestaat; de verschillen tussen ouderen zijn groot. Er kan zowel sprake zijn van leeftijdseffecten als cohorteffecten op recreatieve wensen en -gedrag. Daarom hebben we onze respondenten gezocht onder twee groepen ouderen: jongere (onder de 60) en oudere ouderen (65-plussers).

De gebruikte vragenlijst, die wordt voorafgegaan door een korte introductie, is opgebouwd uit vier delen.

In het eerste deel worden een paar korte feitelijke vragen gesteld om een beeld te krijgen van de mate waarin iemand wandelt en in welk gezelschap.

In deel twee wordt aan de hand van herinneringen aan drie concrete wandelingen, gevraagd naar behoeften, redenen, dan wel doelen die men wenste te bereiken, of bereikt heeft met deze wandelingen. Dit onderdeel van de vragenlijst is onder andere gebaseerd op onderzoek van Rogers *et al.* (2008). Zij hebben een vragenlijst ontwikkeld om zowel taak- als ego-georiënteerde doelen - naast eventuele andere doelen van deelnemers aan recreatieve sporten - in kaart te brengen. Vervolgens wordt gevraagd naar de omgeving waarin deze wandelingen hebben plaatsgevonden.

In deel drie wordt gevraagd naar drie verschillende redenen, of situaties naar aanleiding waarvan de respondent besluit te gaan wandelen, en vervolgens naar de omgeving die daarvoor juist wel of niet ideaal is.

In deel vier staan vragen over de omgeving waarin de respondent is opgegroeid, wandelgedrag in de jeugd en vakantie-ervaringen in het buitenland. Deze vragen dienen om zicht te krijgen op eventuele cohort- of leeftijdseffecten. Tot slot wordt naar een aantal persoonskenmerken gevraagd. Zie voor de vragenlijst Bijlage 2.

De criteria waaraan de respondenten moesten voldoen waren:

De leeftijd:	tussen de 50 en 60 jaar, of 65 jaar en ouder
Het wandelen:	- in een groene omgeving - bij voorkeur op verschillende plekken - zonder hond
-

Om te kunnen achterhalen of respondenten verschillende omgevingsvoorkeuren hebben als zij met verschillende behoeften wandelen, is het belangrijk dat er wat te kiezen valt en dat die

keuzemogelijkheden met name op het vlak van bereikbaarheid (afstand vanaf de woonlocatie en vrije toegang) min of meer gelijkwaardig zijn. Omdat de omgeving van Wageningen hieraan ruimschoots voldoet, is besloten de respondenten in deze omgeving te zoeken.

Dit leverde een laatste selectiecriteria voor de respondenten op:

- woonplaats Wageningen, Renkum, Rhenen of Bennekom.

Werven en interviewen van de respondenten

Voor het werven van de respondenten is een advertentie opgehangen op een enkele openbare plek in Wageningen, en op plekken waar ouderen wonen, of elkaar ontmoeten. De advertentie is daar ook een enkele maal via een sleutelpersoon verder verspreid. Daarnaast is door de onderzoekers aan meer of minder bekenden gevraagd of zij ouderen in hun omgeving kenden die aan de criteria voldeden. Verder zijn een aantal ouderen op straat aangesproken met een verzoek om deelname. Al deze acties hebben een of meerdere respondenten opgeleverd.

De vragenlijst is bij de interviews gebruikt als gespreksleidraad. Dat wil zeggen dat de hoofdvragen in ieder geval allemaal zijn gesteld en dat deze afhankelijk van het gesprek, zijn aangevuld met hulpvragen. Om de respondenten zo min mogelijk te beïnvloeden, zijn daarbij geen voorbeelden aangedragen door de onderzoekers. Het ging om een-op-een-gesprekken, eenmaal op verzoek van de respondenten om een echtpaar. De meeste interviews zijn uitgevoerd bij de respondenten thuis, twee op verzoek van de respondent, bij onderzoeksinstituut Alterra. De interviews in tijdsduur variërend van 35 tot 65 min zijn met een voicerecorder opgenomen. Van alle interviews is een verslag gemaakt op basis van notities tijdens het gesprek, en de opnames. Deze verslagen zijn gebruikt voor de analyse.

Respondenten

In totaal zijn 13 mensen geïnterviewd, waarvan 6 (3 vrouwen en 3 mannen) in de leeftijd tussen de 50 en 60 jaar, en 7 (4 vrouwen en 3 mannen, waarvan één echtpaar) van 65 en ouder. De gemiddelde leeftijd in de twee groepen is respectievelijk 56.2 en 73.6 jaar. Alle respondenten op een na uit de 'jongste leeftijdsgroep' uit Renkum, wonen in Wageningen. Van alle geïnterviewden hebben ongeveer evenveel mensen een mbo-, hbo- of academische opleiding. Wel zitten alle mbo-ers in de oudere groep.

Wandelingen

De frequentie waarmee de respondenten wandelen varieert van één keer per maand tot iedere dag. Het gaat om dagelijkse of wekelijkse ommetjes van 0,5 tot 2 uur; soms ook een halve dag, en om de meer bijzondere tochten van een halve of hele dag tot meerdere dagen. Vooral in de jongere groep wordt zowel alleen als ook met een of meer anderen samen gewandeld. Eén respondent wandelt zelf, maar begeleidt daarnaast een groep ouderen bij het wandelen. De ouderen wandelen meestal of alleen of met anderen, één van hen wandelt onder meer in de begeleidde groep.

5.2 Interviews: resultaten

5.2.1 Behoeften

Om de behoeften van de wandelaars in kaart te brengen, vroegen we de respondenten eerst om drie verschillende wandelingen te beschrijven. Aan de hand van deze wandelingen kregen de wandelaars vragen voorgelegd als "Had u ergens speciaal behoefte aan toen u hier ging wandelen?" of "Was er een bepaalde aanleiding of reden voor het maken van deze wandeling?"

en “Wat hoopte u te bereiken met het wandelen?” Tijdens de gesprekken kwamen vaak herinneringen aan andere wandelingen of reflecties op wandelen in het algemeen naar boven, die soms ook nieuwe behoeften opleverden. Ten slotte is gevraagd naar redenen, of situaties naar aanleiding waarvan men besluit te gaan wandelen. Dit lijkt misschien wat omslachtig, maar de meeste mensen zijn niet gewend om in termen van behoeften te praten over hun wandelingen. Vandaar de aanpak om via verschillende aanvliegroutes, in verschillende bewoordingen, te proberen de behoeften boven tafel te krijgen. Dit leverde een breed en rijk geschakeerd pakket aan behoeften op.

Lekker buiten zijn is een behoefte die de meeste respondenten noemen, in licht verschillende, maar goed vergelijkbare termen. Het kan zowel push als pull zijn: weg uit het benauwde, of genieten van het buiten zijn. Als ‘buiten’ trekt is het ervaren van de elementen daar een belangrijk, veel genoemd, onderdeel van. Lekker doorwaaien, genieten van de wind en de regen of juist van een prachtige zonnige ochtend. Naast het weer zijn het ook de omgevingskenmerken die trekken: de wandelaars genieten van de natuur of van de mooie omgeving.

Werken aan de fysieke conditie is voor vrijwel alle wandelaars een belangrijke behoefte, voor de een wat nadrukkelijker dan voor de ander. Het varieert van even de benen strekken en in beweging komen tot serieus aan de conditie werken door lange wandelingen te maken over mulle zandpaden. Ook de mentale conditie is voor alle respondenten een belangrijk element van het wandelen. Talrijke behoeften of beloningen komen langs, zoals ontspanning, een beter humeur, een helder hoofd, inspiratie, een prettig gevoel of een gevoel van voldoening, of het neutraliseren van negatieve emoties als boosheid of somberheid.

Ook sociale ervaringen (bijpraten, gezelligheid, samen delen en ontmoetingen) worden door bijna alle respondenten genoemd. Soms direct in antwoord op de vraag in het interview naar de rol van het gezelschap bij het wandelen. Maar veel respondenten noemen deze behoefte ook uit zichzelf, dus zonder dat we er expliciet naar vroegen.

Tenslotte zijn er nog diverse andere bijzondere ervaringen die het wandelen in een groene omgeving biedt. Veel respondenten noemen het gevoel van vrijheid, of het beleven van de schoonheid van de natuur. Ook nieuwsgierigheid is een drijfveer, het ontdekken van nieuwe plekken, je laten verrassen door nieuwe ervaringen en de behoefte aan afwisseling. Een enkele respondent noemt ook existentiële behoeften als de verbondenheid met de natuur ervaren.

Ten slotte valt op dat voor sommige behoeften geldt dat ze zowel in de betekenis van behoefte als kwaliteit van de omgeving door de respondenten zijn genoemd. Dit geldt bijvoorbeeld voor schoonheid en voor rust (ontspanning). Bijvoorbeeld: “Het is een heel mooi stuk waar ik graag loop”. Is het ‘in een mooie omgeving vertoeven’ een behoefte of een omgevingskwaliteit die de behoefte ‘wandelen’ faciliteert? Het een lijkt in het ander over te gaan, waardoor een onderscheid niet altijd makkelijk is te maken.

Een overzicht van alle genoemde behoeften en het aantal respondenten dat een behoefte noemt, is te vinden in tabel 5. Ook als een respondent een behoefte vaker dan een keer noemt, is deze toch maar een keer meegeteld. Bijlage 3 geeft behalve de behoeften ook de omschrijvingen daarvan door de respondenten.

In tabel 5 zijn de behoeften deels licht gegroepeerd, dat wil zeggen behoeften die veel overeenkomsten hebben, zoals rust en ontspanning, samengenomen.

Tabel 5: Behoeften, beloningen en aanleidingen genoemd door de respondenten

Behoefte	50-60 jarigen	65 jaar en ouder	Totaal
Buiten zijn	6	5	11
Er uit zijn	5	2	7
Bewegen	5	4	9
Gezondheid	2	5	7
Ontspanning / rust	4	5	9
Hoofd leegmaken	3	4	7
Bezinning Ontlediging Geest los van lichaam Tot jezelf komen Heldere gedachten Ordenen geest Ideeën Inspiratie Mentale voorbereiding	3	1	4
Voldoening	1	3	4
Genieten Goed gevoel	2	2	4
Dagritme		1	1
Afreageren boosheid	1		1
Niet lekker in vel zitten	1	1	2
Sociale ervaring (bijpraten; samen; gezellig; ontmoeten)	6	5	11
Interesse (in geschiedenis)		1	1
Interesse in natuur	2	2	4
Natuur (beleven; genieten van)	5		5
Natuur: natuur/god: eenheid; thuisvoelen/verbondenheid		1	1
Vrijheid	3	3	6
Geen doel hebben	1		1
Openbaring		1	1
Overweldigend	1		1
Spannend Avontuur Ontdekken Verrassend Nieuwsgierigheid	4	3	7
Herinneringen (ophalen; verbondenheid)	1	1	2
Herinneringen opdoen	1	2	3
Schoonheid	3	3	6
Afwisseling	2	2	4
Combineren met (nut)	1	3	4
Cultureel vermaak	1		1
Verveling verdrijven	1		1

5.2.2 Combinaties van behoeften: motieven

Voor elk van de drie wandelingen waar de respondenten in het interview mee komen, noemen ze meerdere behoeften of bereikte doelen. De combinaties van behoeften lijken per persoon tussen de wandelingen weinig te verschillen. De beschrijving van de tweede en derde wandeling wordt meermalen aangegrepen om behoeften waar eerder niet aan werd gedacht alsnog aan te vullen. Ook zeggen sommige respondenten uit zichzelf dat het bij de verschillende wandelingen om dezelfde behoeften ging. Negen van de twaalf respondenten hebben dezelfde of een zeer vergelijkbare combinatie van behoeften bij de verschillende wandelingen, ongeacht de omgeving. Het enige verschil tussen de wandelingen bestaat dan uit één of hooguit twee extra behoeften. Meestal gaat het dan om een sociale ervaring, vaak om bijpraten met partner of vrienden. Het kan ook gaan om 'ontdekken', of 'spannend', vooral als de wandeling door een voorheen onbekend, of verder weg gelegen gebied gaat; of om herinneringen aan een speciaal gebied. Of om vrijheid, een behoefte die, zoals we later zullen zien, vrij omgevingsspecifiek is, dus beter bij de ene dan bij de andere wandeling past.

Er is een duidelijk verschil tussen alleen en in gezelschap lopen. Voor wie van de omgeving en de natuur wil genieten is pratend gezelschap ballast, het leidt af. Meestal zijn de overige behoeften er wel, maar is in gezelschap de ervaring met betrekking tot die overige behoeften minder intens. Dit gold zowel voor de mensen die op dat moment niet vanuit een behoefte aan een sociale ervaring wandelden, als voor de mensen die de sociale ervaring wel als een van de behoeften benoemden.

Na de set vragen over de drie wandelingen is gevraagd naar situaties, of aanleidingen waardoor de respondent het besluit neemt om te gaan wandelen. Als antwoord wordt dan vaak een enkele behoefte genoemd die ook al deel uitmaakte van het pakket behoeften van die respondent, vaak zaken als mooi of slecht weer dat lokt, of een emotie als boosheid, of bijvoorbeeld een gezondheidsprobleem.

De respondenten blijken behoorlijk uniek te zijn in het pakket behoeften waarmee zij op pad gaan. Doordat mensen geheel vrij waren in het noemen van behoeften en combinaties daarvan, kon er enorm veel variatie ontstaan in de antwoorden. En dat is ook gebeurd. Daardoor heeft het geen zin om de verschillende combinaties van motieven te bespreken: er zit te weinig lijn in.

5.2.3 Vergelijking met de motieven volgens Goossen

Goossen legt mensen motieven voor in de vorm van geïllustreerde verhaaltjes, de respondenten kunnen kiezen met welke motieven ze op pad gaan. Het recreatiemotief 'Er tussen uit' komt dicht in de buurt van 'lekker buiten', in onze studie. In beide studies is dit een heel belangrijk motief, dat zowel bij Goossen als bij ons in combinatie met alle andere motieven voor kan komen (Goossen & De Boer, 2008).

Opvallend is dat bij ons bewegen en/of gezondheid als belangrijk uit de bus komt en dat dit niet goed te vatten is onder het motief uitdaging van Goossen. Voor sommige respondenten is wandelen wel in de plaats gekomen voor meer fysiek uitdagende sporten als hardlopen. Dit kan te maken hebben met de leeftijd van de respondenten.

Bij Goossen komt 'gezelligheid' prominent naar voren. Gezelligheid wordt bij ons wel genoemd, maar door de meeste wandelaars anders ingevuld dan past in het verhaal van het motief 'gezelligheid' van Goossen. Als onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende typen van gezelligheid namelijk één waarbij sprake is van een behoefte aan vermaak en vermaakt worden, en één meer actieve vorm waarbij de omgeving de sociale interactie positief beïnvloedt, ligt dit anders. Deze laatste vorm past ook meer bij de sociale ervaringen die bij

ons het meest nadrukkelijk naar voren komen namelijk bijpraten en samen delen. Verder komt 'interesse in natuur' zowel bij Goossen als bij ons voor (zie ook Tabel 6).

Tabel 6: Combinaties van recreatiemotieven volgens Goossen et al. (2010). De kolommen 1 t/m 5 geven de top vijf weer van de meest genoemde motieven (met een minimum van 5%). Zie paragraaf (2.2.4).

	1	2	3	4	5
Wandelen (n=926)	14%	13%	7%	5%	5%
	Gezelligheid	Er tussen uit	Interesse	Opgaan	Uitdaging

5.2.4 Omgevingskenmerken

De omgevingen die hebben bijgedragen aan de behoeften

Veel respondenten vinden het van belang om direct vanuit huis te kunnen starten met het wandelen. Het grote aanbod aan verschillende soorten landschappen in de woonomgeving wordt dan ook benut. Alle mogelijkheden worden genoemd: zowel de bossen (al dan niet met reliëf), hei, uiterwaarden, het aanwezige water (behalve rivier ook kanaal en beek), parken en agrarisch landschap. Daarnaast zijn ook wandelingen aan bod gekomen in gebieden die verder weg zijn gelegen. Vooral zee en duinen worden genoemd, maar ook de Oostvaardersplassen, Drenthe, de polder bij Alphen aan de Rijn, Limburg, de Loonse en Drunense duinen, een stuk Waterliniepad, het Wekeromse zand, de Veluwe, Montferland en de Betuwe langs de Waal.

Bijlage 4 geeft een overzicht van de landschappen en landschapskenmerken, of aspecten die door de respondenten zijn genoemd bij de behoeften, situaties of aanleidingen voor een wandeling (zie hierboven en op pagina 47).

Gewenste kwaliteiten

Bij 'gewenste kwaliteiten' is er altijd een spanning tussen de realiteit, de beschikbaarheid van kwaliteiten, en de meest ideale situatie. De meeste mensen sorteren voor op de beschikbaarheid, en calculeren in dat er in de omgeving van Wageningen geen bergen en watervallen te vinden zijn. De keuze voor een landschap hangt enerzijds af van het beschikbare aanbod, anderzijds van de vraag: de omgevingswensen die passen bij de motieven waarmee iemand gaat wandelen. Zoals eerder gezegd, biedt de omgeving waarin de respondenten wonen landschappelijk gezien veel verschillende mogelijkheden om te wandelen. Daarnaast kwamen ook wandelingen in andere gebieden in Nederland aan bod. De wandelaars gaven allemaal aan dat de wandelingen bevredigend waren verlopen. De enkele keer dat dit minder het geval was, was er sprake van persoonlijke omstandigheden. Naar storende aspecten en belemmeringen is apart gevraagd, en die bleken er niet of nauwelijks te zijn. Daarom concluderen wij dat de kwaliteiten die de respondenten noemen niet alleen daadwerkelijk benutte, maar ook gewenste landschappen en kwaliteiten zijn.

Kwaliteitsaspecten die door wandelaars het meest worden genoemd zijn:

- Afwisseling;
- landschapstypen/persoonlijke voorkeur/bos;
- routemogelijkheden;
- van huis uit, of verder weg;
- natuur;
- omvang;
- rust;
- weids/open/zicht op;
- water;
- reliëf.

Als landschapstype dat een rol speelt bij het tegemoet komen aan een behoefte komt bos veel voor (op twee na bij alle respondenten). Maar vooral afwisseling springt er uit. Afwisseling is voor vrijwel iedereen (op 1 respondent na) belangrijk. Ook rust, openheid en weidsheid worden vaak genoemd. Het uitzicht over de Rijn is een belangrijk pluspunt voor wandelaars in deze regio. De respondenten missen, of storen zich aan drukte, slecht onderhoud van gemarkeerde routes en bankjes, evenals het ontbreken van bankjes en overlast door honden (Bijlage 5).

Uit de interviews leiden we af dat er overeenkomsten en verschillen zijn in de wijze waarop landschappen of kwaliteitsaspecten van belang zijn voor de wandelaars: mensen geven niet allemaal dezelfde inhoud aan een kwaliteit, of de kwaliteit vervult een andere rol, heeft een ander effect.

Afwisseling

Alle respondenten op een na¹ noemen op de een of andere wijze 'afwisseling' als gewenste kwaliteit (en soms ook als behoefte). Ook het grote aantal keren dat afwisseling wordt genoemd en de uitvoerigheid waarmee het wordt beschreven, laten zien hoe belangrijk dit aspect voor de wandelaars is. Bovendien is afwisseling voor veel verschillende behoeften belangrijk en ook voor de intensiteit van de beleving.

De respondenten geven een persoonlijke invulling aan het begrip afwisseling (zie Kader 12). De een gaat naar hetzelfde soort landschap maar dan op een andere plek en ervaart dit als afwisseling. Een ander kiest ervoor een keer in een ander landschap te wandelen, soms vanwege de afwisseling in een landschap dat in principe niet de persoonlijke voorkeur heeft. Mensen zijn bereid om verder van huis te gaan vanwege een behoefte aan afwisseling. Voor meerdere wandelaars draagt vooral het tegenkomen van verschillende landschapstypen binnen één wandeling bij aan de variatie. Een deel van de respondenten wil graag verschillende routes kunnen kiezen binnen een gebied. Sommigen kiezen de route zo dat niet heen terug door hetzelfde landschap wordt gelopen, of willen om die reden geen rondje maar van A naar B lopen. En ook de wandelaar die zegt dat dezelfde omgeving elke dag weer anders is, benadrukt daarmee het aspect variatie.

Overeenstemming is er over de rol van *water*. Voor een aantal respondenten is het een extra element in het landschap en draagt het op die manier bij aan de variatie, anderen beschrijven ook dat bij water veel dieren te vinden zijn, de begroeiing anders is, of noemen de kleur en beweging van water. Sommigen kiezen voor een wandeling in een landschap omdat daar water is. Ook *reliëf* wordt onder andere genoemd in verband met variatie.

Behalve de overgang tussen water en land, zijn ook andere *grenzen of overgangen* belangrijk voor de variatie. Vooral de overgang van bos in ander landschap, al dan niet via uitkijkjes wordt vaak genoemd.

Niet direct aan het landschap gekoppeld zijn seizoensinvloeden en weersomstandigheden die bijdragen aan de variatie, maar het landschap moet daar dan wel zicht op bieden. Bosliefhebbers kiezen dan vooral voor uitkijkjes en open plekken in het bos, anderen (ook) voor open landschappen.

De meeste mensen vinden dat afwisseling in het algemeen bijdraagt aan de intensiteit van de beleving. Een van de wandelaars verklaart de behoefte aan afwisseling aan de hand van de relatief beperkte actieradius die je lopend hebt.

---

¹ Deze respondent wandelt voor een groot deel met een georganiseerde groep en kiest dan niet zelf de omgeving of route

Kader 12. Afwisseling (omschrijvingen van de respondenten)

- Bos is een aangenamere omgeving, aangenamer dan de polder (respondent bedoelt de uiterwaarden). Voor de afwisseling is het wel fijn om ook de polder in te gaan.
- Er is voor een andere plek gekozen omdat er ook behoefte is aan afwisseling en dan ga je vanwege de afwisseling verder weg. Een mens heeft behoefte aan afwisseling, je wilt ook een keer wat anders.
- Belangrijk is dat je op deze manier (grotere georganiseerde wandeltochten) ook op meer verschillende plekken komt. Afwisseling en verscheidenheid zijn belangrijk.
- Het bouwland is hier als ieder ander bouwland, niet speciaal. Dat bouwland deel uit maakt van de wandeling maakt de wandeling wel diverser.
- Ziet er altijd weer anders uit. Vlakbij het water is de begroeiing anders dan verderop een stukje grasland.
- Ook verscheidenheid door de verschillen tussen de seizoenen. Het park 2 is lang zo mooi niet, is minder verscheiden dan de park 1;
- Variatie: zowel water als bos
- De duinen zijn overal weer anders. In Zeepeduinen zijn de duinen, ruimer en breder dan op Texel. Ze zijn niet allemaal begroeid er zitten ook kale plekken in, dan weer een grasveld, dan zie je weer bomen, dan moet je door een bosje lopen.
- De combinatie van bos en water. Dat is veel prettiger dan een wandeling door alleen maar bos.
- Weinig variatie in ondergroei (de opkomst van brandnetels e.d.) onder de bomen is eentonig, dat is vaker in Nederland, dat is erg jammer.
- Paden vlak langs het water zijn veel aantrekkelijker, aan de ene kant heb je de begroeiing, aan de andere kant het water.
- Het was een verrassende wandeling. De diversiteit: binnen een dag loop je door verschillende landschappen, agrarisch bouwland, bos en zandverstuiving.
- Het zijn fraaie vennen. Door de aanwezigheid van water is de diversiteit groter. Er zijn altijd vogels in de buurt, beesten, de overgang van water naar land neemt de diversiteit gigantisch toe.
- Liefst telkens via nieuwe weggetjes die niet eerder zijn gelopen of al langere tijd niet meer. Zowel de keuze van de route heen als voor de terugreis per bus zijn gebaseerd op een behoefte aan afwisseling.
- Bos, of een omgeving waar nogal wat bomen staan is iedere dag, iedere week anders. De uiterwaarden zijn meer altijd hetzelfde, dan heb je weer de horizon, de veerweg, de ooievaar zit wel of niet op zijn nest, je ziet koeien of niet. Bos heeft meer variatie in blad, hoogte van de begroeiing, je ziet sporen. Ik kom telkens op dat bos terug hoewel ik ook elders wel wandel, maar doe mij maar bos. Parken zijn bij tijd en wijle ook mooi.
- Verschillende routes.
- Ergens wandelen waar je lang niet geweest bent.
- Een wandeling door alleen het agrarisch landschap doet je wel goed, maar voelt minder als een uitje.
- Zowel heen als terug door hetzelfde landschap is dan wel saai.
- Open en gesloten plekken, loofbomen met ondergroei, herfstinvloeden, heuvelachtig en kleurnuances.
- Geen dennenbos.
- Onbekend, verder weg, minder vaak.
- Bos, uitzicht over de rivier, en agrarisch landschap.
- De natuur die elke keer weer verandert: eikels, kastanjes, bladeren die vallen, de herfstkleuren. variatie van landschappen.... Het verveelt nooit, omdat elke keer weer dingen veranderen, natuur, luchten.
- Heide, schapen, bos en open stukken, boerderijtje, spannende paadjes, of duinen en strand, klimmen en dalen.

Landschapstypen: wel of geen bos?

Van alle genoemde landschapstypen valt bos op omdat het voor veel wandelaars een geschikt landschapstype kan zijn, of onderdeel van een combinatie van landschappen tijdens een wandeling. Drie respondenten hebben een sterke voorkeur voor bos, twee gaan juist liever niet naar een bos, als het gaat om somberheid, of boosheid. Een respondent heeft in een bos meer moeite met het hoofd leegmaken omdat het moeilijker is je daar te oriënteren. Daarnaast zijn voor veel respondenten paders met lange rechte wegen minder gewenst.

Routemogelijkheden

Routemogelijkheden hebben invloed bij bepaalde behoeften, en soms op de intensiteit van de beleving. Mensen hebben persoonlijke voorkeuren voor bepaalde routemogelijkheden. Ze lopen altijd een rondje, of altijd van A naar B, vaak omdat ze vinden dat dat type route bijdraagt aan de variatie. Vooral een route van A naar B draagt bij aan de behoefte aan afwisseling. Een respondent vindt het ook ideaal als je samen met iemand op pad gaat om bij te praten: “....., de weg die je gaat. Je loopt letterlijk samen op, en deelt dan het leven”. Dat die route dan aangegeven/beschreven is draagt ook bij: “je hoeft niet na te denken waar het heen gaat, je loopt vanzelf goed”.

Routemogelijkheden worden door een aantal mensen gekoppeld aan het motief vrijheid. Maar ook hier is de invulling weer persoonlijk. Voor een wandelaar draagt (een beschreven of aangegeven route) van A naar B bij aan het gevoel van vrijheid (“..kreeg ook een gevoel van vrijheid omdat je niet afhankelijk bent van de auto en dat je geen rondje hoeft te lopen.”). Voor anderen geeft zonder route lopen een gevoel van vrijheid: liever geen paaltjesroutes en ook niet aan de hand van een beschreven route: “Dat geeft geen vrij gevoel”. Dit is deels visueel: in een gebied zonder paden werd een routeaanduiding door middel van bescheiden pijltjes door dezelfde respondenten wel gewaardeerd.

Voor mensen die wel een route wensen heeft de aan- of afwezigheid daarvan ook invloed op de intensiteit van de beleving: “Als je niet naar de route hoeft te zoeken, verhoogt dat het gevoel dat je leeg kunt worden en dat je je daar niet mee bezig hoeft te houden”. Mensen kiezen dus hun route, om een zo groot mogelijke variatie te krijgen, en soms ook in verband met een behoefte (vrijheid, sociaal contact: bijpraten), of op basis van weers- en seizoensinvloeden. Maar in al die gevallen kan het gaan om een rondje, of een route van A naar B, beschreven/aangegeven of juist niet; zoveel of zo weinig mogelijk wind, in de rug of tegen, goed voorbereid op basis van informatie vooraf of vrij en intuïtief.

Voor in agrarisch landschap worden wandelmogelijkheden gemist: ‘Het zou fijn zijn als er mogelijkheden zouden zijn om door de weilanden te kunnen lopen, of via paden door de velden’.

Van huis uit

De mogelijkheid om van huis uit te kunnen wandelen is voor veel wandelaars belangrijk. Voor twee respondenten is het vooral van belang voor de motieven: ‘gezondheid’ (even de dijk op) en ‘als ik somber ben’. Dit hangt deels ook met omstandigheden samen als het noodgedwongen alleen moeten wandelen, in combinatie met het al of niet veilig voelen, of door fysieke beperkingen van de wandelaar.

De woonplek kan sterk van invloed zijn op waar wordt gewandeld. Een nieuwe woonplek op 10 minuten fietsen bij de oude vandaan blijkt aanleiding om op een andere locatie te gaan wandelen en de oude vrijwel links te laten liggen.

Voor sommigen heeft dicht bij huis, in de eigen woonomgeving wandelen, invloed op de intensiteit van de beleving: dicht bij huis is de beleving minder sterk dan verder van huis. “Dit heeft niet te maken met hoe het eruit ziet”, maar mensen gaan minder vaak ver weg waardoor

dit als het wel gebeurt, bijdraagt aan de behoefte aan afwisseling. Daar komt bij dat mensen in de regel langer wandelen als ze verder weg gaan (“reistijd en duur van de wandeling moeten met elkaar in verhouding zijn”). Het gaat ook vaker om een nog onbekend gebied, wat bijdraagt aan ‘avontuurlijk/spannend’ en ‘ontdekken’.

Natuur

Aan ‘natuur’ wordt een belangrijke bijdrage toegekend voor verschillende (combinaties) behoeften. Natuur is volgens de respondenten behalve in natuurgebieden te vinden in bijvoorbeeld de uiterwaarden, bos, agrarisch (polder)landschap en in parken. Het is persoonlijk in welke mate iemand een omgeving als natuurlijk ervaart en daarmee ook in welke mate een landschap interessant is voor een behoefte: “Als ik niet lekker in mijn vel zit (respondent gaat dan het liefst de stad in) .....kan ik ook in een zo natuurlijk mogelijke omgeving wandelen. Om die reden liever over de dijk dan in agrarisch landschap”.

Natuur wordt genoemd in combinatie met variatie, het ongeordend zijn, verschillen in ouderdom van de begroeiing, ongereptheid, en met zo min mogelijk wegen of bebouwing.

Omvang

Een grote omvang van een gebied is voor verschillende behoeften en voor de intensiteit van de beleving van belang voor meerdere respondenten. Een groter gebied maakt onder andere langere wandelingen mogelijk: “de hele dag eruit, niet een uurtje luchten. Daardoor ook de hele dag niet iets anders gedaan, bv achter PC, huishoudelijke dingen etc”. En daarmee wordt ook de intensiteit van de beleving sterker.

Ook wordt bijvoorbeeld op basis van de omvang voor een bepaald gebied gekozen. Een grote omvang van het gebied wordt gekoppeld aan het hoofd leegmaken: “Het gevoel van ik loop over, ik moet leeg worden. Dan kan ik alles opzij zetten om weg te wezen, even onvindbaar te zijn. De ideale omgeving is dan een flink aaneengesloten stuk, waar je 20 km door bos kunt lopen”. Maar door dezelfde respondent ook aan sociaal contact: “...een flink aaneengesloten natuurgebied, bv lange afstandroutes om bij te praten met vrienden”.

Rust

De behoefte aan rust is uiteraard van belang voor wandelaars die rust en ontspanning zoeken, bij het hoofd leegmaken en tot jezelf komen, maar wordt ook genoemd door iemand die een omgeving zoekt om bij te praten met vrienden (zie Kader 13).

Kader 13 Rust/drukte (omschrijvingen van de respondenten)

- Geen autolawaai, maar wel veel natuurgeluiden, die geven rust.
- Over het algemeen is het redelijk rustig, maar als het zonnig is dan ga je niet, want dan is het te druk.
- Omdat het rustig was. Als je aan alle kanten mensen ziet lopen ervaar je dat niet als rust. Je bent in Nederland nooit alleen.
- Je komt wel eens iemand tegen maar niet veel; je ziet weinig mensen. Storend was dat het redelijk druk was. Het was een prachtige dag en op zondag druk. Zeker omdat je overal kunt kijken zie je overal mensen.
- In tegenstelling tot de stad, daar is veel te lezen als reclameborden e.d., verkeer.
- Dat wil zeggen niet teveel mensen of achtergrondlawaai bijvoorbeeld van snelweg.
- Storend is als het druk is, als je meer dan 30 mensen in je nabijheid hebt.
- Druk verkeer is storend, dat is op deze route in de regel te vermijden.
- Lawaai; visueel; drukte.
- Ja, als er geen vliegerwedstrijd wordt gehouden bijvoorbeeld.

De verwachting voor de rust in een gebied is van invloed op de keuze van een gebied of het moment van wandelen. Meerdere respondenten mijden de drukke momenten op de dag, of zeggen dat je met zonnig weer eigenlijk niet hoeft te gaan. Open landschap wordt eerder ervaren als te druk; als er meer mensen zijn, zie je ze ook beter.

Weidsheid/uitzicht (op)

Vooraf bij het motief 'elementen ervaren' en 'interesse in natuur' is (uit)zicht op respectievelijk het *weer*, of *fauna* belangrijk. Verder maakt het het landschap afwisselender. Vooral de wandelaars die niet expliciet een voorkeur voor bos hebben, noemen weidsheid, openheid en ruimte als belangrijk voor motieven als het afreageren van boosheid, bij somberheid, je hoofd opklaren, maar het wordt ook veel genoemd bij combinaties van behoeften.

Gebruikskwaliteiten

Uit de gesprekken blijkt dat ook de activiteit, het wandelen, op zichzelf bijdraagt aan bepaalde behoeften (zie Kader 14). Wandelend hebben mensen de tijd en de rust om alles goed waar te nemen, maar ook is het de ideale activiteit als je bij wilt praten. Het draagt dus bij aan meer behoeften. Desondanks worden weinig gebruikskwaliteiten genoemd. Ze komen een aantal malen aan bod, wanneer ze de beleving beïnvloeden. Genoemd worden de aan- of afwezigheid van paden op bepaalde plekken (bij water; in agrarisch gebied), en een enkele maal ook de kwaliteit van bijvoorbeeld de ondergrond. Het draagt bij aan de conditie (zand is goed voor je conditie) of het vraagt de aandacht terwijl je juist leeg wilt worden (hobbeligheid van het pad maakt dat je beter op moet letten waardoor je hoofd minder goed leeg wordt). Zand als wandelondergrond kan ook bijdragen aan een ervaring van natuurlijkheid. Voorzieningen zijn soms gewenst, zij het in beperkte mate. De aanwezigheid van horeca maakt bijvoorbeeld dat mensen makkelijker een langere tocht kunnen maken, waardoor de beleving intenser wordt.

Kader 14. De bijdrage van de activiteit 'wandelen' volgens de respondenten

- Je komt langzaam in je ritme. De eerste dag is het nog wennen, dag twee en drie kom je in een cadans. Het landschap trekt langzaam aan je voorbij. Wandelen maakt geen lawaai. Zelfs als je fiets komt de wind nog langs je oren en hoor je niks. Als je wandelt hoor en zie je alles. Het gaat niet om de kick dat je lange afstanden aflegt, maar het is wel verrassend dat je in Nederland van de ene stad naar de andere kunt lopen, een verfraging, ...
- Wandelen maakt dat je rustig aan doet en daardoor zie je meer.
- Langzame tempo.
- Het goede niveau, een goede vorm van fysiek bezig zijn.
- Rust: wandelen maakt geen geluid, dus geeft het stilte. Een stevig tempo geeft cadans, het gaat niet om conditie of zo. Je hebt tijd om om je heen te kijken, je hoeft niet zo op te letten. Daardoor helpt het om je hoofd leeg te maken.
- Tuinieren ben ja na een uur al zat, een wandeling geeft meer ontspanning, je bent er meer uit.
- Vervangt het hardlopen (opfrissen, helpt tegen tobben).
- Je praat makkelijker, diepgaander als je wandelt met elkaar, dan wanneer je in de kamer zit thee te drinken en waar zullen we het nu weer over hebben. Je hoeft elkaar niet aan te kijken (net als bij het afwassen).
- Wandelen is een ideale vorm van bijpraten. Je hoeft er niet over na te denken, als je stil valt is er altijd wat te zien. Je kunt even je gedachten verzetten, er zijn mooie plekken waar je even bij stil kunt staan. En je bent buiten. Dit is een veel gezondere manier van samen bijpraten.
- Je hebt tijdens het wandelen tijd voor elkaar.
- Het gevoel dat je niet afhankelijk bent van de auto; je hoeft niet met de auto of de trein, je kunt ook lopen.

Soms is het een aangenaam punt om heen te lopen. Informatieborden worden slechts eenmaal, maar dan juist als storend element genoemd, nota bene door iemand die op pad gaat met als motief 'interesse in natuur'. Twee gebruikskwaliteiten worden in relatie tot een specifiek motief genoemd. Aangegeven of beschreven routes kunnen afhankelijk van de persoon, op verschillende wijze van invloed zijn, vooral op een gevoel van vrijheid. En alleen voor de sociale ervaring is er behoefte aan 'hier en daar een bankje, maar niet teveel'.

5.3 Behoeften gekoppeld aan omgevingsvoorkeuren

Zoals eerder gezegd dragen de meeste kwaliteitsaspecten die door de wandelaars zijn genoemd bij aan de beleving in het algemeen en soms voor een specifieke wandelaar aan specifieke behoeften. In deze paragraaf kijken we hoe omgevingspecifiek de behoeften zijn; zijn ze te koppelen aan specifieke omgevingen of kwaliteitsaspecten daarvan. We bespreken hieronder de meest voorkomende of in dit opzicht opvallende behoeften.

Sociale ervaring

Onder sociale ervaring scharen we 'gezelligheid', 'bijpraten' of 'samen zijn, samen delen'. Zoals eerder gezegd, speelt de omgeving vooral een rol omdat deze de sociale interactie positief kan beïnvloeden. Je kunt er samen van genieten, of het biedt gesprekstof als het gesprek even stilvalt ("de natuur geeft aanknopingspunten voor het gesprek, mooie blaadjes en dat soort dingen"). Schoonheid en natuur spelen een rol, onder andere in de vorm van fraaie vennen, bomen, lichtval, kleuren, naast variatie (dieren, overgang water naar land; beek, bos, hei en heuvels; afwisselend gebied), en rust (stil, weinig mensen en visueel rustig). Sommigen noemen ook weidsheid, een grote omvang van het gebied, hier en daar een bankje, en horecagelegenheid.

Kortom de sociale ervaring is niet heel omgevingspecifiek, want voor een groot deel afhankelijk van de persoonlijke invulling van schoonheid en variatie. Er zijn daarnaast wel nog andere trefwoorden te noemen voor deze recreatiebehoefte: rust, stilte, en natuur, hier en daar een bankje en horeca, maar niet teveel.

Rust & ontspanning

Nog meer dan bij de sociale ervaring is afwisseling belangrijk, vooral in de vorm van combinaties van landschapstypen in één wandeling, maar ook in begroeiing, of bijvoorbeeld door seizoenen. Vaak maakt water deel uit van het landschap, of de wandeling. Het is rustgevend juist omdat het levendig is. Maar vooral natuur of ongereptheid wordt vaak genoemd, naast ook wel weidsheid. En uiteraard zijn rust en stilte belangrijk. Rust en ontspanning zijn redelijk omgevingspecifiek met als trefwoorden: natuur, afwisseling, water, rust/stilte.

Gevoel van vrijheid

Landschapskenmerken: weids uitzicht aan het strand, in de duinen, Loonse & Drunense duinen of Wekeromse zand, maar het kan ook in de polder zijn; meestal geeft het ontbreken van routes een gevoel van vrijheid, of de mogelijkheid om intuïtief te kunnen kiezen voor 'vrije' (onofficiële) paden, maar ook eenmaal juist de aanwezigheid van een beschreven of aangegeven route. Vrijheid blijkt vrij sterk omgevingspecifiek te zijn. Met weids uitzicht, strand, zee, polders en het ontbreken van routes als trefwoorden.

Bewegen & gezondheid

Bij sommige ouderen is het wandelen in de plaats gekomen van meer intensieve vormen van bewegen: "Belangrijk is dat ik moe maar voldaan terugkomt. Dan heb ik nog enigszins het hardloopegevoel". Soms gaat het ook om het opbouwen van conditie.

Een deel van de wandelaars heeft wel een voorkeurslandschap, maar vindt dat het niet uitmaakt voor de behoeftebevrediging waar het bewegen plaatsvindt. In alle antwoorden komt de voorkeur voor afwisseling (afwisselend gebied/landschap/omgeving, gevarieerd bos) voor. Voor een enkele wandelaar vormen reliëf en een zandbodem een extra uitdaging (“lopen door zand: wauw, wat ben ik goed met mijn conditie bezig”). Lopen door het bos is voor sommigen minder omdat je dan goed op moet letten.

Gezondheid, direct of indirect (“sterkt de spieren”, “vitamine A opdoen”, “door iedere dag buiten te zijn wapen ik mijzelf tegen de kou”) is weinig specifiek wat betreft omgevingswensen. Wel wordt ook hier vaak variatie genoemd en door oudere wandelaars meerdere keren het kunnen wandelen van huis uit. Trefwoorden: afwisseling, van huis uit.

Lekker buiten (in de natuur) / elementen ervaren

Lekker buiten zijn, een frisse neus halen, en doorwaaien zijn veel genoemd. Zowel bij zon als bij regen, het weer is een vaak genoemde aanleiding om te gaan wandelen: Afwisseling is weer belangrijk; zicht op de weersomstandigheden eventueel via open plekken in het bos of door openheid, weidsheid van het landschap; natuur; herfstkleuren; geen lange rechte lijnen in het landschap; vaak van huis uit.

De behoefte ‘lekker buiten’ lijkt redelijk omgevingspecifiek te zijn. Trefwoorden: zicht op weersomstandigheden: weidsheid of open plekken in bos; natuur; van huis uit.

Helder hoofd/hoofd leegmaken

Ook hier is weer een diversiteit in landschappen belangrijk. Zandverstuiving is geschikt: “het is zo’n andere wereld”. Mooi gemengd bos met oudere bomen. Of juist: de vertrouwde, overzichtelijke omgeving (“dan hoef je niet op te letten waar je loopt”, “geen bos daar kun je je minder goed oriënteren”).

Hoe omgevingspecifiek? Deels: natuur, niet stedelijk; rust; weidsheid; afwisseling, soms een grote omvang. Deels niet: (van huis uit) een bekend gebied, of juist een nieuw gebied ontdekken.

Esthetische ervaring

Schoonheid wordt vooral met natuur geassocieerd: Natuur, gevarieerdheid van landschappen, lichtval door bomen, herfstkleuren en bepaalde weersomstandigheden. Schoonheid komt vaak en passant langs, in de beschrijving van de wandelingen.

Persoonlijke binding: herinneringen

- De bewering dat mensen vooral betekenis toekennen aan een plek via individuele emotie (Timmermans in De Heer, 2010) komt niet saillant naar voren. In twee antwoorden komt het voor:
  - “Op welke manier heeft de omgeving daaraan bijgedragen? Ruimte (vrijheid), zee, water, herinneringen...”, “De uiterwaarden leveren een gevoel van terug naar vroeger op”.
  - Respondenten die Texel door en door kennen vertellen: “...dan sta je bij de vuurtoren, die is in de oorlog kapot geschoten en daar is een nieuwe muur omheen gebouwd. Dat weet je omdat partner daar opgegroeid is. Zij weet wat daar allemaal gebeurd is. Texel heeft ons hart gestolen, van ons, van de kinderen en de kleinkinderen. Onze zoon had nog een gebiedje ontdekt waar we nog nooit waren geweest, dat was heel apart.”
- Maar door te wandelen in de natuur ontstaan wel speciale betekenissen:
  - “Maar de wandeling blijft door de omstandigheden altijd in de herinnering”.
  - “Dat is wat de natuur je schenkt, herinneringen die je altijd blijven bijvoorbeeld aan een ontmoeting met herten”.

Conclusies

Alle wandelaars uit het onderzoek gaan met meerdere behoeften op pad. De behoeften 'er tussen uit', 'hoofd leegmaken', 'buiten zijn' en 'ontspanning' delen de meeste respondenten met elkaar, maar wat betreft andere behoeften die daar bij komen zijn ze redelijk uniek.

Sommige behoeften zijn voor een individu wel te koppelen aan een bepaalde omgeving, maar slechts in een enkel geval is er een patroon zichtbaar. Het sterkst gaat dit op voor vrijheid: in alle antwoorden komen weidse, open landschappen voor; ook het ontbreken van routes is meer dan een keer, zij het eenmaal ook het tegenovergestelde, genoemd bij de behoefte aan vrijheid.

De meeste mensen wandelen met 'hun pakket' aan behoeften in verschillende landschappen, of combineren meerdere landschappen in één wandeling. De grootste overeenkomst tussen de wandelaars is dat zij daarbij zoveel mogelijk afwisseling wensen. De invulling van daarvan lijkt deels samen te hangen met persoonlijke voorkeuren, afwisseling in landschapstypen, en grenzen of overgangen, water en uitkijkjes dragen er over het algemeen aan bij.

Een grote omvang van een gebied is voor veel mensen van invloed op de intensiteit van de beleving, maar niet specifiek voor een bepaalde behoefte.

Andere kwaliteiten, naast afwisseling en omvang, die de wandelaars belangrijk vinden zijn: keuzemogelijkheden wat betreft de route, rust en weidsheid.

5.4 Invloed van tijd en plaats

In deze paragraaf kijken we of er verschillen zijn tussen de oudere en de jongere groep, naar de invloed van jeugdervaringen en reiservaringen op wandelgedrag en de manier waarop wandelaars naar de omgeving kijken.

Verschillen tussen jongere en oudere ouderen in behoeften

Er zijn maar weinig opvallende verschillen te noemen. Wat opvalt, is dat het woord 'genieten' niet in het vocabulaire van de oudere groep voorkomt, en 'gezelligheid' ook niet; ook zaken als (bij)praten en samen zijn, zijn vrijwel geheel voorbehouden aan de jongere groep. Dat wandelen in de natuur structuur aan het leven kan geven, een aspect dat we in de literatuurstudie tegenkwamen, wordt bevestigd door het verhaal van één van de gepensioneerde respondenten.

Belemmeringen om te gaan wandelen

In de enquête werd gevraagd naar belemmeringen voor het wandelen: "zijn er ook plekken waar u wel zou willen, maar niet kan gaan wandelen? Wat zijn dan de belemmeringen?" Het idee achter deze vraag is om te achterhalen of er sprake is van een leeftijdseffect: met het ouder worden nemen de belemmeringen toe. De antwoorden uit de interviews bevestigden dit.

De meeste jongere respondenten zien geen belemmeringen, één daarvan roemt juist de wandelmogelijkheden die Wageningen biedt. Een jongere respondent kan wel een aantal belemmeringen noemen. Zo vormt de toegankelijkheid een belemmering: "Dit zijn verboden gebieden. Die zijn het meest interessant, juist omdat je er niet mag komen. Dat is spannend. We hebben een keer een bordje verboden te wandelen niet gezien en we kregen een boete, op zich is dat ook wel heel spannend, maar dat zoeken we niet bewust op".

Dat je er niet in mag, maakt de respondent nieuwsgierig: je wilt zien wat er aan de hand is. De belemmering is dus tevens de aantrekkingskracht. Ook kosten kunnen een belemmering zijn,

met als voorbeeld de toegang voor het park de Hoge Veluwe. Dan moet er wel een heel bijzondere reden zijn om juist daar te gaan wandelen. De toestand van de paden kan een belemmering vormen om met de kinderwagen te wandelen.

Alle oudere respondenten noemen belemmeringen. Zo is de reistijd een belemmering om op het strand te gaan wandelen. Of het op pad gaan en organiseren van de wandeling. Een andere respondent ondervindt momenteel hinder van een fysieke belemmering bij het wandelen, een nieuwe heup. Een andere heeft rugklachten. Een vrouwelijke respondent gaat niet in haar eentje in het bos wandelen, omdat ze dat eng vindt. Ook onbekendheid kan een belemmering zijn: "Groningen en Friesland ken ik niet, maar je kunt er vast wel wandelen".

Ten slotte is slecht weer een belemmering waar je op sommige plekken meer last van hebt dan op andere.

Wandelen vroeger en nu

Ongeveer de helft van de respondenten wandelde vroeger met de ouders. De helft is dus *immigrant*, de andere helft *native*, om in de termen van Van den Broek *et al.* (2010) te spreken. De ene helft laat zich negatief uit over wandelen in de jeugd, de andere helft neutraal. Niemand is positief over de wandelingen van vroeger, de liefde voor het wandelen is duidelijk later pas opgebloeid. Van de oudere groep zijn er twee die vroeger wandelden, één binnen de bebouwde kom en één in de omgeving van Baarn: "tussen twee kerkdiensten in". Een jongere respondent merkt op dat het wandelen een verschrikkelijke verplichting was, een andere meldt dat het geen succes was: "gelijk ruzie met de broers".

Om te achterhalen of wandelgewoontes veranderen in de loop van iemands leven vroegen we of men vroeger op dezelfde plekken ging wandelen als nu. De woonomgeving speelt hierbij een grote rol, zo blijkt uit de antwoorden. Omdat een groot deel van de wandelingen vanuit huis start, leidt een verhuizing tot andere wandelgewoontes. De respondenten komen – op één na – niet van oorsprong uit de omgeving van Wageningen, maar zijn wel zeer goed te spreken over de wandelmogelijkheden die de omgeving biedt. Een van de respondenten meldt een grotere actieradius te hebben dan vroeger en nu dus ook op meer plekken te komen. Een andere respondent, die gestopt is met werken, meldt nu langere wandelingen te maken. Voor weer een ander kwam het er vroeger zelfs helemaal niet van, te druk. Voor een aantal is het wandelen in de plaats gekomen van hardlopen, sporten of fietsen. Een respondent is pas met wandelen begonnen toen ze al een eind in de 60 was.

De invloed van wandelen in het buitenland

Alle respondenten, op één na, zijn beïnvloed door het wandelen in het buitenland. De uitzondering behoort weliswaar tot de oudere groep, maar dat is een te magere basis om te mogen stellen dat er verschil is tussen de oudere en de jongere groep.

De respondenten hebben in het buitenland belangstelling voor de natuur ontwikkeld, of zijn anders naar de natuur gaan kijken: "Dat heeft me geleerd om naar de natuur te kijken. Zo lagen daar veel dode bomen. Dat is heel decoratief. De natuur is daar zoals die is. Er wordt niets mee gedaan."

Of ze hebben kennisgemaakt met het lopen van routes. Ook noemen verschillende respondenten dat ze het Nederlandse landschap na het reizen meer zijn gaan waarderen, vooral de afwisseling: weilanden met heggen, hier en daar bos. Op een klein oppervlak heb je relatief veel variatie. Je hoeft dus nooit ver van huis om in een ander landschap te kunnen wandelen.

Als je het een beetje uitzoekt, hoef je ook in Nederland geen last te hebben van het verkeer. Nederland is wel heel sterk aangeharkt vergeleken met het buitenland. En waar het aan de

natuur wordt overgelaten, mag je er vaak niet in. In België is de ondergroei bijvoorbeeld meer divers; het is er woester, steniger. In Nederland heb je maar heel zelden het gevoel over woeste grond te lopen.

Versillende respondenten hebben bergwandelingen gemaakt en zijn daardoor gestimuleerd om ook in Nederland te gaan wandelen. In de bergen valt iets te ontdekken, het is meer een ontdekkingsreis en dat brengt spanning met zich mee – die te controleren valt door een goede voorbereiding. In het buitenland kun je lekker klimmen, je inspannen.

Nederland is vlak, maar “Nederland is een deel van ons wat we ook mooi vinden. Als je terug komt uit het buitenland denk je goh, het is hier toch ook mooi”.

In het buitenland op vakantie gaan biedt afwisseling. Door naar het buitenland te reizen, verbreed je je horizon, verrijk je jezelf als het ware.

Er is ook een respondent die de inspiratie juist aanvankelijk in Nederland vond, in een periode waarin zij veel door de duinen liep met een groep kinderen en enorm van de natuur genoot. Het wandelen in het buitenland versterkte daarna het gevoel dat Nederland mooi is. Deze respondent geeft aan Nederland met het stijgen van de leeftijd steeds mooier te zijn gaan vinden.

Dit is in lijn met de bevindingen uit de Belevingswaardemonitor 2009, waarin de waardering van groen in de woon- en wijdere leefomgeving is onderzocht. Daar blijkt namelijk dat de ouderen, vanaf 50 jaar, het landschap beduidend beter waarderen dan de jongeren (De Boer en De Groot, 2010).

6 Conclusies

Behoeften en motieven

Onze interviews blijken goed geschikt te zijn om het palet aan behoeften in beeld te brengen. Voor al onze respondenten zijn de behoeften 'er tussen uit', 'hoofd leegmaken', 'buiten zijn, de elementen ervaren' en 'ontspanning' belangrijke behoeften. Daarnaast komt een breed scala aan andere behoeften voor, dat van wandelaar tot wandelaar sterk kan verschillen. Sociale ervaringen, het ervaren van een gevoel van vrijheid of het ontdekken van een nieuwe omgeving komen regelmatig terug. Daarnaast komen bijzondere ervaringen voor als spanning en avontuur, bezinning, of de esthetische ervaring. Aan het wandelen is de behoefte gekoppeld om in beweging te zijn, of om aan de fysieke conditie te werken. Sommige wandelaars gaan wandelen uit praktische overwegingen, of combineren een wandeling met boodschappen doen. De combinaties van behoeften verschillen behoorlijk tussen de wandelaars. De verschillen per wandelaar zijn veel minder groot: een wandelaar blijkt steeds met een soortgelijke combinatie van behoeften op pad te gaan. Het al of niet in gezelschap wandelen maakt kennelijk verschil; gezelschap dringt andere behoeften naar het tweede plan. De sociale ervaring komt wel in combinatie met andere behoeften voor, maar de intensiteit waarmee die andere behoeften aan bod komen is duidelijk minder dan bij het alleen wandelen.

Koppeling tussen motieven en kwaliteiten

De meeste respondenten wandelen met hun 'pakket aan behoeften' in verschillende landschappen. Sommige landschapskwaliteiten, zoals afwisseling of rust, worden door de respondenten vaak genoemd. Dit neemt niet weg dat de invulling van eenzelfde kwaliteit behoorlijk kan verschillen tussen personen. Dit gaat vooral sterk op voor afwisseling. Voor een enkeling maakt het voor de behoeftebevrediging niet uit hoe de omgeving eruit ziet; los daarvan kan iemand wel een bepaalde landschapsvoorkeur hebben. Opvallend is dat een concrete aanleiding om te gaan wandelen, zoals boosheid of een somber gevoel, vaak gepaard gaat met een specifieke, persoonlijke voorkeur voor een bepaald landschap of bepaalde omgevingskwaliteiten. 'Vrijheid' is de behoefte die het meest omgevings specifiek lijkt te zijn, dat wil zeggen; degenen die vrijheid als behoefte noemen, koppelen vrijheid aan ruimte, weidsheid en de afwezigheid van aangegeven routes. Bij andere motieven is het beeld meer diffuus: de een zoekt het in het bos, de ander juist niet; de een wil een route, de ander juist weer niet. Het is voor veel wandelaars belangrijk om van huis uit te kunnen wandelen; slechts één wandelaar beschrijft uitsluitend wandelingen verder weg.

Ten slotte blijken motieven en kwaliteiten soms naadloos in elkaar over te gaan. Niet verwonderlijk als je weet dat er zowel push- als pull-factoren zijn die de wandelaar ertoe aanzetten om op pad te gaan. Enerzijds kan de wetenschap dat er ergens een mooi landschap te vinden is, de behoefte aanwakkeren om erop uit te trekken (pull). Anderzijds kan de behoefte aan een esthetische ervaring de wandelaar op het spoor brengen van een mooi landschap (push). Ook afwisseling kan zowel een behoefte als een kwaliteit zijn. Wandelaars hebben behoefte aan afwisseling, maar afwisseling is ook een hele belangrijke omgevingskwaliteit voor de bevrediging van talloze andere behoeften. Voor rust geldt hetzelfde.

Kwaliteiten

Afwisseling, variatie en diversiteit zijn voor alle behoeften of behoeftecombinaties belangrijk. Het gaat zowel om variatie in natuur of begroeiing, als om afwisseling tussen landschappen. Het kan gaan om nieuwe plekken ontdekken, het kan dus hetzelfde type omgeving zijn maar dan op een andere plek. Of variatie gedurende de dag, het seizoen of in de weers-

omstandigheden, die dezelfde plek steeds een ander aanzien geven of een andere belevingswaarde. Kortom: afwisseling is niet alleen een zeer belangrijk aspect van de omgeving, maar kent ook vele gedaanten. De respondenten noemen vooral vaak de afwisseling tussen landschapstypen. Verder worden de afstand van huis, de aanwezigheid van natuur, routemogelijkheden, bos, water, grenzen of gradiënten en reliëf genoemd als bijdragend aan de afwisseling. Aan de intensiteit van de beleving dragen vooral de afstand van huis en de omvang van een gebied bij. Verder zijn natuur (ongereptheid), rust en weidsheid of openheid veel genoemde kwaliteiten.

In de omgeving van Wageningen zijn veel verschillende landschapstypen te vinden, zoals het rivierenlandschap, de bossen op de Heuvelrug en het agrarisch landschap. De respondenten blijken het aspect variatie in deze omgeving te optimaliseren, op individuele wijze, maar vaak door te kiezen voor een wandelroute langs verschillende landschapstypen. In Wageningen kan dat ook goed.

Het is wel de vraag hoe wandelaars in een omgeving met een beperkt aanbod aan landschapstypen met het aspect variatie omgaan. Ons advies voor de ruimtelijke inrichting is dan ook: voorkom nivellering, zorg ervoor dat hoekjes, een boom, en vooral ook gradiënten blijven bestaan en beleefbaar zijn voor de wandelaar. Leg nieuwe paden aan langs gradiënten, langs oevers, en langs zichtlijnen.

Kortom, lang leve de afwisseling en mogelijkheden om te kiezen. De wandelaar vindt dan zijn 'eigen' weg, bij voorkeur in een rustig en voor de intensere ervaring ook in een niet te klein gebied. Natuur, afhankelijk van het landschap soms ongerepte natuur, is ook belangrijk.

Het creëren van keuzemogelijkheden is een belangrijk uitgangspunt bij Brinkhuijsen & Knuijt (2001). Zij zoeken aansluiting bij de gevarieerde behoeften en wensen van de recreant door uit te gaan van de spanningsvelden de 'vrije beleving' versus 'de geregisseerde beleving' en 'het aansluiten bij de kwaliteiten van de plek (genius loci)' versus 'footloose activiteiten'. De verschillende, soms tegenstrijdige wensen die wij in ons onderzoek vinden bijvoorbeeld voor de aan- of afwezigheid van routebeschrijvingen en -aanduidingen, zijn mogelijk te vangen in het spanningsveld vrije versus geregisseerde beleving: de ene persoon ervaart vrijheid als hij een route volgt zodat hij niet na hoeft te denken over de route, de ander ervaart vrijheid juist als hij rondstruint of zijn eigen weg zoekt. Het tweede spanningsveld 'genius loci' versus 'footloose', is in ons onderzoek niet terug te vinden, mogelijk omdat er gekozen is voor de activiteit wandelen.

Verder valt op dat de wandelaars weinig woorden vuilmaken aan gebruikskwaliteiten. Alleen voor de sociale ervaring is er behoefte aan 'hier en daar een bankje; soms horeca, maar niet teveel'. Naast de omgeving draagt ook de activiteit wandelen op zich zelf bij aan het bevredigen van de behoeften vooral door de rust die het in zich heeft en de mogelijkheden die biedt voor de sociale ervaring.

Trends

Ouderen wandelen relatief veel. Gegeven de demografische trends zal in 2040 de groep ouderen groot zijn; de laatste raming staat op 4,5 miljoen 65-plussers, waarvan 1,5 miljoen 80-plussers. Gezien de trends naar gezondheid en jeugdigheid en de aandacht voor het voorkomen van welvaartsziekten als suikerziekte en obesitas is het aannemelijk dat een groot deel van de ouderen tegen die tijd veel zal wandelen, in ieder geval tot dat lichamelijke beperkingen om de hoek komen kijken. Deze gaan op een goed moment een belemmering vormen, dat moment ligt nu rond het 75^e jaar. De actieradius wordt eerst groter – mensen krijgen na hun pensionering meer tijd om een wandeling verder weg te ondernemen – en neemt daarna gaandeweg af vanwege fysieke beperkingen. De wandelomgeving komt dan

steeds dichterbij huis te liggen; hobbelige paden worden minder geschikt. Wandelen blijft vergeleken met andere sportieve activiteiten wel lang haalbaar, en komt ook vaak in de plaats voor meer dynamische activiteiten als fietsen of joggen: de jogger van nu is de wandelaar van de toekomst. Opvallend is dat het motief 'uitdaging' uit Goossen & De Boer (2008) bij onze wandelaars niet in die vorm voorkomt. Daar is het motief bewegen voor in de plaats gekomen. De voormalige joggers onder onze wandelaars geven wel aan dat ze uitdagende elementen waarderen binnen hun wandelingen, zoals mul zand of reliëf. Daar kan bij aanleg en onderhoud van wandelpaden rekening mee gehouden worden.

Om de oudere wandelaar met kleinere actieradius goed te bedienen, is het juist belangrijk om (kleinere) natuurgebieden dichtbij de woonomgeving in stand te houden. Dus niet focussen op een paar grote eenheden grootschalige natuur, maar juist de postzegeltjes natuur die her en der verspreid over het land liggen in ere houden.

Vroeger en nu

Aanwijzingen voor het bestaan voor een cohorteffect hebben we in de interviews niet echt gevonden. Dat aantonen vereist longitudinaal onderzoek. De verschillen tussen beide groepen blijken klein. Hooguit kunnen we zeggen dat hedonisme en gezelligheid minder tot het vocabulaire van de oudere ouderen behoren. Dit kan een cohorteffect zijn. Maar het kan ook te maken hebben met de leeftijdsfase: in de oudere groep komen relatief veel alleenstaanden voor. De oudere, alleenstaande wandelaar moet een omslag maken van wandelen met partner naar wandelen alleen. Gezelligheid en genieten liggen dan minder binnen handbereik.

Wandelen in de jeugd kwam zowel bij oudere als jongere ouderen voor, maar geen van de wandelaars kijkt daar positief op terug. Integendeel. De liefde voor het wandelen is bij iedereen later gekomen, bij sommige pas na hun zestigste. Je kunt dus nog op hoge leeftijd instappen als wandelaar. Opvallend is dat alle respondenten goede wandelervaringen hebben opgedaan in het buitenland. Ze zijn gaan wandelen doordat ze in het buitenland de smaak te pakken kregen. En vaak gingen ze daarna het Nederlandse landschap bijzonder waarderen, vooral vanwege de afwisseling in landschapstypen. Ten slotte valt op dat geen van de respondenten is opgegroeid in Wageningen. Toch zijn ze allemaal zeer goed te spreken over de Wageningse wandelomgeving – er klinkt niets door van heimwee naar het landschap van de jeugd al vervult dat voor een enkeling wel een bijzondere rol. Ons onderzoek is daarmee een goede reclame voor wandelen in Wageningen.

Literatuur

- ANWB (2009). De toekomst is mooi dichtbij. ANWB-visie op recreatie in 2033.
- Bauman, W. *et al* (2002). In de ban van de Duivelsberg. Scriptie Sociaal-ruimtelijke Analyse. Wageningen. Wageningen Universiteit
- Beck, U. (1997). De wereld als risicomaatschappij, essays over de ecologische crisis en de politiek van de vooruitgang. Uitgeverij Van Genneep B.V., Amsterdam.
- Boer, T.A. de (2007). Literatuuronderzoek naar gebruik en beleving van natuur van niet-westerse allochtonen in Nederland t.b.v. Nationale Parken. Alterra-rapport 1601. Alterra, Wageningen UR.
- Boer, T.A. de & M. de Groot (2010). Belevingswaardemonitor Nota Ruimte 2009. WOt-rapport 109. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR.
- Brinkhuijsen, M. & M. Knuijt (2003). Zappen door het landschap. Regionale parken en variatie in vrijetijdsbeleving. Alterra, Wageningen/Okra, Utrecht.
- Broek, A. van den, R. Bronneman-Helmers & V. Veldheer (2010). Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Sociaal en Cultureel Planbureau Den Haag, december 2010.
- Bruls, E., H. Gijsbertse & R. Abma (2003). Recreatie op leeftijd; Literatuuronderzoek naar het recreatiepatroon van ouderen. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag.
- Buijs, A. E., T. A. de Boer, A.L. Gerritsen, F. Langers, S. de Vries & M. v. Winsum-Westra (2004). Gevoelsrendement van natuurontwikkeling langs de rivieren. Alterra-rapport 868. Alterra Wageningen UR.
- Dagevos, H., J. Luttik, M.M.M. Overbeek & A.E. Buijs (2000). Tussen nu en straks; Trends en hun effecten op de groene ruimte. Rapport LEI 4.00.05. LEI, Den Haag.
- Driver, B.L. (1983). Master list of items for Recreation Experience Preference scales and domains. Unpublished document. USDA Forest Service, Fort Collins, CO: Rocky Mountain Forest and Range Experiment Station.
- Elands, B. and J. Lengkeek (2000). Typical Tourists: Research into the theoretical and methodological foundations of a typology of tourism and recreation experiences. Leiden, Backhuys Publishers.
- Florida, R. (2002). The Rise of the Creative Class; and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life, New; York, Basic Books.
- Goossen C.M. (2009). Monitoring recreatiegedrag van Nederlanders in landelijke gebieden, Jaar 2006/2007. WOt-werkdocument 146. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR.
- Goossen C.M. & T.A. de Boer (2008). Recreatiemotieven en belevingsferen in een recreatief landschap; literatuuronderzoek. Alterra-rapport 1692. Alterra, Wageningen UR.
- Goossen, C.M. & J.L.M. Donders (2011) Recreatiemotieven in Het Nationaal Landschap Het Groene Woud. Alterra-rapport 2114. Alterra, Wageningen UR.
- Goossen, C.M., T. de Boer & F. Veeneklaas (2003). Integrale Verruiming Maas; effecten op recreatie. Werkdocument. Riza, Lelystad.

- Goossen, C.M., R.J. Fontein, J.L.M. Donders & R.C.M. Arnouts (2011). Mass Movement naar recreatieve gebieden; Overzicht van methoden om bezoekersaantallen te meten. WOt-werkdocument 243. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR.
- Goossen, C.M., R.J.H.G. Henkens & I. Woltjer (2010). Ontwikkeling behoefte aan recreatie-activiteiten en relatie met motieven; Analyse vrijetijdsgegevens voor een herijking van recreatietekorten. Alterra-rapport 2034. Alterra, Wageningen UR.
- Goossen, C.M., E.M. Jókövi, B. Ploeger & S. de Vries (1998). De recreatievogel; een visie op de ruimtelijke ontwikkeling van de recreatie. Alterra Wageningen UR (SC-DLO), Wageningen.
- Goossen C.M., J. Kruit, J. Donders & B. van Rooij (2009). Smaakmakers voor landschappen op basis van recreatiemotieven. Alterra rapport 1932. Alterra, Wageningen UR.
- Haan, J. de (2010). Sport en transitie in de levensloop. In: A. Tiessen-Raaphorst, D. Verbeek, J. de Haan & K. Breedveld (red.). Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010. Sociaal en Cultureel Planbureau / W.J.H. Mulier Instituut. Den Haag / 's-Hertogenbosch.
- Heer, M. de (2011). Interviewserie 'Het Park van de Toekomst'. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011. WOt-werkdocument 208. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR.
- Huysmans, F. & J. de Haan (2010). Alle kanalen staan open – De digitalisering van mediagebruik. Het culturele draagvlak deel 10. SCP-publicatie 2010/25. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- ING (2010). ING sectorvisie horeca en toerisme. www.ing.nl
- Iso-Ahola, S. E. (1982). Toward a Social Psychological Theory of Tourism Motivation: A Rejoinder. *Annals of Tourism Research*, 9:256-62.
- Iso-Ahola, S. E. (1983) Towards a Social Psychology of Recreational Travel. *Leisure Studies*, 2:45-56
- Jonge, Ch. de (2008). De gevolgen van klimaatverandering voor recreatie en toerisme; Kansen voor de recreatiesector. Kenniscentrum Recreatie, Den Haag.
- Lengkeek, J. (2000). De culturele en emotionele betekenis van water. In: J. G. De Wilt *et al.* (eds). Achtergronddocument 'Over stromen'. Kennis- en innovatieopgaven voor een waterrijk Nederland. NRLO-rapport 2000/7, AWT-achtergronddocument 18. Den Haag, 148: 11-34.
- Luttik, J., P. van Egmond, R. Alkemade, L.M. van den Berg, P. Berkhout, C.P.C.M. van der Hamsvoort, W. Kuindersma & W. Timmermans (2002). Trends en scenario's voor de Natuurverkenning 2. Planbureaustudie 2. Natuurplanbureau vestiging Wageningen [WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR].
- Luttik, J., F.R. Veeneklaas, A.E. Buijs & J.A. Klijn (1999). Natuur als consumptiegoed. Rapport 673. Staring Centrum Wageningen
- Marwijk, R.B.M. van (2009). These routes are made for walking: understanding the transactions between nature, recreational behaviour and environmental meanings in Dwingelderveld National Park, the Netherlands. Proefschrift. Wageningen University.
- MNP (2005). Effecten van klimaatverandering in Nederland. MNP-rapportnummer: 73001034. Milieu- en Natuurplanbureau, Bilthoven.
- Nordin, S. (2005). Tourism of Tomorrow; Travel trends and forces of change ETOUR European Tourism Research Institute, U 2005:27.
- NRIT (1995 tot 2008/2009). Trendrapport Toerisme, recreatie en vrije tijd.

- Onderzoeksbureau Trendbox (2009). Publieksversie Nationale Wandelmonitor 2010 in opdracht van Stichting Wandelplatform-law. project 18.0239 (maart 2009)
- RLG (2004). Ontspannen in het groen; Advies over de wijze waarop overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties kunnen zorgen voor recreatie in de toekomst. Publicatie RLG 04/1. Raad voor het Landelijk Gebied (RLG), Amersfoort.
- Rogers, H., T. Morris & M. Moore (2008). A qualitative study of the achievement goals of recreational exercise participants; The Qualitative Report, 13(4), 706-734. Retrieved from www.nova.edu/QR/QR/13-0-4/rogers.pdf.
- Smeets, H. & J. Gadet (2008). Het Grote Groenonderzoek 2008; Het bezoek aan en gebruik van parken, recreatiegebieden en groen in de woonomgeving in Amsterdam. Dienst Ruimtelijke Ordening, Dienst Onderzoek en Statistiek, Amsterdam.
- Stichting Landelijk Fietsplatform (2009). Zicht op fietsend Nederland. Stichting Landelijk Fietsplatform, Amersfoort.
- Veeneklaas, F.R. (2008). Anticiperend landschapsbeleid; Katern 1 Klimaatverandering en klimaatbeleid. Alterra-rapport 1708, Alterra Wageningen UR.
- Veeneklaas, F.R. & J. Vader (2010) Demografie in de Natuurverkenning 2011; Achtergrond-document bij Natuurverkenning 2011. WOT-werkdocument 194. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR.
- Veeneklaas, F.R., J. Vreke, T.A. de Boer, L.M. van den Berg & J. Luttik (2007). Investeren in landschapskwaliteit: de toekomstige vraag naar mooie landschappen om in te wonen, te werken en te ontspannen. WOT-werkdocument 75. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR.
- Veer, P.M. & J. Luttik (2010) Naar buiten! To the Great Outdoors: groen- en recreatiewensen van internationale kenniswerkers in Nederland. Alterra-rapport 1940, Alterra, Wageningen UR
- Vonk, M., C.C. Vos & D.C.J. van der Hoek (2010). Adaptatiestrategie voor een klimaatbestendige natuur. PBL-publicatie nr. 500078002. Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), Bilthoven/Den Haag.
- Zadoks, J. (2009). De kracht van wandelcoaching; Natuur werkt! Tijdschrift voor coaching nr.2, juni 2009.

Geraadpleegde websites

- <http://intra.iam.hva.nl/content/0809/verdieping2/trendanalyse//intro-en-materiaal/Maatschappelijke-trends.pdf>
- <http://fietsvakanties.weblog.nl/fietsvakanties/2008/07/trends-bij-fiet.html>
- <http://www.rnw.nl/nederlands/article/semigranten-halen-het-beste-uit-twee-werelden>
- <http://www.secondsight.nl/page/10223/nl>
- <http://www.spiritueelwijzer.nl/action/keyword/47/wandelcaoching>
- <http://www.fietssnelwegen.nl/>
- <http://www.nationaltrust.org.uk/main/w-global/w-news-further-news/w-news-wildlife-alien/w-news-wildlife-test.htm>
- <http://www.royalparks.org.uk/Hyde-Park.aspx>
- www.degelderlander.nl

www.geocaching.nl
www.landshare.net
www.lifestyleagent.nl
www.onthaasten-en-genieten.nl
www.PSFK.com
www.rijckholt.info
www.santiago.nl/statistieken.php
www.vancouver.ca

Bijlage 1 Kijkrichting *Beleefbare natuur* in NVK 2011

In de kijkrichting *Beleefbare natuur* biedt de natuur bovenal een mooie en fijne leefomgeving. Mensen kunnen zich ontspannen in de vele natuurgebieden in en om de stad, maar ook elders, bijvoorbeeld aan de kust. Inrichting en beheer van natuur zijn gericht op recreatief gebruik. De natuur is goed bereikbaar, vrij toegankelijk en biedt de mogelijkheid voor allerlei vormen van recreatie. Milieucondities zijn verbeterd voor zover dat belangrijk is voor recreatie en beleving. Er is bijvoorbeeld voldoende schoon zwemwater. De verwachting is dat in deze kijkrichting door het sterkere contact met natuur ook het maatschappelijk draagvlak voor het natuurbeleid toeneemt.

Beleefbare Natuur in beeld

Recreëren in de stad. In Beleefbare Natuur is rond de stad veel natuur aangelegd in de vorm van parkbossen en waterpartijen: groenblauwe recreatiegebieden met een afwisseling van water, bos en (lig)weiden. Deze bieden mogelijkheden voor allerlei vormen van recreatie. Je kunt er zwemmen, varen en vissen in schoon en veilig water, barbecueën, zonnen op grote ligweiden en sporten. Beleefbare Natuur biedt voor elk wat wils. Sommige recreanten zoeken er rust; anderen juist vertier en vermaak.

Recreëren buiten de stad. Het agrarische gebied is in de nabijheid van steden verfraaid met streekeigen landschapselementen. Het kustlandschap is met zijn hoge duinen, brede stranden, ondiepe zee en toeristische attracties de ideale plek op een zomerse dag. De 'big five' van de mariene diersoorten (o.a. walvissen, dolfijnen, haaien) worden goed beschermd. Milieucondities zijn verbeterd voor zover dat belangrijk is voor recreatie en beleving. Er is bijvoorbeeld voldoende schoon zwemwater.

Onder handbereik. In deze kijkrichting is de natuur letterlijk naar de mensen gebracht. Wonen, werken en natuur zijn sterk verweven. Binnen de steden hebben alle inwoners veel groen in hun directe leef- en werkomgeving. Recreatiegebieden liggen als groene hoepels om de grote steden. Stadsbewoners bereiken deze natuur heel makkelijk via een uitgebreid netwerk van fiets- en wandelpaden tussen stad en land. Ook het agrarisch gebied is goed ontsloten.

Met al je zintuigen. Genieten in Beleefbare Natuur is rijkelijk genieten met al je zintuigen. Ruiken aan bloemen, de wind door je haren en het zand tussen je tenen voelen, proeven van vruchten en kijken naar een mooie regenboog.

Cultuurhistorie leeft. Cultuurhistorische objecten hebben in Beleefbare Natuur een duidelijke plek. Ze geven mensen een gevoel van verbinding met de streek en zijn geschiedenis. Historische gebouwen zijn gerenoveerd voor nieuw gebruik en zijn uitvalsbasis om in naastgelegen natuur te recreëren. Vaak worden functies gecombineerd, zoals een museum, horeca en vergadergelegenheid.

Bron: <http://www.pbl.nl/natuurverkenning/>

Bijlage 2 Vragenlijst

Introductie

Achtergrondinformatie

Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft behoefte aan kennis over het recreatie in groengebieden, groene omgevingen. Men wil niet alleen weten hoeveel groen er nodig is, nu en in de toekomst, maar ook welke kwaliteit dit groen moet hebben, met andere woorden: hoe dit groen eruit moet zien. Deze kennis is onder andere nodig voor de Natuurverkenning 2011, waarin een van de onderwerpen is 'hoe het recreatief gebruik van groen zich, onder meer onder invloed van de bevolkingsontwikkeling, in de toekomst zal ontwikkelen'.

In dit kader is Alterra, het kennisinstituut voor de groene ruimte, in opdracht van het Planbureau bezig met een onderzoek naar de redenen om te wandelen en wensen daarbij ten aanzien van de groene omgeving, van de 'oudere' wandelaar.

Het betreft een verkennend onderzoek. In totaal worden 13 mensen uit de omgeving van Wageningen geïnterviewd. Het gaat om mensen tussen de 50 en 60 jaar, of van 65 jaar en ouder. De resultaten van de interviews worden opgenomen in de rapportage van het onderzoek. Daarnaast wordt een samenvatting gemaakt in de vorm van een WOt-paper.

Toestemming respondent voor maken opname

Het interview wordt in zijn geheel met een voicerecorder opgenomen, zodat de interviewer niet de hele tijd hoeft te schrijven en beter kan luisteren. De resultaten worden strikt vertrouwelijk en anoniem verwerkt. Gaat geïnterviewde hiermee akkoord?

Belangrijk

Er bestaan geen goede of foute antwoorden, of antwoorden die meer of minder interessant zijn. Wij zijn geïnteresseerd in alles wat u denkt en zegt.

Vragenlijst

Mensen kunnen verschillende redenen hebben om te gaan wandelen en ook heel verschillende wensen ten aanzien van de omgeving waarin ze willen wandelen. Om hier een beeld van te krijgen willen we in dit interview u graag een en ander vragen over wandelingen die u in het verleden gemaakt heeft.

Deel 1

[Onderstaande vragen hebben als doel om een korte beschrijving te kunnen geven van het wandelen van de respondent. Het gaat vooral om het algemeen beeld en spreiding. Niet te lang bij stil staan dus.]

1. Kunt u allereerst zeggen hoe vaak u wandelt?
2. Hoe lang wandelt u over het algemeen? Ook wel eens veel korter of langer?
3. Wandelt u meestal alleen of in gezelschap? *(hoeveel mensen, vrienden / familie / georganiseerde groep / anders?)*

Deel 2

Ik zou nu graag wat dieper willen ingaan op een paar wandelingen die u in het verleden heeft gemaakt en die u zich goed kunt herinneren.

4. Kunt u drie wandelingen noemen die u heeft gemaakt, en die op verschillende plekken (in Nederland) zijn ondernomen? Als het kan twee wandelingen die heel fijn waren en een die teleurstellend was?

Verder gaan per wandeling

5. Kunt u de wandeling op plek X beschrijven? (kort de route)
6. Had u ergens speciaal behoefte aan toen u hier ging wandelen?.....
Hulpvragen:
  - Was er een bepaalde aanleiding / reden voor het maken van deze wandeling?
  - wat hoopte u dat het zou opleveren/wat hoopte u te bereiken met het wandelen?
7. Leverde de wandeling ook op wat u ervan verwacht had, wat u hoopte te bereiken?
Hulpvragen:
  - Ik voel mij daar.....
  - na afloop voelde ik mij.....
8. Op welke manier heeft het wandelen daaraan bijgedragen?
Hulpvragen:
  - wat maakt u tijdens het wandelen allemaal mee?
  - wat doet u als u daar loopt behalve wandelen nog meer?
9. Als er gewandeld is in gezelschap: Wat heeft het feit dat u in gezelschap was van ....daaraan bijgedragen?
10. Op welke manier heeft de omgeving daaraan bijgedragen?
Hulpvragen:
  - wat kwam u allemaal tegen tijdens de wandeling?
  - gaat het om een bepaalde plek / bepaald deel van de route?
  - waarom had u voor deze plek gekozen? Wat vindt u daar?
  - als het gaat om een bijzondere plek, een deel van de wandeling, wat maakt dan deze plek bijzonder voor u?
  - welke zaken waren storend tijdens de wandeling / zou u willen veranderen?
  - waren er nog andere storende zaken?
  - wat miste u nog op deze wandeling?
  - wandelt u vaak op deze plek?

Deel 3

11. Kunt u ook drie verschillende situaties / redenen noemen waardoor u denkt, nu ga ik / zou ik willen wandelen?

Verder per motief

12. Wat is voor die verschillende situaties de ideale omgeving? Waar gaat u dan graag wandelen?
13. Waar gaat u dan juist niet wandelen?

14. Zijn er ook plekken waar u in die situatie wel zou willen, maar niet kan gaan wandelen?
Wat zijn dan de belemmeringen?
15. Ging u vroeger op dezelfde plekken wandelen als nu, of waren het toen andere plekken waar u graag wandelde?
[hoe zag(en) die ander plek(ken) eruit? andere plek vanwege kenmerken van die andere plek / vanwege andere motieven / of heeft het te maken met de respondent, zo ja, wat dan? hoe lang geleden was dit?]

Deel 4

[hoeft niet heel uitgebreid]

16. In welke omgeving bent u opgegroeid?
[stad/platteland? familie op het platteland? Vakanties?]
17. Ging u vroeger met uw ouders wandelen? In wat voor soort omgeving?
18. Heeft u in ook in het buitenland gereisd?
– heeft u daar ook gewandeld? bent u door het reizen anders tegen de mogelijkheden om te wandelen in Nederland aan gaan kijken?
19. Naam respondent
.....
20. Geslacht (invullen niet vragen) (m / v)
21. Hoe oud bent u - als ik vragen mag? .....
22. Welke opleiding heeft u? .....

Tot slot

We zijn nu aan het einde gekomen van het interview. Heeft u opmerkingen of aanvullingen? Of heeft u misschien iets gemist? Zo ja dan kunt u dat nu kort aangeven.

Hartelijk dank voor uw medewerking-

Bijlage 3 Behoeften met omschrijving door de respondenten

R 50 t/m 60 jarig en	R > 65 jari gen	Interview	Behoeften
4		<Als ik boos ben. .. Daar kan respondent struinen, dingen zien, oprapen, in het water gooien. Dit biedt mogelijkheden om af te reageren.>	afreageren boosheid
	2 8	<... een sfeer van ... en verscheidenheid... Dat heb je op Texel ook. De Zeeperduinen blijven nieuwer en verscheidener>	afwisseling
4 6		<...Liefst telkens via nieuwe weggetjes die niet eerder zijn gelopen of al langere tijd niet meer. ..Zowel de keuze van de route heen als voor de terugreis per bus zijn gebaseerd op een behoefte aan afwisseling...De keuze voor wandeling A of B komt voort uit behoefte aan afwisseling><Er is voor een andere plek gekozen omdat er ook behoefte is aan afwisseling en dan ga je vanwege de afwisseling verder weg. Een mens heeft behoefte aan afwisseling, je wilt ook een keer wat anders...Belangrijk is dat je op deze manier ook op meer verschillende plekken komt. Afwisseling en verscheidenheid zijn belangrijk>	afwisseling
	2 9 10 12	<opleveren nu (kortere wandeling): goed voor mijn gezondheid/bewegen; wanneer we lang binnen gezeten hebben/stilgezeten hebben bv na een langere autorit even benen strekken, buiten zijn><...was altijd een hardloper, maar heeft een blessure gekregen. Hierdoor is hij genoodzaakt geraakt om te gaan wandelen. Hij vond het jammer dat hij niet meer kan hardlopen..... Ik heb wel een prestatiedrijfveer: Ik probeer wandelingen in een bepaalde tijd te wandelen.><Goed in beweging blijven. Dat is belangrijk omdat hij wat ouder wordt; Het wandelen is pas op latere leeftijd in zijn leven gekomen. Meestal sporten ze veel. Dat is minder geworden en zijn ze meer gaan wandelen.><Het bewegen is dan ook heel belangrijk: je gebruikt alles in je lichaam. ...Daarnaast is de conditie een belangrijke aanleiding: anders moet ze naar de sportschool. >	bewegen
3 4 5 6 11		<fysiek lekker gevoel, je bent in beweging geweest; Door het reliëf is het fysieker, ook een training; het wandelen was zwaarder omdat het zand was. Wauw wat ben ik ook goed met mijn conditie bezig, maar het laatste stuk denk je ook nou mag het wel afgelopen zijn; Wandelen is fysiek minder zwaar dan in de tuin werken, maar je bent wel in beweging itt bij het in de tuin zitten. Kortom een goede niveau een goede vorm van fysiek bezig zijn.><ritme: een stevig tempo geeft cadans, het gaat niet om conditie of zo> <je komt langzaam in je ritme. De eerste dag is het nog wennen, dag twee en drie kom je in een cadans><Het is vooral behoefte aan beweging, energieverbruik in een mooie omgeving (o.a. de wijngaard), ...Ook hier ging het om een behoefte aan beweging. ....ik heb vooral bewegen, dat gaan we steeds minder doen en daarom moet je wandelen en	bewegen

		daarom wandel ik tegenwoordig ook naar de stad; Regelmaat daar hebben we behoefte aan om daarmee conditie op te bouwen. We hebben een keuze gemaakt om een lange afstand te lopen in 2012 en daarom moeten we opbouwen. We kiezen nu voor het wandelen. ....het gaat om bewegen><Omdat ik zin heb, omdat het lekker is om naar buiten te gaan wandelen, bewegen; Het is ook gezond, een sportief gebeuren. Dit is niet een expliciet motief, maar wordt ongemerkt meegenomen in de overweging om te wandelen; Met ouder worden zal ik wel de nadruk meer op het fysieke gaan leggen: bewegen, sportief>	
3 5 11		<Wandelen in de natuur is inspirerender dan bv en sportschool en mooi, daar kan ik van genieten><R dacht wilde ontleding en bezinning bereiken. Mentale vergezichten: waar je op je werk met heel concrete dingen bezig bent komen door wandelen de diepere beweegredenen vanzelf boven, drijfveren krijgen plotseling de ruimte; R krijgt de meest heldere gedachten tijdens het wandelen. Het ordent je geest; mentale voorbereiding op een ingewikkelde avond,.....je krijgt ideeën over zaken waar je anders over loopt te tobben > <Het helpt om tot jezelf te komen. >	bezinning ontleding tot jezelf komen heldere gedachten ordenen geest ideeën inspiratie mentale voorbereiding
	1 2 9 10 12	<Het hangt ook af van het weer. heerlijk met de wind in de haren in Alphen a/d Rijn en in de uiterwaarden.><behoefte aan buiten zijn; wanneer we lang binnen gezeten hebben/stilgezeten hebben bv na een langere autorit even benen strekken, buiten zijn; mooi weer><Hij komt dan fris terug.><Hij wandelt om een frisse neus te halen. ><buitenlucht, uitzicht... Oefeningen doen in de sportschool was saai. Het binnen zijn beviel niet meer. Met wandelen naar buiten. De buitenlucht is heerlijk. >	buiten zijn
3 4 5 6 7 11		<lekker buiten in beweging: frisse lucht, als het kan zon; Als het mooi weer is buiten dan wil ik naar buiten dan wil ik warmte opdoen d.m.v. wandelen.><wind, maar ook regen; als ik buiten wil zijn Dat levert op: opfrissen, doorwaaien, ervaren dat je buiten bent><ervaren van het landschap in combinatie met het weer; Eergisteren, was het een prachtige ochtend, met mist en zon. R moet dan alles in het werk stellen om mijn werk af te blijven maken en niet van de gelegenheid te profiteren. Dat is een enorme trekker om naar buiten te gaan omdat ik weet hoe prachtig is.><Uiterwaarden met de kinderwagen met kleinkind naar buiten: "kleinkind uitlaten" andere mensen hebben een hond en gaan wandelen><frisse lucht: even uit de benauwde warmte weg><Omdat ik zin heb, omdat het lekker is om naar buiten te gaan wandelen, bewegen. >	buiten zijn
	8 9 10	<De aanleiding was familiebezoek en om stokvis te kopen bij de slager. De ouders van N komen van Zeeland. Maar R gingen ook omdat het mooi is, het was te combineren.><prettiger om met een doel te lopen. Doelen zijn boodschappen doen, dan doe ik iets voor de huishouding; ...lopen naar het centrum van Wageningen (meestal voor boodschappen) Hij slaat dan twee vliegen in een klap: lopen en hij doet iets voor de huishouding.><Een andere aanleiding om te gaan wandelen is om boodschappen te gaan doen. Rugzakje op en gaan. Dan hebben we een dubbelop doel: boodschappen doen en in beweging blijven.>	combineren met (nut)
6		<het bos was net te ver. We moesten naar de stad en daar was het mee te combineren..... en de mogelijkheid te combineren met andere nuttige bezigheden, boodschappen doen.>	combineren met (nut)
6		<In Everwijngoed is op cultureel gebied wat te doen (blijkbaar heeft behoefte aan cultureel vermaak).>	cultureel vermaak
	2	<je bent er meer uit. Het voelt meer als vrije tijd; Het is anders,	er uit zijn

	8	meer een gevoel van vakantie (deze wandelingen zijn onderdeel van een paar dagen uit ><Ik ben blij dat ik eruit ben, >	
3 4 5 7		<hele dag eruit, niet een uurtje luchten....daardoor ook de hele dag niet iets anders gedaan (bv achter PC, huishoudelijke dingen etc.)><behoefte aan zee: dit geeft een beetje een vakantiegevoel><De wandeling was in verband hiermee ook langer van te voren bij familie aangekondigd, van dan ben ik weg; R kon niks meer kon doen en er moest nog een ingewikkelde avond volgen wilde hij weg, onbereikbaar zijn; Ervaring van het landschap in combinatie met het weer.><In het begin was het leuk om eruit te zijn maar later had R last van een knie>	er uit zijn (onbereikbaar zijn)
11		<Het fijne is dat het wandelen geen doel heeft. In je normale leven heb je veel doelen. Bij wandelen geldt dat het onderweg zijn een doel is, je hoeft niks te halen, geen targets. >	geen doel hebben
	8 10	<dit geeft een prettig gevoel, heerlijk lopen daar. ><Ongeacht weer, wind of regen, het levert mij altijd een goed gevoel op als ik heb gewandeld> <Dat gaf een fijn gevoel.><Je wordt er een stuk blijer van.... Je voelt je blijer dan wanneer je achter de TV hangt; Genieten van de dingen die je tegenkomt.>	genieten goed gevoel
3 7		<Het was een nog onbekende omgeving voor R, fantastisch, dat is volop genieten;... daar kan ik van genieten?><genieten van de omgeving><rust, weidsheid geeft een prettig gevoel>	genieten goed gevoel
	1 2 10 11 12	<Voor je hele lichamelijke gesteldheid, is het hartstikke goed, je doet er een hele boel gezondheid aan op. ... Ik had een parasiet en lichamenlijk ging het niet zo dan en zak je op een gegeven moment ook geestelijk weg. Ook geestelijk is het belangrijk; R is op advies van een arts gaan wandelen: jij moet de natuur in, je moet gaan wandelen; er is een periode geweest dat ik mij niet zo goed voelde had ik wel behoefte aan even de dijk op.><opleveren nu (kortere wandeling): goed voor mijn gezondheid/bewegen><Door iedere dag buiten te zijn wapen ik mezelf tegen de kou. Achter de TV zittend heb ik het koud en besluit dan om te wandelen. Tijdens het wandelen komt de warmte in mijn lichaam terug. Als ik dan weer binnenkom, is het heerlijk warm, zowel in huis als in mijn lijf; Daarnaast is wandelen goed voor de houding: ik zorg dat ik goed rechtop loop, het sterkt mijn spieren, mijn doorbloeding. Dit gevoel heb ik niet wanneer ik in een stoel zit >. <Het is ook gezond, een sportief gebeuren. Dit is niet een expliciet motief, maar wordt ongemerkt meegenomen in de overweging om te wandelen.> <Door het wandelen voel ik me nu veel fitter. ... Ze heeft spatader gehad (veel gestaan). Daardoor moest ze lopen. Dat was heel goed bevallen.>	gezondheid
3 5		<mooi weer: vitamine D opdoen, samen gezellig><en je bent buiten, dit is een veel gezondere manier van bijpraten>	gezondheid
	1 8	<Dat is wat de natuur je schenkt herinneringen die je altijd bij blijven bv aan ontmoeting met herten><Dit is een jaar of 6-8 geleden, maar wel altijd bijgebleven.>	herinneringen opdoen
5		Maar de wandeling blijft door de omstandigheden altijd in de herinnering.	herinneringen opdoen
	8	<Het hoort bij R> <Eilandgevoel>	herinneringen ophalen (verbondenheid)
4		<De uiterwaarden leveren een gevoel van terug naar vroeger op >	herinneringen ophalen
	1 2	<vroeger wel toen ik nog werkte, even na bijvoorbeeld een vergadering, even je zorgen, de rompslomp van je af	hoofd leegmaken

	9 12	zetten.><Als ik somber ben een wat kortere wandeling je hoofd klaart op..., als ik somber ben>< Lopen is wat hem betreft de ideale bezigheid om je geest leeg te maken. Je krijgt het gevoel te hebben naar het oneindige te lopen. Je geest komt los te staan van je lichaam. ; hij heeft gelezen dat het helpt tegen tobben><Het wandelen zorgt ervoor dat je je hoofd kan leegmaken. Je kan even aan helemaal niets denken. Omdat we een druk leven hebben is het lekker om dat even achter je te laten. .. In het Binnenveld en de dijk kun je niet mislopen (verdwalen), dus dan kun je beter je gedachten laten gaan. In het bos is dit moeilijker, ... Als de omgeving vertrouwder is, kan ik dus beter m.n. hoofd leegmaken.>	
3 4 5		<Eerst ben je nog veel in je hoofd bezig en geleidelijk aan wordt dat minder; als ik heel erg druk ben geweest in mijn hoofd ; fris hoofd>><Je hebt tijd om om je heen te kijken, je hoeft niet zo op te letten. Daardoor helpt het om je hoofd leeg te maken; als ik heel druk ben geweest / er veel gebeurd is op mijn werk....dat levert op helder in je hoofd.><Als je niet naar de route hoeft te zoeken, dat verhoogd het gevoel dat je leeg kunt worden en dat je je daar niet mee bezig hoeft te houden; Je bent de hele dag buiten daarmee kun je je hoofd goed leegmaken; Het hoofd leegmaken van de dagelijkse dingen van werk en zo en dat je heldere en creatieve ideeën krijgt, over zaken waar je anders over loopt te tobben.>	hoofd leegmaken
	8	<Omdat R van Texel komt is er naast het landschap ook kennis van en interesse in de geschiedenis. Dan sta je bij de vuurtoren, die is in de oorlog kapot geschoten en daar is een nieuwe muur omheen gebouwd. Dat weet je omdat partner daar opgegroeid is. Zij weet wat daar allemaal gebeurd is.>	interesse (in geschiedenis)
	1 2	<“De uiterwaarden dat is zo iets moois, dan kijk ik erg naar wat eruit de grond komt, Ik ben er niet mee opgegroeid. Ik heb in het onderwijs gezeten en toen had ik daar geen tijd voor, maar het heeft wel altijd mijn belangstelling. Ik moet zeggen dat met dit wandelen leer ik nog steeds zoveel. Iedere keer is het hoe het dit plantje, hoe heet die boom. Een mens is nooit te oud om te leren.><dieren zien, vogels zien; belangstelling>	interesse in natuur
4 7		<R let vooral veel op planten, het is afhankelijk van het seizoen waarop precies><Gingen erheen om dieren, bijzondere natuur te zien en met name vogels.>	interesse in natuur
3 4 5 7 11		<Liever een zachte ondergrond dan een harde: dat geeft meer het gevoel in de natuur te wandelen><De omgeving draagt veel bij. Genieten van het pad, bloemen / planten / vogels. Respondent let vooral veel op planten. Het is afhankelijk van het seizoen waarop precies.><natuur><genieten van natuur><natuur beleven; Genieten van de natuur. Je bent in beweging in de natuur, dat is een fijne mix, een fijne ervaring; Ze gaan bewust de natuur ontdekken.>	natuur (beleven; genieten van)
	9	< Het Godsidee en de natuur vormen een eenheid: ze staan dicht bij elkaar>	natuur: natuur/god: eenheid
	9	<Een diepere dimensie zit in de verbondenheid met de natuur. >	natuur: thuis voelen/verbondenheid
7		<Als ik niet lekker in mijn vel zit>	niet lekker in vel/somberheid
	1 2 8 9	<In Alphen a/d Rijn voel je je vrijer als je daar loopt door het uitzicht voel je je vrij, en ontspannen; Heel ontspannen liep ik over de dijk, ... De natuur geeft je zoveel: ontspanning, je ben 's avonds moe, maar wel lekker moe, ... Je slaapt over het	ontspanning

	10	algemeen goed. dat geeft die natuur. dat ontspannende. Van de stad kom je meestal bekaf terug, vroeger niet zo maar naarmate je ouder wordt wel. Dat geeft verder niks, maar natuur geeft je zoveel ruimte, ontspanning. .... Je zet alles van je af. ...dat is natuur, dat geeft veel. Ook al zijn er grote verschillen tussen de landschappen, het geeft allemaal een openheid, ontspanning, je zet alles van je af als het ware.><Tuinieren ben je na een uur al zat, een wandeling geeft meer ontspanning, je bent er meer uit. Het voelt meer als vrije tijd><het is hier stil...een sfeer van rust, schoonheid en verscheidenheid.><Natuur heeft een rustgevende werking. Daar voelt hij zich in thuis;... De stad is nerveus. Er kan van alles gebeuren: je kunt onder een auto terecht komen. Het is dan ook zelfs bedreigend: er kan van alles gebeuren. Niet altijd, natuurlijk. In een bos heb je dit niet. Daar hoeft je niet uit te kijken (nou ja, welk opletten voor struikelen natuurlijk) ><Even tot rust komen.>	
3 4 5 11		<rust; leeg hoofd, ontspanning><water is rustgevend, juist omdat het levendig is, het verandert van kleur><“Soms merk ik dat ik aan het zingen ben, dus dat wil toch zeggen dat ik erg ontspannen ben”; rust zoeken><De natuur geef rust>	ontspanning
5		<Het gevoel van ik loop over, ik moet leeg worden. Dan kan ik alles opzij zetten om weg te wezen, even onvindbaar te zijn.>	onvindbaar zijn
	8	<Het is, en dat is een groot woord, maar het is een openbaring.>	openbaring
11		<Het heeft iets overweldigends.>	overweldigend
	1	<als je met je werk ophoud, ik heb genoten van mijn werk, dan val je toch eventjes terug. Je hebt eerst altijd je werk, je moet wat, als je met pensioen gaat moet je het zelf invullen en daar moet je een soort ritme in vinden. Het is hartstikke leuk, maar je moet het wel vinden>	ritme
	1 8 12	< de uiterwaarden dat is zo iets moois.><Dat geeft geen vrij gevoel; de vrijheid, geen mensen, een sfeer van rust, schoonheid en verscheidenheid; maar R ging ook omdat het zo mooi is><Verwachtingen van wandelen: wat zie je veel mooie dingen: vogels, bessen, kleurverandering. >	schoonheid
3 5 11		<...mooi, daar kan ik van genieten><R is erg gevoelig voor zonsopgangen, zeker als de dagen lang zijn, de kleuren zijn dan mooi, dat heb je bij de avondschemering ook weer><De natuur ... komt tegemoet aan esthetische behoeften.>	schoonheid
3 4 5 6 7 11		<contact: je praat prettiger en makkelijker, diepgaander als je wandelt met elkaar, dan wanneer je in de kamer zit thee te drinken en waar zullen we het nu weer over hebben. Je hoeft elkaar niet aan te kijken (net als bij het afwassen); Bovendien geeft de natuur aanknopingspunten voor gesprek, mooie blaadjes en dat soort dingen; Omdat het een rustige omgeving is konden we rustig praten; Met vriendin: hadden elkaar lang niet gezien, lekker praten, contact is anders het is een heel mooi stuk waar ik graag loop, dat maakt dat je denkt aan andere dingen. Omdat het een mooie omgeving was hadden we plezier in het wandelen; samen gezellig.><wandelen praat je makkelijker omdat je met iets bezig bent en door de tijdspanne die je samen doorbrenkt, je wordt niet gestoord; Je deelt wat je ziet / voelt>><Wandelen is een ideale vorm van bijpraten. Je hoeft er niet over na te denken, als je stil valt is er altijd wat te zien..... Dit is een veel gezondere manier van samen bijpraten. Het was een kortere wandeling om samen bij te praten en om samen te genieten ; een vriendin heeft borstkanker....het leven helemaal omgegooid en gaat van nu af aan iedere vrijdag	sociale ervaring (bijpraten; samen; gezellig; ontmoeten)

		wandelen. Zij vraagt iedereen die een rol heeft gespeeld in haar leven een stuk met haar mee te lopen. Ze heeft daar een heel programma voor opgesteld; de weg die je gaat. Je loopt letterlijk samen op en deelt dan het leven><Dat is belangrijk, je kunt een goed gesprek voeren; Dat zijn afspraken met familie, niet uit kerkelijke overwegingen, of omdat je dat nodig hebt. Wij doen dat voor de gezelligheid. Je komt veel mensen tegen: ontmoeting><Je hebt tijdens het wandelen tijd voor elkaar; even samen zijn (weg, zonder kinderen) ><Als ik met vrienden ben, dan gaan we ook heel bewust natuur laten zien aan hen.>	
1 2 8 10 12		<het is bovendien leuk al er iemand naast je loopt om even de beleving van het landschap mee te kunnen delen.><het gevoel van samen te zijn><Als je niet gaat merk je dat je niet gegaan bent. Als je wel gaat heb je een prettiger gevoel. Dan loopt alles gemakkelijker binnen, je kijkt anders naar elkaar; we hebben altijd wat te praten onderweg; het is gezellig; R voelt zich ook veiliger.><Dan vond ik het heerlijk om bij te praten. Het is fijner om het wandelend te doen, dan de hele dag binnen te zitten en bij te praten. ><De voldoening was dat we niet alleen hebben zitten borrelen en kletsen, maar ook écht iets gedaan; Er wordt veel gepraat onderweg. Als je buiten loopt klets je, praat je bij >	sociale ervaring (bijpraten; samen; gezellig; ontmoeten; veiligheid)
1 8 12		<nieuwsgierigheid, omdat je ook niet precies weet wat daar ligt, dan kijk je naar een kerktoertje en dan denk je wat voor plaats ligt daar ook weer?><Onze zoon had nog een gebiedje ontdekt waar we nog nooit waren geweest, dat was heel apart....daar zie je planten in slootjes die je nog helemaal niet kent><Belangrijk: buiten zijn, het ontdekken; Vanwege de afwisseling: dat maakt het weer spannend.>	spannend avontuur ontdekken verrassend nieuwsgierigheid
3 5 6 11		<Het was een nog onbekende omgeving voor R, fantastisch, dat is volop genieten, dat is avontuurlijker: zal ik dat pad nemen, waar leidt dat naar toe?;als je ergens met de auto en je ziet ergens een mooi gebied, maar vooral als er een pijltje ,een bord met de aanduiding van een gebied, dat trekt, dan ben ik nieuwsgierig Nieuwsgierigheid n.a.v. het bordje, kan ook kaart zijn of ander informatie over een wandelgebied,.... niet een bepaald type gebied, het is puur de nieuwsgierigheid, dat bordje staat hier niet voor niets, het zal hier wel mooi zijn; De plek is gekozen na het raadplegen van de kaart, waar ziet de omgeving er mooi uit. ... R wilde zich oriënteren of het gebied geschikt was voor de wandelgroep die zij begeleid><Ik verheug me als ik op de kaart zie, dat is spannend gebied, om daar binnen te lopen en te ontdekken hoe het er dan echt uit ziet. De relatie tussen wat je in het hoofd had van te voren en wat je dan in het echt ziet vind ik spannend; Dat er dan af en toe stukken minder interessant zijn vind ik niet zo'n bezwaar.; Het is verrassend als je voorbereid bent n.a.v. kaart of boekje, je verwachtingen, Het was een verrassende wandeling; kijkt vaak tijdens wandelingen naar mogelijkheden voor de toekomst, die vormen dan weer aanleidingen voor wandelingen in de toekomst.><We hebben wel de neiging om daar te wandelen waar het niet mag, je wilt zien wat dat is, daar kun je iets nieuws ontdekken.;.... Dit zijn verboden gebieden. Die zijn het meest interessant, juist omdat je er niet mag komen. Dat is spannend. We hebben een keer een bordje verboden te wandelen niet gezien en we kregen een boete, op zich is dat ook wel heel spannend, maar dat zoeken we niet bewust op.>.<Kijkt vaak tijdens wandelingen naar mogelijkheden voor de toekomst...Die vormen dan weer aanleidingen voor	spannend avontuur ontdekken verrassend nieuwsgierigheid

		wandelingen in de toekomst. Kennis van dat stukje van Drenthe vergroten wat betreft de mogelijkheden om te wandelen, om het landschap te ervaren. Had het idee dat daar mooie aaneengesloten gebieden zijn.><Ze willen alle stukjes en landschappen van Nederland ontdekken. >	
6		<We wandelen altijd van huis uit dat is belangrijk. Als we ons gaan vervelen.>	verveling
	9 10 12	<Met hardlopen en in mindere mate met wandelen heb je heel sterk het 'moe maar voldaan gevoel'. Dan smaakt een pilsje achteraf een stuk lekkerder.><Wandelen geeft je een voldaan gevoel. ><Het geeft weer een voldaan gevoel als je weer thuiskomt;... De voldoening was dat we niet alleen hebben zitten borrelen en kletsen, maar ook écht iets gedaan. Dat gaf een fijn gevoel..>	voldoening
7		<ja, thuis voelde R toch wel voldoening, best lekker. Maar dat is gevoel achteraf, R moet (vaak) eerst overgehaald worden>	voldoening
	1 8 10	<In Alphen a/d Rijn voel je je vrijer als je daar loopt door het uitzicht voel je je vrij, en ontspannen.><Dat geeft geen vrij gevoel; de vrijheid, geen mensen, een sfeer van rust, schoonheid en verscheidenheid... Zonder route lopen geeft een gevoel van vrijheid, dat is prettiger.><Het wandelen geeft een vrij gevoel van binnen. >	Vrijheid
3 4 5		<Dat geeft een vrij gevoel, een soort kick, van wauw, dit doen we toch maar.> <ruimte (vrijheid)><dan loop je in de buurt van een vuilstortplaats die is afgedekt, met hoge hekken daaromheen. Het is zonde dat je daar tegenaan loopt, het vermindert je gevoel van vrijheid... R kreeg ook een gevoel van vrijheid o.a. omdat je niet afhankelijk bent van de auto en dat je geen rondje hoeft te lopen >	Vrijheid

Bijlage 4 Specifieke behoeften door de respondenten gekoppeld aan specifieke kwaliteiten

R	Behoeft	Kwaliteit
4	afreageren	combinatie: water, rivier, ruimte, geen bos
6	afwisseling	verder van huis (parkeergelegenheid)
11	intensiteit beleving groter	omvang groot rust: stilte
3	bewegen	reliëf zand
1	bewegen	natuur
6	bewegen	landschapstype niet belangrijk uitzicht: niet van invloed
11	bezinning (tot jezelf komen)	rust: stilte
1	buiten zijn: elementen ervaren	polder
4	buiten zijn: elementen ervaren	weidsheid (geen polder met lange rechte lijnen)
4	buiten zijn: elementen ervaren	zee
5	buiten zijn: elementen ervaren	uitzicht op weersomstandigheden eventueel open plekken in bos
2	ertussen uit	afwisseling: bos en water afwisseling: meerdere landschapstypen in een wandeling
3	ertussen uit	omvang: groot
4	ertussen uit	afwisseling: combinatie strand, duinen, zee
4	genieten	flora en fauna seizoensinvloeden
1	gezondheid	dijk (verkeer storend) natuur
1	herinneringen krijgen	natuur
1	hoofd leegmaken	natuur
3	hoofd leegmaken	natuur rust: drukte, geluid
4	hoofd leegmaken	zee
4	hoofd leegmaken	afwisseling: combinatie water, rivier, ruimte, zee, geen bos
4	hoofd leegmaken	weidsheid
5	hoofd leegmaken	afwisseling: grens bos/rivier of grens bos agrarisch landschap omvang: aaneengesloten stuk waar je 20 km door bos kunt lopen route: aangegeven geen stedelijk gebied tegenkomen aan zichzelf overgelaten, niet aangeharkt
3	inspiratie	natuur
1	intensiteit beleving groter	natuur
8	intensiteit beleving groter	duinen weidsheid
10	intensiteit beleving groter	afwisseling
2	intensiteit beleving minder	afwisseling: maar een landschapstype in een wandeling
8	intensiteit beleving minder	van huis uit omvang: klein
10	intensiteit beleving minder	pad: lang recht grootschaligheid
1	interesse in natuur	uiterwaarden
7	interesse in natuur	ongereptheid dieren in allerlei soorten en staten bv Veluwe openheid een pad waar je uitkijkt over de plassen en vanwaar je wild ziet staan

R	Behoeft	Kwaliteit
7	niet lekker in vel zitten	bos vrije ruimte natuur eventueel dijk
1	rust/ontspanning	weidsheid dijk natuur
4	rust/ontspanning	routemogelijkheid: vrije niet officiële paden openheid/uitzicht over Rijn en Betuwe water
7	rust/ontspanning	je ziet niet aan alle kanten mensen lopen openheid/weidsheid
8	rust/ontspanning	minder door omhulling bomen
11	rust/ontspanning	natuur
1	schoonheid	herfstkleuren uitzicht uiterwaarden
3	schoonheid	natuur
5	schoonheid	vennen
8	schoonheid	duinen uitzicht
11	schoonheid	natuur
11	sociale contacten: gezelligheid	natuur
3	sociale ervaring: bijpraten	natuur
3	sociale ervaring: bijpraten	rust: niet druk, stil, visueel (i.t.t. stad) schoonheid: bomen; herfstkleuren afwisseling: beek, bos, hei, reliëf pad breedte: voor twee mensen
5	sociale ervaring: bijpraten	flink aaneengesloten natuurgebied aangegeven routes van A naar B stilte beetje reliëf
10	sociale ervaring: bijpraten	minder belangrijk
2	somberheid	vanuit huis ruimte (wind kunnen voelen) vogels
1	verrassing	weids uitzicht in polder met elementen in de verte (kerktorentje bv) af en toe bv lammetjes af en toe boerderij
1	vrijheid	weids uitzicht
3	vrijheid	weidsheid
5	vrijheid	aangegeven route van A naar B geen rondje hoeven lopen
8	vrijheid	geen paaltjesroutes

Bijlage 5 Storend tijdens de wandelingen

R	Behoefte	Storend
1	ertussen uit	drukke wegen, verkeer dat langs je stuift met grote snelheden
2	bewegen/gezondheid	van huis uit een groot stuk door de bebouwde kom moeten lopen
3	vrijheid sociale ervaring	drukke (veel mensen) loslopende honden onvindbaar beginpaaltje route
3	sociale ervaring	te smal pad overgroeid pad
4	rust ertussenuit	druk verkeer lawaai (behalve als het bij het gebied hoort (landbouwwerktuigen horen in agrarisch gebied steeds meer hekken, of aanleg landgoed in het Binnenveld, betekent minder vrije ruimte
4	vakantiegevoel	drukke (meer dan 30 mensen in je nabijheid)
5	hoofd leegmaken verrassing ertussen uit ontspanning creatieve ideeën bezinning	eentonige ondergroei slecht onderhoud route
5	vrijheid	vuilstortplaats afgedekt en hoge hekken eromheen
5	sociale ervaring bijpraten ertussen uit zijn	hekken om de grote grazers binnen te houden (geen groot probleem)
6	bewegen	geen
7	interesse in natuur	om de haverklap een bankje of infoborden
7	sociale ervaring genieten van natuur	drukke
8	ertussen uit sociale ervaring vrijheid rust schoonheid	bebouwing
10	ertussen uit zijn buiten zijn bewegen voldoening	loslopende honden
11	buiten zijn bewegen rust schoonheid overweldiging	bebouwing wegen (verkeer, verkeersgeluid)
12	voldoening spannend bewegen	hondenpoep crossers op de fiets (MTB)

Verschenen documenten in de reeks Werkdocumenten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu vanaf 2009

Werkdocumenten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; F 0317 – 41 90 00; E info.wnm@wur.nl

De werkdocumenten zijn ook te downloaden via de WOT-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

2009

- 126** *Kamphorst, D.A.* Keuzes in het internationale biodiversiteitsbeleid; Verkenning van de beleidstheorie achter de internationale aspecten van het Beleidsprogramma Biodiversiteit (2008-2011)
- 127** *Dirkx, G.H.P. & F.J.P. van den Bosch.* Quick scan gebruik Catalogus groenblauwe diensten
- 128** *Loeb, R. & P.F.M. Verdonschot.* Complexiteit van nutriëntenlimitaties in oppervlaktewateren
- 129** *Kruit, J. & P.M. Veer.* Herfotografie van landschappen; Landschapsfoto's van de 'Collectie de Boer' als uitgangspunt voor het in beeld brengen van ontwikkelingen in het landschap in de periode 1976-2008
- 130** *Oenema, O., A. Smit & J.W.H. van der Kolk.* Indicatoren Landelijk Gebied; werkwijze en eerste resultaten
- 131** *Agricola, H.J.A.J. van Strien, J.A. Boone, M.A. Dolman, C.M. Goossen, S. de Vries, N.Y. van der Wulp, L.M.G. Groenemeijer, W.F. Lukey & R.J. van Til.* Achtergronddocument Nulmeting Effectindicatoren Monitor Agenda Vitaal Platteland
- 132** *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-001 – Koepel
- 133** *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 134** *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 135** *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-005 – M-AVP
- 136** *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-006 – Natuurplanbureauafunctie
- 137** *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-007 – Milieuplanbureauafunctie
- 138** *Jong de, J.J., J. van Os & R.A. Smidt.* Inventarisatie en beheerskosten van landschapselementen
- 139** *Dirkx, G.H.P., R.W. Verburg & P. van der Wielen.* Tegenkrachten Natuur. Korte verkenning van de weerstand tegen aankopen van landbouwgrond voor natuur
- 140** *Annual reports for 2008; Programme WOT-04*
- 141** *Vullings, L.A.E., C. Blok, G. Vonk, M. van Heusden, A. Huisman, J.M. van Linge, S. Keijzer, J. Oldengarm & J.D. Bulens.* Omgaan met digitale nationale beleidskaarten
- 142** *Vreke, J., A.L. Gerritsen, R.P. Kranendonk, M. Pleijte, P.H. Kersten & F.J.P. van den Bosch.* Maatlat Government – Governance
- 143** *Gerritsen, A.L., R.P. Kranendonk, J. Vreke, F.J.P. van den Bosch & M. Pleijte.* Verdrogingsbestrijding in het tijdperk van het Investeringsbudget Landelijk Gebied. Een verslag van casuonderzoek in de provincies Drenthe, Noord-Brabant en Noord-Holland
- 144** *Luesink, H.H., P.W. Blokland, M.W. Hoogeveen & J.H. Wisman.* Ammoniakemissie uit de landbouw in 2006 en 2007
- 145** *Bakker de, H.C.M. & C.S.A. van Koppen.* Draagvlakonderzoek in de steigers. Een voorstudie naar indicatoren om maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap te meten
- 146** *Goossen, C.M.,* Monitoring recreatiegedrag van Nederlanders in landelijke gebieden. Jaar 2006/2007
- 147** *Hoefs, R.M.A., J. van Os & T.J.A. Gies.* Kavelruil en Landschap. Een korte verkenning naar ruimtelijke effecten van kavelruil
- 148** *Klok, T.L., R. Hille Ris Lambers, P. de Vries, J.E. Tamis & J.W.M. Wijsman.* Quick scan model instruments for marine biodiversity policy
- 149** *Spruijt, J., P. Spoorenberg & R. Schreuder.* Milieu-effectiviteit en kosten van maatregelen gewasbescherming
- 150** *Ehlert, P.A.I. (rapporteur).* Advies Bemonstering bodem voor differentiatie van fosfaatgebruiksnormen
- 151** *Wulp van der, N.Y.* Storende elementen in het landschap: welke, waar en voor wie? Bijlage bij WOT-paper 1 – Krassen op het landschap
- 152** *Oltmer, K., K.H.M. van Bommel, J. Clement, J.J. de Jong, D.P. Rudrum & E.P.A.G. Schouwenberg.* Kosten voor habitattypen in Natura 2000-gebieden. Toepassing van de methode Kosteneffectiviteit natuurbeleid
- 153** *Adrichem van, M.H.C., F.G. Wortelboer & G.W.W. Wamelink (2010).* MOVE. Model for terrestrial Vegetation. Version 4.0
- 154** *Wamelink, G.W.W., R.M. Winkler & F.G. Wortelboer.* User documentation MOVE4 v 1.0
- 155** *Gies de, T.J.A., L.J.J. Jeurissen, I. Staritsky & A. Bleeker.* Leefomgevingsindicatoren Landelijk gebied. Inventarisatie naar stand van zaken over geurhinder, lichthinder en fijn stof
- 156** *Tamminga, S., A.W. Jongbloed, P. Bikker, L. Sebek, C. van Bruggen & O. Oenema.* Actualisatie excretiecijfers landbouwhuisdieren voor forfaits regeling Meststoffenwet
- 157** *Van der Salm, C., L. Boumans, G.B.M. Heuvelink & T.C. van Leeuwen.* Protocol voor validatie van het nutriëntenemissiemodel STONE op meetgegevens uit het Landelijk Meetnet effecten Mestbeleid
- 158** *Bouwma, I.M.* Quicksan Natura 2000 en Programma Beheer. Een vergelijking van Programma Beheer met de soorten en habitats van Natura 2000
- 159** *Gerritsen, A.L., D.A. Kamphorst, T.A. Selnes, M. van Veen, F.J.P. van den Bosch, L. van den Broek, M.E.A. Broekmeyer, J.L.M. Donders, R.J. Fontein, S. van Tol, G.W.W. Wamelink & P. van der Wielen.* Dilemma's en barrières in de praktijk van het natuur- en landschapsbeleid; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009
- 160** *Fontein R.J., T.A. de Boer, B. Breman, C.M. Goossen, R.J.H.G. Henkens, J. Luttkik & S. de Vries.* Relatie recreatie en natuur; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009
- 161** *Deneer, J.W. & R. Kruijne. (2010).* Atmosferische depositie van gewasbeschermingsmiddelen. Een verkenning van de literatuur verschenen na 2003
- 162** *Verburg, R.W., M.E. Sanders, G.H.P. Dirkx, B. de Knecht & J.W. Kuhlman.* Natuur, landschap en landelijk gebied. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009
- 163** *Doorn van, A.M. & M.P.C.P. Paulissen.* Natuurgericht milieubeleid voor Natura 2000-gebieden in Europees perspectief: een verkenning
- 164** *Smidt, R.A., J. van Os & I. Staritsky.* Samenstellen van landelijke kaarten met landschapselementen, grondeigendom en beheer. Technisch achtergronddocument bij de opgeleverde bestanden
- 165** *Pouwels, R., R.P.B. Foppen, M.F. Wallis de Vries, R. Jochem, M.J.S.M. Reijnen & A. van Kleunen.* Verkenning LARCH: omgaan met kwaliteit binnen ecologische netwerken
- 166** *Born van den, G.J., H.H. Luesink, H.A.C. Verkerk, H.J. Mulder, J.N. Bosma, M.J.C. de Bode & O. Oenema,* Protocol voor monitoring landelijke mestmarkt onder een stelsel van gebruiksnormen, versie 2009
- 167** *Dijk, T.A. van, J.J.M. Driessen, P.A.I. Ehlert, P.H. Hotsma, M.H.M.M. Montforts, S.F. Plessius & O. Oenema.* Protocol beoordeling stoffen Meststoffenwet. Versie 2.1

- 168 *Smits, M.J., M.J. Bogaardt, D. Eaton, A. Karbauskas & P. Roza.* De vermaatschappelijking van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Een inventarisatie van visies in Brussel en diverse EU-lidstaten
- 169 *Vreke, J. & I.E. Salverda.* Kwaliteit leefomgeving en stedelijk groen
- 170 *Hengsdijk, H. & J.W.A. Langeveld.* Yield trends and yield gap analysis of major crops in the World
- 171 *Horst, M.M.S. ter & J.G. Groenwold.* Tool to determine the coefficient of variation of DegT50 values of plant protection products in water-sediment systems for different values of the sorption coefficient
- 172 *Boons-Prins, E., P. Leffelaar, L. Bouman & E. Stehfest (2010)* Grassland simulation with the LPJmL model
- 173 *Smit, A., O. Oenema & J.W.H. van der Kolk.* Indicatoren Kwaliteit Landelijk Gebied
- 2010**
- 174 *Boer de, S., M.J. Bogaardt, P.H. Kersten, F.H. Kistenkas, M.G.G. Neven & M. van der Zouwen.* Zoektocht naar nationale beleidsruimte in de EU-richtlijnen voor het milieu- en natuurbeleid. Een vergelijking van de implementatie van de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Kaderrichtlijn Water en de Nitraatrichtlijn in Nederland, Engeland en Noordrijn-Westfalen
- 175 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-001 – Koepel
- 176 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 177 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 178 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-005 – M-AVP
- 179 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-006 – Natuurplanbureau functie
- 180 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-007 – Milieuplanbureau functie
- 181 *Annual reports for 2009;* Programme WOT-04
- 182 *Oenema, O., P. Bikker, J. van Harn, E.A.A. Smolders, L.B. Sebek, M. van den Berg, E. Stehfest & H. Westhoek.* Quickscan opbrengsten en efficiëntie in de gangbare en biologische akkerbouw, melkveehouderij, varkenshouderij en pluimveehouderij. Deelstudie van project 'Duurzame Eiwitvoorziening'
- 183 *Smits, M.J.W., N.B.P. Polman & J. Westerink.* Uitbreidingsmogelijkheden voor groene en blauwe diensten in Nederland; Ervaringen uit het buitenland
- 184 *Dirkx, G.H.P. (red.).* Quick responsefunctie 2009. Verslag van de werkzaamheden
- 185 *Kuhlman, J.W., J. Luijt, J. van Dijk, A.D. Schouten & M.J. Voskuilen.* Grondprijkskaarten 1998-2008
- 186 *Slangen, L.H.G., R.A. Jongeneel, N.B.P. Polman, E. Lianouridis, H. Leneman & M.P.W. Sonneveld.* Rol en betekenis van commissies voor gebiedsgericht beleid
- 187 *Temme, A.J.A.M. & P.H. Verburg.* Modelling of intensive and extensive farming in CLUE
- 188 *Vreke, J.* Financieringsconstructies voor landschap
- 189 *Slangen, L.H.G.* Economische concepten voor beleidsanalyse van milieu, natuur en landschap
- 190 *Knotters, M., G.B.M. Heuvelink, T. Hoogland & D.J.J. Walvoort.* A disposition of interpolation techniques
- 191 *Hoogeveen, M.W., P.W. Blokland, H. van Kernebeek, H.H. Luesink & J.H. Wisman.* Ammoniakcommissie uit de landbouw in 1990 en 2005-2008
- 192 *Beekman, V., A. Pronk & A. de Smet.* De consumptie van dierlijke producten. Ontwikkeling, determinanten, actoren en interventies.
- 193 *Polman, N.B.P., L.H.G. Slangen, A.T. de Blaeij, J. Vader & J. van Dijk.* Baten van de EHS; De locatie van recreatiebedrijven
- 194 *Veeneklaas, F.R. & J. Vader.* Demografie in de Natuurverkenning 2011; Bijlage bij WOT-paper 3
- 195 *Wascher, D.M., M. van Eupen, C.A. Mucher & I.R. Geijzendorffer,* Biodiversity of European Agricultural landscapes. Enhancing a High Nature Value Farmland Indicator
- 196 *Apeldoorn van, R.C., I.M. Bouwma, A.M. van Doorn, H.S.D. Naeff, R.M.A. Hoefs, B.S. Elbersen & B.J.R. van Rooij.* Natuurgebieden in Europa: bescherming en financiering
- 197 *Brus, D.J., R. Vasat, G. B. M. Heuvelink, M. Knotters, F. de Vries & D. J. J. Walvoort.* Towards a Soil Information System with quantified accuracy; A prototype for mapping continuous soil properties
- 198 *Groot, A.M.E. & A.L. Gerritsen, m.m.v. M.H. Borgstein, E.J. Bos & P. van der Wielen.* Verantwoording van de methodiek Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
- 199 *Bos, E.J. & M.H. Borgstein.* Monitoring Gesloten voermost kringlopen. Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
- 200 *Kennismarkt 27 april 2010;* Van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten Planbureau voor de Leefomgeving
- 201 *Wielen van der, P.* Monitoring Integrale duurzame stallen. Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
- 202 *Groot, A.M.E. & A.L. Gerritsen.* Monitoring Functionele agrobiodiversiteit. Achtergrond-document bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
- 203 *Jongeneel, R.A. & L. Ge.* Farmers' behavior and the provision of public goods: Towards an analytical framework
- 204 *Vries, S. de, M.H.G. Custers & J. Boers.* Storende elementen in beeld; de impact van menselijke artefacten op de landschapsbeleving nader onderzocht
- 205 *Vader, J. J.L.M. Donders & H.W.B. Bredenoord.* Zicht op natuur- en landschapsorganisaties; Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 206 *Jongeneel, R.A., L.H.G. Slangen & N.B.P. Polman.* Groene en blauwe diensten; Een raamwerk voor de analyse van doelen, maatregelen en instrumenten
- 207 *Letourneau, A.P, P.H. Verburg & E. Stehfest.* Global change of land use systems; IMAGE: a new land allocation module
- 208 *Heer, M. de.* Het Park van de Toekomst. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 209 *Knotters, M., J. Lahr, A.M. van Oosten-Siedlecka & P.F.M. Verdonschot.* Aggregation of ecological indicators for mapping aquatic nature quality. Overview of existing methods and case studies
- 210 *Verdonschot, P.F.M. & A.M. van Oosten-Siedlecka.* Graadmeters Aquatische natuur. Analyse gegevenskwaliteit Limnodata
- 211 *Linderhof, V.G.M. & H. Leneman.* Quickscan kosteneffectiviteitsanalyse aquatische natuur
- 212 *Leneman, H., V.G.M. Linderhof & R. Michels.* Mogelijkheden voor het inbrengen van informatie uit de 'KRW database' in de 'KE database'
- 213 *Schrijver, R.A.M., A. Corporaal, W.A. Ozinga & D. Rudrum.* Kosteneffectieve natuur in landbouwgebieden; Methode om effecten van maatregelen voor de verhoging van biodiversiteit in landbouwgebieden te bepalen, een test in twee gebieden in Noordoost-Twente en West-Zeeuws-Vlaanderen
- 214 *Hoogland, T., R.H. Kemmers, D.G. Cirkel & J. Hunink.* Standplaatsfactoren afgeleid van hydrologische model uitkomsten; Methode-ontwikkeling en toetsing in het Drentse Aa-gebied
- 215 *Agricola, H.J., R.M.A. Hoefs, A.M. van Doorn, R.A. Smidt & J. van Os.* Landschappelijke effecten van ontwikkelingen in de landbouw
- 216 *Kramer, H., J. Oldengarm & L.F.S. Roupiaz.* Nederland is groener dan kaarten laten zien; Mogelijkheden om 'groen' beter te inventariseren en monitoren met de automatische classificatie van digitale luchtfoto's
- 217 *Raffe, J.K. van, J.J. de Jong & G.W.W. Wameling (2011).* Scenario's voor de kosten van natuurbeheer en stikstofdepositie; Kostenmodule v 1.0 voor de Natuurplanner

- 218** Hazeu, G.W., Kramer, H., J. Clement & W.P. Daamen (2011). Basiskaart Natuur 1990rev
- 219** Boer, T.A. de. Waardering en recreatief gebruik van Nationale Landschappen door haar bewoners
- 220** Leneman, H., A.D. Schouten & R.W. Verburg. Varianten van natuurbelid: voorbereidende kostenberekeningen; Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 221** Knegt, B. de, J. Clement, P.W. Goedhart, H. Sierdsema, Chr. van Swaay & P. Wiersma. Natuurkwaliteit van het agrarisch gebied
- 2011**
- 222** Kamphorst, D.A. & M.M.P. van Oorschot. Kansen en barrières voor verduurzaming van houtketens
- 223** Salm, C. van der & O.F. Schoumans. Langetermijneffecten van verminderde fosfaatgiften
- 224** Bikker, P., M.M. van Krimpen & G.J. Rimmelink. Stikstofverteerbaarheid in voeders voor landbouwhuisdieren; Berekeningen voor de TAN-excretie
- 225** M.E. Sanders & A.L. Gerritsen (red.). Het biodiversiteitsbeleid in Nederland werkt. Achtergronddocument bij Balans van de Leefomgeving 2010
- 226** Bogaart, P.W., G.A.K. van Voorn & L.M.W. Akkermans. Evenwichtsanalyse modelcomplexiteit; een verkennende studie
- 227** Kleunen A. van, K. Koffijberg, P. de Boer, J. Nienhuis, C.J. Camphuysen, H. Schekkerman, K.H. Oosterbeek, M.L. de Jong, B. Ens & C.J. Smit (2010). Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee in 2007 en 2008
- 228** Salm, C. van der, L.J.M. Boumans, D.J. Brus, B. Kempen & T.C van Leeuwen. Validatie van het nutriëntenemissiemodel STONE met meetgegevens uit het Landelijk Meetnet effecten Mestbeleid (LMM) en de Landelijke Steekproef Kaartenheden (LSK).
- 229** Dijkema, K.S., W.E. van Duin, E.M. Dijkman, A. Nicolai, H. Jongerius, H. Keegstra, L. van Egmond, H.J. Venema & J.J. Jongsma. Vijftig jaar monitoring en beheer van de Friese en Groninger kwelderwerken: 1960-2009
- 230** Jaarrapportage 2010. WOT-04-001 – Koepel
- 231** Jaarrapportage 2010. WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 232** Jaarrapportage 2010. WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 233** Jaarrapportage 2010. WOT-04-005 – M-AVP
- 234** Jaarrapportage 2010. WOT-04-006 – Natuurplanbureauafunctie
- 235** Jaarrapportage 2010. WOT-04-007 – Milieuplanbureauafunctie
- 236** Arnouts, R.C.M. & F.H. Kistenkas. Nederland op slot door Natura 2000: de discussie ontrafeld; Bijlage bij WOT-paper 7 – De deur klemt
- 237** Harms, B. & M.M.M. Overbeek. Bedrijven aan de slag met natuur en landschap; relaties tussen bedrijven en natuurorganisaties. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 238** Agricola, H.J. & L.A.E. Vullings. De stand van het platteland 2010. Monitor Agenda Vitaal Platteland; Rapportage Midterm meting Effectindicatoren
- 239** Klijn, J.A. Wisselend getij. Omgang met en beleid voor natuur en landschap in verleden en heden; een essayistische beschouwing. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 240** Corporaal, A., T. Denters, H.F. van Dobben, S.M. Hennekens, A. Klimkowska, W.A. Ozinga, J.H.J. Schaminée & R.A.M. Schrijver. Stenoeciteit van de Nederlandse flora. Een nieuwe parameter op grond van ecologische amplitudo's van de Nederlandse plantensoorten en toepassings-mogelijkheden
- 241** Wamelink, G.W.W., R. Jochem, J. van der Gref, C. Grashof-Bokdam, R.M.A. Wegman, G.J. Franke & A.H. Prins. Het plantendispersiemodel DIMO. Ter verbetering van de modellering in de Natuurplanner (werktitel)
- 242** Klimkowska, A., M.H.C. van Adrichem, J.A.M. Jansen & G.W.W. Wamelink. Bruikbaarheid van WNK-monitoringgegevens voor EC-rapportage voor Natura 2000-gebieden. Eerste fase
- 243** Goossen, C.M., R.J. Fontein, J.L.M. Donders & R.C.M. Arnouts. Mass Movement naar recreatieve gebieden; Overzicht van methoden om bezoekersaantallen te meten
- 244** Spruijt, J., P.M. Spoorenberg, J.A.J.M. Rovers, J.J. Slabbekoorn, S.A.M. de Kool, M.E.T. Vlaswinkel, B. Heijne, J.A. Hiemstra, F. Nouwens & B.J. van der Sluis. Milieueffecten van maatregelen gewasbescherming
- 245** Walker, A.N. & G.B. Woltjer. Forestry in the Magnet model.
- 246** Hoefnagel, E.W.J., F.C. Buisman, J.A.E. van Oostenbrugge & B.I. de Vos. Een duurzame toekomst voor de Nederlandse visserij. Toekomstscenario's 2040
- 247** Buurma, J.S. & S.R.M. Janssens. Het koor van adviseurs verdient een dirigent. Over kennisverspreiding rond phytophthora in aardappelen
- 248** Verburg, R.W., A.L. Gerritsen & W. Nieuwenhuizen. Natuur meekoppelen in ruimtelijke ontwikkeling: een analyse van sturingsstrategieën voor de Natuurverkenning. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 249** Kooten, T. van & C. Klok. The Mackinson-Daskalov North Sea EcoSpace model as a simulation tool for spatial planning scenarios
- 250** Bruggen van, C., C.M. Groenestein, B.J. de Haan, M.W. Hoogeveen, J.F.M. Huijsmans, S.M. van der Sluis & G.L. Velthof. Ammoniakemissie uit dierlijke mest en kunstmest 1990-2008. Berekeningen met het Nationaal Emissiemodel voor Ammoniak (NEMA)
- 251** Bruggen van, C., C.M. Groenestein, B.J. de Haan, M.W. Hoogeveen, J.F.M. Huijsmans, S.M. van der Sluis & G.L. Velthof. Ammoniakemissie uit dierlijke mest en kunstmest in 2009. Berekeningen met het Nationaal Emissiemodel voor Ammoniak (NEMA)
- 252** Randen van, Y., H.L.E. de Groot & L.A.E. Vullings. Monitor Agenda Vitaal Platteland vastgelegd. Ontwerp en implementatie van een generieke beleidsmonitor
- 253** Agricola, H.J., R. Reijnen, J.A. Boone, M.A. Dolman, C.M. Goossen, S. de Vries, J. Roos-Klein Lankhorst, L.M.G. Groenmeijer & S.L. Deijl. Achtergronddocument Midterm meting Effectindicatoren Monitor Agenda Vitaal Platteland
- 254** Buiteveld, J. S.J. Hiemstra & B. ten Brink. Modelling global agrobiodiversity. A fuzzy cognitive mapping approach
- 255** Hal van R., O.G. Bos & R.G. Jak. Noordzee: systeemodynamiek, klimaatverandering, natuurtypen en benthos. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 256** Teal, L.R.. The North Sea fish community: past, present and future. Background document for the 2011 National Nature Outlook
- 257** Leopold, M.F., R.S.A. van Bemmelen & S.C.V. Geelhoed. Zeevogels op de Noordzee. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 258** Geelhoed, S.C.V. & T. van Polanen Petel. Zeezoogdieren op de Noordzee. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 259** Kujs, E.K.M. & J. Steenbergen. Zoet-zoutovergangen in Nederland; stand van zaken en kansen voor de toekomst. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 260** Baptist, M.J. Zachte kustverdediging in Nederland; scenario's voor 2040. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 261** Wiersinga, W.A., R. van Hal, R.G. Jak & F.J. Quirjns. Duurzame kottervisserij op de Noordzee. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 262** Wal J.T. van der & W.A. Wiersinga. Ruimtegebruik op de Noordzee en de trends tot 2040. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011

- 263** *Wiersinga, W.A. J.T. van der Wal, R.G. Jak & M.J. Baptist.* Vier kijkrichtingen voor de mariene natuur in 2040. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 264** *Bolman, B.C. & D.G. Goldsborough.* Marine Governance. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011
- 265** *Bannink, A.* Methane emissions from enteric fermentation in dairy cows, 1990-2008; Background document on the calculation method and uncertainty analysis for the Dutch National Inventory Report on Greenhouse Gas Emissions
- 266** *Wyngaert, I.J.J. van den, P.J. Kuikman, J.P. Lesschen, C.C. Verwer & H.H.J. Vreuls.* LULUCF values under the Kyoto Protocol; Background document in preparation of the National Inventory Report 2011 (reporting year 2009)
- 267** *Helming, J.F.M. & I.J. Terluin.* Scenarios for a cap beyond 2013; implications for EU27 agriculture and the cap budget.
- 268** *Woltjer, G.B.* Meat consumption, production and land use. Model implementation and scenarios.
- 269** *Knegt, B. de et al.* Biodiversiteit en recreatie op het land: de ecologische en recreatieve effectberekening. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011.
- 270** *Bos, J.F.F.P., M.J.W. Smits, R.A.M. Schrijver & R.W. van der Meer.* Gebiedsstudies naar effecten van vergroening van het GLB op bedrijfseconomie en inpassing van agrarisch natuurbeheer.
- 271** *Donders, J., J. Luttik, M. Goossen, F. Veeneklaas, J. Vreke & T. Wejschede.* Waar gaat dat heen? Recreatiemotieven, landschapskwaliteit en de oudere wandelaar. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011.